

Учење Светог Исака Сирина и наше време

Интернет издање

ИЗВРШНИ ПРОДУЦЕНТ И ПОКРОВИТЕЉ
ЈАНУС
Технологије, издаваштво и агенција
Београд, 8. септембар 2000

ПРОДУЦЕНТ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
Зоран Стефановић
ЛИКОВНО ОБЛИКОВАЊЕ
Маринко Лугоња
ВЕБМАСТЕРИНГ И ТЕХНИЧКО УРЕЂИВАЊЕ
Милан Стојић
ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ТЕКСТУАЛНОГ И ЛИКОВНОГ МАТЕРИЈАЛА
Ненад Петровић

Штампано издање

Друго издање
Београд, 1998.
ИЗДАВАЧ
Арс Либри, Београд
Библиотека "Лавиринт", књига 4.
УРЕДНИК
Ирена Арсић

Садржај

Спомен преподобнога оца нашега Исака Сирина [Преузето из *Житија Светих* од оца Јустина Поповића]

I О ПОЗНАВАЊУ САМОГ СЕБЕ, О СТРАХУ И О КАЈАЊУ

II О СТРАСТИМА И О БОЛЕСТИМА

III О НАВИКАМА, О ОГОВАРАЊУ, О ОСУДИ ДРУГИХ ЉУДИ

IV О ЧИСТОТИ СРЦА И О ОНОСТРАНИМ СТАНОВИМА"

Спомен преподобнога оца нашега Исака Сирина

[Преузето из *Житија Светих* оца Јустина Поповића]

Преподобни Исаак Сирин родио се у Бет-Катараји, у Сирији, на обали Персијског залива, у близини граница Индије. Још у младости, заједно са својим рођеним братом, ступио у манастир Мар-Матеј у близини Ниневије. Када се браћа стадоше издавати од других својим подвижништвом и ученошћу, брату светога Исака би поверено

старешинство у манастиру и управљање братијом. А свети Исак, прошавши потпуно подвиге општежића, удали се у усамљеничку келију која се налазила недалеко од манастира, и ту се свецело предаде молитвеном тиховању и усамљеништву. Када се прочу због светости живота, учености и чудотворства, он би изабран за епископа великог града Ниневије и приморан да се прими тог чина. За епископа би посвећен у манастиру Бет-Абе патријархом Георгијем (660-680). На епископском престолу он остаде само пет месеци, па остави епископство и тајно се повуче на гору Мату, у близини Бет-Хузаја, и ту живљаше у усамљеништву са тамошњим пустињацима. Одатле он оде у пустињски манастир Рабан-Шабур. Ту се врло ревносно бављаше изучавањем Свештених Књига. Саставио је многа дела, од којих је до нас дошло око 100 беседа о духовног животу и подвижништву, писаних углавном по сопственим доживљајима. Несравњив као психолог и руководитељ у духовном животу. Чак и такви светитељи као што је био св. Симеон Дивногорац тражили су од њега савет. Упокојио се у дубокој старости почетком осмога столећа.

По светом Исаку Сирину, у духовном животу постоје три главна ступња: покајање, очишћење, савршенство. Покајање је мајка живота. Оно је потребно увек, свима грешницима и праведницима, који ишту спасења. И нема краја усавршавању, пошто је и савршенство најсавршенијих уствари несавршенство. Стога до саме смрти нема граница за покајање, ни у времену ни у делима. Као благодат на благодат, – људима је по крштењу дато покајање, јер покајање је друго рођење од Бога. Дарове вере примамо покајањем. Покајањем стичемо милост Божју. Покајање је друга благодат, и рађа се у срцу од вере и страха Божјег. – Очишћење тела је недотицање до телесне нечистоте. Очишћење душе је ослобођење од тајних страсти, које се појављују у уму. А очишћење ума извршује се откривањем тајни. Чистота ума је просветлење Божанственим, по делатном упражњавању у врлинама. – Савршенство васцелог подвижништва садржи се у ове три ствари: у покајању, у чистоти и у усавршавању себе. Шта је покајање? Напуштање греховног живота и кајање због њега. Шта је чистота? Укратко речено: срце које има милости за свако створење. Шта је усавршавање себе? Дубина смирења. Ознака оних који су достигли савршенство јесте ово: ако и десет пута на дан буду предани на спаљење због љубави према људима, не задовољавају се тиме.

І

О ПОЗНАВАЊУ САМОГ СЕБЕ, О СТРАХУ И О КАЈАЊУ

**КО СЕ УДОСТОЈИО
ДА УГЛЕДА САМОГ СЕБЕ,
ВИШИ ЈЕ ОД ОНОГА
КО СЕ УДОСТОЈИО
ВИДЕТИ АНЂЕЛЕ.**

"Упознај самог себе", стајало је написано у Делфијском пророчишту, више векова пре Христа, како би непрестано упозоравало сваког човека који је улазио у светилиште и који је желео да нешто сазна о себи и својој будућности. Мора бити да је искуство човека, и много векова пре почетка грчке културе, као и у другим цивилизацијама

старог света било упознато са тешкоћама самоспасења, па је нека мудра глава сажела сва та миленијумска сазнања човека и исказала их кратком, пуном и вишесмисленом изреком, скоро наредбодавном: "Упознај самог себе!"

Неопходност и ваљаност ове истине, прихваћене од грчких философа (била је приписивана Сократу), утискујући се трајно у човека-трагаоца за истином у свим културама и религијама света, све до данас – много пута је потврђивана. Сви религиозни мислиоци, философи, психолози, уметници, па и научници, полазили су од императивног захтева живота: "Најпре упознај самог себе, па се онда манифесту!" Из којих дубина потиче овакав захтев код човека? За верујуће људе ово је захтев Бога у човеку, да би човек, боголико биће, примајући Бога свим бићем својим, постао и сам бог. Ово су Божије речи изговорене човеку већ у Давидовим *Псалмима* ("Рекох: богови сте и синови вишњег сви", *LXXXII Псалм*), а затим кроз Христова уста у *Јеванђељима*.

Не чини ми се необичним што и материјалистички опредељени људи (међу њима и научници и философи) у потпуности усвајају потребу човека да упозна себе, сматрајући овакву потребу биолошком неопходношћу човека у борби за опстанак, што је могуће, све тачнијим упознавањем природних закона (што наука вековима и чини). Али су, међутим, пре науке и научника, људи схватили да је за разумевање природе, рационално коришћење њених добара, потребно боље познавање себе. Не само зато што је човек и сам део природе, већ што је развој процеса мишљења (од конкретног према апстрактном) омогућио и све више омогућава проналазак таквих техничких оруђа, која уз мали утрошак људске енергије постижу у природи и с природом велике резултате. Не улазимо овом приликом у оправдану расправу поводом човековог отуђења од природе, човековог маћехинског и насилног односа према природи једностраним поступком упознавања себе само као материјално, физичко биће, занемарујући све више, а онда и потпуно одричући, потребу за Богом.

"Сва твоја научна открића", вели владика Николај Велимировић, "само те бледо подсећају на несањана открића и сазнања у близини Бога". Претерано екстравертована цивилизација Запада, очарана досадашњим научним изумима, уверена да ће ови у будућности бити још много успешнији, занемарила је "несањана открића и сазнања" многоликог, али пре свега боголиког човековог бића. Упознавање самог себе преокренуло се, већ одавно међу научницима на Западу, у првенствен наум да се све даље и све више упознаје природа, како би њоме човек могао у потпуности да овлада. Тако природу истражују они људи за које је природа и живот уопште плод "случаја" и закона еволуције а којом Нико не управља. Законе природе, дакле, сви признају, али не и Законодавца.

Почетак је мудрости страх Господњи, каже се у *Причама Соломоновим*. "Ко није правилно почео", пита владика Николај, "како ће правилно довршити?" Одбацујући два једина мудра страха, страх, или тачније, страхопоштовање пред Богом, и биолошки страх који га штити од опасности, човек је силно увећао два друга страха, психолошки и социјални. Данас се човек много мање плаши природе него некада, али се све више плаши другог човека и – самог себе, својих нагона, свога несвесног, свега Злог у себи. Овладавши једним делом природе, на уштрб упознавања себе, или бар паралелног упознавања себе и природе, човек је остварио чуда техничког савршенства, не пратећи моралне законе у себи, доспевајући тако до почетка могућег краја – еколошке планетарне катастрофе.

Психолози и психоаналитичари могли би с правом да ми замере да не поклањам дужну пажњу великим открићима дубинске или динамичке психологије, као и бихејвиоралне психологије о законима нашег несвесног живота, о људском понашању, о штетности потискивања, о улози и значају снова у људском животу, о нагонима и механизмима одбране од њих и још много чему другом докле је дошла, упознавајући човека, психоанализа, индивидуална психологија, комплексна психологија, гешталтистичка психологија итд. Тачно је да су сва досадашња открића психологије, следећући делфијски савет: "Упознај самог себе!" драгоцене и потребне човеку. Зашто је при свему томе човек, или остао исти преступник какав је био пре више хиљада година познате историје човечанства, водећи ратове до истребљења противника, или је постао и гори него што је био, јер се, уз помоћ злоупотребљених техничких оруђа усавршио у Злу, уништавајући данас своје замишљене или стварне противнике брже и свирепије?

Чему епохални проналасци барута, атома, пресађивање органа, откриће постојања индивидуалног, националног, колективног несвесног итд., када се они не употребљавају на Добро Земље, Природе и Човека? А зашто би ова открића уопште требало да помажу човеку који је настао пре милиона година "случајно", као плод ужасне дуге еволуције у којој су се смењивала слепа настојања природе да путем "покушаја и грешке" усаврше понашање мравца или пчеле, птице селице или човека као несхватљивог, али свакако "полуделог мајмуна"?

Вратимо се сада на светог Исака Сирина који је у VII веку после Христа, без познавања физике, астрономије или психологије, скоро сигурно без познавања делфијских мистерија, већ само на основу личног искуства стицаног од ране младости, када је одлучио да са својим братом ступи у један хришћански манастир, издвајајући се у њему од других својих подвижништвом – оставио за собом чврсту и, рекло би се, искуством проверену поруку, скоро невероватну, и за савременог психолога и за врлог хришћанина: "Ко се удостојио да угледа самог себе, виши је од онога ко се удостојио видети Анђеле". Зар је упознавање, али онда и познавање себе заиста толико тешко, питаћемо се. Откуд толико човековог чуђења пред овим речима св. Исака Сирина? Оно управо долази од – непознавања себе!

Да парафразирамо великог Његоша. Било како да судимо о човеку – с материјалистичког гледишта као производу дуге еволуције прве живе ћелије на земљи, или из хришћанског угла, створеног по "слици и прилици Божијој" – тајна човеку човек је највећа. Све што је од човека, и оно најпростије (ћелија), сложено је, јер у њој прикривено почива наследна супстанца човекових најудаљенијих предака (која доста добро може да замени азијску идеју о многобројним проживљеним животима путем реинкарнације), која под одређеним спољашњим утицајима може да постане објављена (с тим у вези занимљива је и привлачна хипотеза психолога Леополда Сондија о постојању фамилијарно несвесног у сваком човеку).

Човек је, затим, непредвидљиво биће. Колико год мајка или отац били убеђени да познају своју децу (а и деца када одрасту своје родитеље), изненађења су не само могућа него и честа. Судије, адвокати, педагози и психолози, судски психијатри, затворски чувари и васпитачи, учитељи и професори у свим школама света, најбоље знају са каквим се неочекиваностима у понашању њихових клијената и штићеника, пацијената и ученика, свакодневно сусрећу. А шта тек рећи о збуњујуће противречним бесомучницима руских романа, као и о јунацима књижевних творевинама свих великих писаца света! Чак и када такви ликови у романима Достојевског, као што су Ставрогин, Раскољников, Иван Карамазов, старац Зосима, или у надреалистичким романима

Франца Кафке, као и безброј других и другачијих ликова у Шекспира, Гетеа, Мана или Хесеа, не би у реалности постојали, већ само у машти великих писаца, и то би било довољно да поверујемо у реално постојање свих јунака и антијунака у стварном животу и у нама самима. Јер како бисмо се ми њима (читајући страствено велике романе светске књижевности) могли одушевљавати и тако искрено се са њима поистовећивати, када сви анђели и ђаволи, луцифери и арханђели, приказивани верно и убедљиво од стране даровитих писаца, не би у нама одувек почивали, успавани, а онда делимично или потпуно разбуђени!

Човек изненађује човека пријатно, нажалост, чешће и непријатно. Пријатно у случају (узмимо примере из Другог светског рата), када је немачки војник одбио да у Србији стреља таоце, а онда, заједно са њима, био сам, од својих сународника, стрељан; или када је католички свештеник у Хрватској спасао једну српску породицу од усташког ножа а нешто слично урадио и један други католички свештеник у Бачкој спасавајући, пред мађарским погромом, живот православном свештенику у месту у коме су до рата заједно живели, излажући се при том смртној опасности да буде проглашен издајником. Сличних примера, не само у току ратова, већ и у другим погибелним ситуацијама у миру има и више него што мислимо. Таква је божићна Посланица бањалучког бискупа Алфреда Пихлера 1963. године, у којој моли браћу православне вере да опросте злочине почињене у Хрватској у току Другог светског рата над њима само "зато што нису Хрвати и католици". Зашто се о оваквим случајевима тако мало зна и говори када управо овакви, нека су и ретки примери пожртвовања, довољно речито говоре о постојању, истрајавању и победи Добра над Злим? Зашто смо много чешће злосрећно радознали када слушамо или читамо каква су све страшна недела људи починили једни другима (одавно је познато да је у новинама најчитанија хроника посвећена убиствима, самоубиствима и саобраћајним несрећама), а остајемо равнодушни када чујемо, или смо и сами сведоци племенитих поступака и саможртвовања људи? Да ли смо већ толико и сами огрезли у злу, да нам свакодневне вести о новим злочинима потврђују свемоћ Зла у свету и у нама самима, при чему на садомазохистички начин уживамо у свести о злу, према речима Симоне Веј: "Свест о греху даје осећај да смо зли, а у томе увек нешто ушибари извесна охолост". Ако допустимо да се у нама учврсти оваква свест о греху и злу, као нечем обичном или неумитном, све смо мање у стању да без сумњања примимо вести о Добру и о поступцима добрих људи.

Узбудљиво је било открити у *Јеванђељима* два места која казују како се и сам Богочовек Исус Христос у једној прилици зачудио неверју људи (у своме родном граду, Назарету), а други пут задивио вери римског капетана у Капернауму. Боље је и за нашу душу корисније да се зачудимо тврдокорном неверју неких људи (од научника, па до обичног српског сељака), него што нам се њихова невера чини "нормалном" појавом, јер тако храни сопствено неверовање или слабо веровање; а спасоносно је за оплемењивање нашег тврдог срца, кад год се задивимо пред неком речи, вером или мисли човека љубави, без обзира где он живео и коме народу или вери припадао.

Због чега, можда, можемо да посумњамо у исправност речи св. Исака Сирина, када је у питању тежак, доживотни подвиг упознавања себе? Ова сумња потиче код многих људи од њиховог непоколебљивог уверења да познају себе; оваква предрасуда последица је свеопште људске охолости, а ова је природан одговор на осећање бескрајне слабости човекове. Парадокс људског бића и његовог постојања у свету је у томе што је човек "бог у блату", једино природно биће које је натприродно обдарено самосвешћу, тј. разумом, умом и слободном вољом, а у исто време је најнезаштићеније биће у природи (не само у детињству) и, наравно, смртно је, са свешћу о трагичности

смрти. У једном истом човеку, научнику који у батискафу додирује океанско дно или корача по Месецу, који открива нову честицу у атомском језгру, или непознату планету или галаксију у васиони, у човеку-уметнику, који напише сјајан роман или песму за неколико дана или сати, наслика *Гернику* или компоује симфонију, у човеку философу који умним операцијама стиже до априорних категорија, до граница "бића и времена" – у свима њима, али и у сваком од нас, често, много чешће него што то хоћемо да признамо, злокобно задрхти "трска која мисли", опомињући нас да катастрофа ненадане смрти, разбољевање од неке опаке болести или губитак целокупне имовине, представља реалну претњу која као стална зебња остаје и кљује, из дубине бића човека, лажног победника над природом, смрћу, својим телом и својом психом. Како да се један човек одбрани од ове раздируће унутарње слабости усред свога живота, признатог или и слављеног од других људи, него гордошћу вечног Прометеја који својом храброшћу, пркосом и трпљењем одолева судбини и нужности постојања, Судбини која је јача и од самог Бога! Најделотворнији начин ове одбране је – да не упозна себе! Тиресијино пророчанство гласи: "Нарцис ће доживети дубоку старост под условом да не упозна себе."

Увек изнова се као психолози и психотерапеути на крају XX века дивимо мудрости старих народа. О Нарцису се знало још од грчких митова, о нарцизму, међутим, тек од времена с почетка овог века, када је Сигмунд Фројд, на безбројним примерима из живота (нарочито живота малог детета), детаљно описао примарни и секундарни нарцизам, свемоћ и компензаторну великолепност, у суштини својој, немоћног и уплашеног човека.

Сви су људи, мање или више, параноични, што значи сви мање или више сумњају, у себе, у друге људе, у Бога и, да би савладали тешко подношљиво, продужено стање сумње, стварају о себи представе величине и моћи. Када ова, да кажем тако, природна или физиолошка параноичност сваког човека прерасте своје нормалне границе, параноичност постаје параноидност, што представља болесно душевно стање човека, некад опасно и за параноидног човека и за његову околину, јер тада захтева лечење. А да ли споменута природна или физиолошка параноичност такође захтева лечење, можда превентивно, да не би параноичност постала параноидност? Свакако, да, параноичност треба лечити. Како? Упознавањем себе! Али човек мора стећи, најпре, храброст – дубљу, племенитију, много тежу него што је храброст ратника или планинара који осваја највише врхове планина, научника који експериментира на себи – да сиђе у непознате дубине сопственог бића. Стекавши једном овакву храброст, човек, вечни трагалац за смислом, полази у божанску авантуру Фауста, Дон Кихота или Хамлета, три, по моме мишљењу, архетипска обрасца човека-трагаоца, присутна у дубинама психе сваког човека. Било да неупознате дубине људске психе поредимо са лавиринтом (из грчке митологије), или са ходницима и пећинама подземља, није могуће кренути у Лавиринт без Аријадниног конца, или у пећине без јаке светиљке спелеолога. Шта је заправо Аријаднин конач или чудотворна зубља јаког пламена? Хришћанска је то вера, нада и љубав. Вера у Христа, нада и у наше васкрсење, и љубав, која ће нас као трећа сестра мудре мајке Софије пратити на нашем дугом и мучном путу упознавања себе. Зашто је немогуће упознати себе без Христа и Христове помоћи? Зато што сваки други покушај упознавања себе, огољеног, без маске, без Персоне, разобличујући Сенку у себи, лишавајући се, дакле, свих пројекција, негација, преокретања у супротно, идентификација са агресором и других бројних механизма одбране, одлучно уочених и описаних од Фројда и његових настављача – води неподношљивом сазнању, које треба да буде доживљено, а не апстрактно мозгано, о апсолутној ништавности човека. Храброст неких генијалних атеиста, као што су били

Ниче, Фројд, Маркс, Сартр, Хајдегер, Бекет, да човека оголе до краја, свдећи га на бесмислену природну Нулу, каквом смртном нулом завршава живот сваки човек и каквим ће ништавилем завршити живот једног далеког дана у будућности и наша Земља и њено Сунце и можда читава васиона – задивљује и ужасава. Не заборавимо ипак да и ови генијални људи нису издржали до краја живота да остану нихилисти и апсолутни атеисти. Визија Ничеова био је – натчовек, Марксова – пролетерска, месијанска класа која ће повести свет у бескласно друштво; Фројд је грчевито хтео да верује у људски разум који ће га, можда, спасти од самоуништења; Сартр је проповедао апсолутну слободу човеку и њено смислено ангажовање у хуманистичкој акцији, а Хајдегер је, кажу, пред смрт поручио следеће: "Филозофија неће моћи извршити никакав преображај садашњег света. И не само филозофија, него никакво мишљење које је само људско. Може нас спасти само Бог, а нама остаје само да се поетским мишљењем припремимо за појаву Бога. Или, ако ипак пропаднемо, да бар будемо у тој пропасти свесни да пропадамо зато што Бог није са нама, што је отсутан".

Али оставимо ове малобројне генијалне међу људима и њихову трагичну борбу за смисао. Већина осталих људи, или се уопште не усуђује да сиђе у мрачно подземље своје свести у којој их чека, као у бајкама, на сваком кораку по неко исцереано лице сопствене прошлости, индивидуалне или оне фамилијарне, националне и колективне – сада већ много боље знамо зашто се већина људи не одважује на овакав корак, па остаје доживотно на ступњу нарцистичког самопрецењивања, односно непознавања себе – или полази на опасан пут самопознања са Божијим оруђем, вером и надом да ће се дуги и мучан пут хришћанина на Земљи завршити његовим васкрсењем, још овде на Земљи. Како? Преумљењем, доживљајем радости ношења свог крста и Христовог *лаког* бремена, а онда, после смрти, настављањем бесконачног усавршавања, све до "мере и висине раста Христовог". Можда смо се сада приближили тајанственим речима св. Исака Сирина: "Ко се удостојио да угледа самог себе" – а збиља се удостојио само онај који је с вером и у слободи изабрао Бога за путовођу – "виши је од онога ко се удостојио видети Анђеле".

**КАО ШТО ЈЕ НЕМОГУЋЕ
ПРЕПЛИВАТИ ВЕЛИКО МОРЕ
БЕЗ БРОДА ИЛИ ЛАЂЕ,
ТАКО НИКО НЕ МОЖЕ ПОСТИЋИ
ЉУБАВ БЕЗ СТРАХА...
ПОКАЈАЊЕ ЈЕ БРОД,
А СТРАХ – ЊЕГОВ КРМАР,
ЉУБАВ, ПАК – БОЖАНСКО
ПРИСТАНИШТЕ.
СТОГА СТРАХ НАС ВОДИ
НА БРОД ПОКАЈАЊА,
ПРЕВОЗИ ПО СМРДЉИВОМ МОРУ ЖИВОТА И УПУЋУЈЕ
БОЖАНСКОМ ПРИСТАНИШТУ,
КОЈЕ ЈЕ ЉУБАВ.**

У први мах може да нас збуну речица св. Исака Сирина у којој он повезује љубав са страхом, када познајемо речи из *I Јованове посланице* (4, 18): "У љубави нема страха, него савршена љубав изгони страх напоље". Да би изабраник Божији, међутим, стигао до "савршене љубави", неопходно је да претходно осећа страх. Од чега или од кога страх? У сваком човеку, као што то добро знамо, страха има напретек. Страх је човеку одувек био највећи непријатељ, али, парадоксално, и велики пријатељ. Страх је

биолошке, психолошке, психопатолошке, социјалне, али и метафизичке природе. Мајка рађа дете са помешаним осећањем радости и страха, па се и свако дете са таквим осећањем роди. Страх од одвајања, као један од најјачих егзистенцијалних страхова, прати човека целог живота, од рођења, када се дете одваја од деветомесечне симбиотске заједнице са мајком, до последњег даха, када, ако је човек при свести, његова душа се са страхом одваја од симбиотске везе са телом, која веза некад траје и до сто година.

Поставимо сада одлучно питање, када је страх непријатељ, а када пријатељ човеку? У начелу, сваки физиолошки или нормалан страх који заштићује човека од опасности, правремено га на њу упозоравајући, човеков је пријатељ. Такав је страх од елементарних непогода и сваковрсних спољашњих опасности. Страх постаје много сложенији и теже га је препознати као пријатеља или непријатеља, када је реч о нашим унутарњим страховима. У неким случајевима, наиме, пријатељски, заштитни, унутарњи страх, или се не препознаје као користан страх, или се претвара у патолошки страх који нарасте, некад, до панике, а која онда може директно да угрози човеков живот.

Разноврсни су облици болесних страхова и њихових испољавања у човековом унутарњем и спољашњем животу. Мало је људи на земљи лишених било кога, ма и најбезазленијег облика страха, бојазни или плашње. Од нешкодљивог, на изглед, али наметљивог и дуготрајног страха човека од инсеката, бактерија, широких или узаних простора итд., до тежих облика страха који онемогућавају човеку слободно кретање, затим, умишљених страхова психотичних болесника од видљивих или невидљивих непријатеља, спектар људских страхова, богатији је од спектра сунчевих боја или тонова у музичкој лествици. Човек је, збиља, биће страха, јер је и поред свога узвишеног разума и ума, најнемоћније биће у природи, непрестано угрожен реалном претњом болестима и смрћу. Савремена дубинска психологија, вероватно с правом, мада некад пренаглашено, највећи део свих познатих облика људских страхова, објашњава најразличитијим могућим трауматским догађајима насталим пренатално, перинатално и постнатално, углавном одиграних до треће, четврте године детета, који (догађаји), онда, остављају јачи или слабији доживотни траг на свесни и подсвесни живот човеков. Оваква стресна или трауматична збивања дешавају се, или неком спољашњом неумитношћу, чешће, незнањем и грешкама мајке, или оца, у раном детињству њиховог детета.

Познато је вероватно свима да су неки страхови видљиви и да могу бити лако препознати код уплашеног човека од његове околине, као што има страхова који се, споља, ничим не одају, а утолико потмулије и опасније роваре унутар душевног живота неког човека. Треба ли подсетити да има страхова чији узрок човек некад тачно слути, као што има и више страхова којих човек није свестан, или их је само повремено свестан. За такве страхове кажемо да су потиснути, иза којих се крије нека тежа, непрепозната траума, најчешће агресивне или сексуалне природе. Треба рећи, најзад, да осим пролазних, лакших и препознатих страхова, којима тешко да може да умакне и најбољи или најпаметнији човек, ни они тежи, вишегодишњи и непрепознати страхови, не морају бити доживотна коб несрећног човека. Радикалном променом услова живљења, самолечењем, лечењем психотерапијом, као и искреним исповедањем себе духовнику, могуће је човеку да ублажи или и потпуно отклони оно што је било болесно у оном природном, рођењем стеченом и пријатељском делу људског страха. Тако смо стигли до главног дела нашег излагања о страху који се односи на наш друштвено-духовни живот, а о коме говори св. Исак Сирин.

Видели смо већ да страх може да буде наш пријатељ онда када нас правовремено упозорава на неку реалну спољашњу или унутарњу опасност. Када говорим о унутарњој опасности, мислим на разне телесне болести које никад не наступају нагло, ни онда када се тако споља манифестују (инфаркт срца или мозга, неки тумор итд.). Пре наступања било које озбиљније болести увек постоје унутарње опомене исказиване различитим знацима, немуштим језиком, симболима (у сну, на пример), које ми, у нашој општој душевној и духовној заслепљености, не препознајемо, или када их и препознамо као сигнале упозорења, на њих не обраћамо пажњу, као да није реч о нашем сопственом животу или смрти.

Пробуђени једном, милошћу Божјом, за наше духовно порекло и непроцењиву драгоценост неговања душевно-духовног живота, почињемо, по први пут, да се другачије односимо према страху. Ако смо до тога преломног тренутка који може наступити нагло, као преумљење или конверзија, или постепено и једва приметно доживљавали своје страхове површно, или их преживљавали на болестан начин као мучну фобију, слободно лебдећи страх, нејасну анксиозност, од тога одлучног тренутка, када смо наслутили и схватили ко смо, одакле смо и куда идемо, већина наших дотадашњих страхова постаје нам мање важна, чак безначајна, јер сада откривамо у себи онај најважнији страх, за који и нерелигиозни и религиозни философи кажу да је последњи страх, страх страхова – страх од смрти. Могли смо се ми и до оног Божијег објављивања у нама бојати смрти, јер и нагон самоодржања носи у себи, на начин енантидромије, страх од смрти. Овакав страх од смрти, међутим, није могао показивати никакве болесне појаве у нашем унутарњем или спољашњем животу. Овај страх је код неких људи постајао јак онда када су ови људи водили дуже времена неприличан спољашњи живот. Благо човеку који неприлично живи, а осећа јак страх од смрти, јер се кроз овај страх у њему показује његова ослабљена, а ипак неумртвљена савест, која једино још кроз овај страх од смрти исказује себе и Оног који је ову савест, једном, стварањем човека, за увек у његово срце усадио.

Смрт за човека освешћеног за Бога у себи, престаје да буде биолошки страх сваког живог бића од умирања, већ постаје егзистенцијални страх вечног умирања, било да је схватимо као коначан повратак у ништавило, коначну смрт јер смо одлучно и слободно одбили вечни живот, или да ово вечно умирање разумемо као вечни пакао, истина не као место у котлу вреле воде или ватре у којој гори, а не може да изгори и тело и душа, већ пакао, као вечну одвојеност од Бога, али и од других људи. Онај раније спомињани страх од одвајања (сепарације) који почиње рођењем, (а да ли се завршава смрћу?) у ствари је наш исконски, оправдани страх од могућности вечног удаљавања од Бога. Када смо, дакле, у себи препознали овај прастари страх Адамов од своје голотиње – под којом се не подразумева само телесно Адамово огољавање после почињеног греха, када се Адам покрио, заједно са својом женом Евом смоквиним листом, већ и осиромашење његовог душевно-духовног живота после удаљавања из Божије близине – наш страх од смрти више није наш непријатељ, коју смрт преобразени Савле изазива, питајући: "Смрти, где ти је жалац?" – него постаје наш једини пријатељ који нас из смрти изводи у Живот, живот вечни. То је онај страх, крмар на нашем животном броду, за који св. Исак вели да без њега не можемо стићи у луку спасења. Нема више у нама, од када смо препознали овај спасоносни страх, никаквог другог страха: од висине, оштрих предмета, воде или ватре, вируса или комете; безброј страхова који су нам, чак, корисно служили док смо били одрасла деца, штитећи нас, још неспремне и незасреле од суочавања са оним Божијим страхом, за који велики Данац, Сјерен Кјеркегор, каже да је "вртоглавица слободе". За многе људе, тек је преломни доживљај оваквог страха означио прави излазак брода из луке на пучину, јер је пучина мора "вртоглавица

слободе" живота. До тада, ако се наш брод и кретао, он се кретао без крмара-страха, кретао се са лажним капетаном брода који није знао како да изведе брод из луке пуне подводних стена на отворено море, на коме је потребна само једна бусола – страх или страхопоштовање пред Богом. Јадни, велики Ниче! И он је писао: "Пуштајте ваше галије у непозната мора, на отворену пучину!" И сам је смело заплвио океаном, али без Божије бусоле, уздајући се само у себе и натчовека у себи. А натчовек у Ничеу, као и у сваком од нас, једино је и само Богочовек, Исус Христос. Други натчовек може бити само Антихрист. Ниче се за њега одлучио, да ли слободно?

Мада сам и раније писао о потреби разликовања страха и страхопоштовања, неће бити сувишно да и овом приликом нешто о тој разлици прозборим. Поједностављујући мало ову разлику, у покушају да протумачим речи св. Исака Сирина о вези љубави и страха, рекао бих да сви наши страхови у току живота воде, или треба да одведу, једино спасоносном страху – страхопоштовању пред Богом. Сваки други страх прикрива једини страх који нас тера напред, од земље пут неба, од човека пут Бога – страх пред Богом и његовим Судом. Добро је, одавно, од светих Отаца речено: "Ко нема страх од Бога, свега ће се бојати, и мушица и других људи, а ко се Бога боји, неће се више ничега земаљског бојати!" Да ли је потребно понављати да страх од Бога није никакав страх од Бога који прети, у ствари страх од земаљског оца или државника који страхом одржава покорност, или страх од средњовековног Бога цркве која је плашила паклом, већ и онако довољно уплашене људе од ратова и епидемија, плашила их речима и сликом, вечним пакленим мукама, одржавајући тако људе у ропској покорности коју је Исус Христос хтео да једном заувек замени у човеку за послушност из љубави. Ето, једног поузданог крмара на броду – страхопоштовање пред Богом, кормилара чији је брод, најзад, заплвио морем, извукавши га између хридица "смрдљивог мора", увек смрдљивих лука свих пристаништа света. То је онај страх љубави детета од оца и мајке, страх пријатеља од пријатеља, мужа од жене и жене од мужа, страх љубави пред Богом – да се Бог, отац или мајка, пријатељ или брачни друг, не ожалосте због наших нељубавних речи или дела. Света Тројица Божија, Личности су, не заборавимо ову важну чињеницу! Због тога верујемо и знамо да Исус Христос и сада плаче и тужи због нас људи и наших недела, као што је плакао и тужио пред мртвим Лазаром, у Гетсиманском врту или пред Јерусалимом који ће од Римљана бити прегажен и уништен.

Не смемо на крају ове моје смеле егзегезе да заборавимо нешто значајно из реченице Исака Сирина који смо навели на почетку чланка. Видели смо да без откривања позитивног, пријатељског страха у нама (страха од Бога), није могуће извести брод на отворено море, на коме тек можемо да препознамо, шта је то слободна воља и зашто нам је њу Бог удахнуо рађањем Адама (чије име – Адаман, на хебрејском језику, као што је познато, значи Земља). Зашто је овај страх, заправо, једини сигурни кормилар на животном броду нашег постојања? Зато што нас води покајању, јасно поручује св. Исак Сиријин. Без покајања, дакле, нема ни брода, ни мора које није више смрдљиво, већ је чисто и провидно све до дна када га дању с брода гледамо, док је ноћу, док и даље пловимо отвореним морем, звездано небо над нама друго провидно дно; море се тако огледа у звезданом небу, а звездано небо у мору. Између мора и неба постављен је човек. Само чврста грађа брода и сигуран капетан брода спашће човека да се не обезглави од вртоглавице пред звезданим небом, и не утопи, као Нарцис, у дубини мора.

И још једном, сваки други страх који не води покајању, лажно је прибежиште и смрдљива лука, болестан начин одбране, самим тим избегавање одговорности да се

човек слободно одлучи, да прихвата одговорност и слободу онда, када препознајући своје грехе, тражи за њих разрешење и искупљење и препознаје ону врсту страха који води покајању. Откуд у човеку толико голем, тако дуготрајан и тврдокоран страх од једино спасавајућег страха, покајничког страха? Зашто се већина људи радије приклања животу устајале луке, него што се усуђују да се загњуре у слано море и окрепљујућом морском соли ишчисте све ране на телу које су им лажни страхови проузроковали? Вероватно је зато тако јер су наслаге греха, таложене деценијама у телу и души човека, већ тако огрубеле и тело и душу, да је такав човек изгубио и последњу наду да му било које море и његова со (рецимо другачијим језиком, било који духовник или психотерапеут) могу растворити и истопити спечену кору греха са душе и тела.

А каква божанствена надокнада чека јединог правога јунака међу свим другим врстама јунака у овоме свету, за његов ризик који поништава у себи све друге страхове, ослобађајући као принц из крила змаја принцезу – страх покајања! Не подносећи више себе смрдљивог, не купајући се више свакодневно у баруштини греховног страха, а при том не проглашавајући овај свет апсурдним, вољно из њега излазећи, враћањем "улазнице Богу" (као Иван Карамазов у роману Достојевског), овакав човек, истински Боготражитељ, страхом покајања открива у себи веру, са њоме наду, али онда и најдрагоценију њихову сестру или трећу Софијину кћерку – љубав. И сада нам се тек открива прави смисао једне друге поруке св. Исака Сирина: "Када човек заволи Бога онда његова љубав гаси оба страха, страх од смрти и страх од Његовог суда."

**БЛАГОДАТ, ЧИМ ОПАЗИ ДА ЧОВЕК
ПОЧНЕ МИСЛИТИ О СЕБИ МНОГО,
ОДМАХ ПОПУШТА ДА СЕ ПОЈАЧАЈУ
И УТВРДЕ ПРОТИВ ЊЕГА ИСКУШЕЊА,
ДОК НЕ УПОЗНА СВОЈУ НЕМОЋ
- ТАДА ТРЧИ И У ПОКОРНОСТИ
ХВАТА СЕ ЗА БОГА...
ОВДЕ БОГ ИСПОЉАВА СВОЈУ СИЛУ
У ЊЕГОВОМ СПАСЕЊУ.
ЈЕР НИКАД ЧОВЕК НЕ ПОЗНАЈЕ
СИЛУ БОЖИЈУ У МИРУ И У СЛОБОДИ.**

Човек у току свога живота, више или мање стално мисли високо о себи. Назвали ми ову чињеницу психоаналитичким изразима нарцизам, omnipotenciја, "грандиозни селф", или хришћанским, гордост, није битно, јер је реч о истоветном општељудском феномену приметном већ у најранијем детињству, као природном, компензаторном резултату дубоко у себи доживљеног осећања слабости и немоћи. Нико не спори да код сваког човека, некад за кратко, некад за дуже, искрсне свест о својој немоћи. Одлучујуће је, међутим, како човек реагује на ово природно осећање. Мада је разноврсност реаговања, практично, бескрајна, јер су и сви људи бескрајно различити (али сви бескрајни, у смислу хришћанског учења о бескрајном усавршавању човека), навешћемо неколико најтипичнијих начина одговора човека на препознавање себе "голог". Да ли због неке урођене мањкавости (телесне или душевне, или и једне и друге), или неког раног трауматског догађаја, тек, највише има људи којима је "осећање инфериорности" до те мере неподношљиво, да сваки наговештај оваквог осећања бива одстрањен из свести (потиснут) и замењен неким пркосом, агресијом, гневом. Одавно је познато у психологији, а и у свакодневном искуству људи, да човек постаје агресиван најчешће онда када је уплашен. Са порастом јачине страха у човеку, расте и јачина агресије, која може показивати различите начине манифестовања (директна и

индиректна, невербална и вербална, маскирана вербална агресија итд.), при чему човек не мора бити свестан тесне повезаности страха и агресије.

Да ли због урођеног интровертованог става или наслеђеног меланхоличног или флегматичног темперамента, неки људи, такође неспремни да у свести дуже времена поднесу немоћ, повлаче се у таквим стањима од људи (изазивајући код ових чуђење), тугују неко време, јалово, у самоћи, а онда као да забораве на доживљај немоћи, враћају се у друштво и наставе да живе, као што човек не жели више да мисли на неку ноћну мору која је била и прошла.

Има, срећом, доста људи који су на свет дошли са снажнијим потенцијалима Ја-принципа, који су имали више среће у детињству са релативно усклађеним карактерима родитеља и који зрелије реагују на повремене налете слабости. Прихватајући теоријски као тачан, а из личног искуства се уверавајући у практичну вредност древног захтева мудраца: "Упознај самог себе!" – ови људи су корисно заинтересовани да сазнају порекло споменутим налетима унутарње слабости. Помно испитујући корене човекове инфериорности и компензаторног осећања супериорности, општељудске и личне, испитивачи стижу до истог одговора: човек је најслабије биће у природи, али човеков ум чини човека господарем природе!

Овај трагично доживљени расцеп између чињенице човекове слабости и смртности и потребе његове за бесмртношћу, тражи одговор од човека, (када човек стекне храброст да овако пита), какав је смисао оваквог расцепа и да ли га уопште има. И не знајући, људи су се одувек делили на три групе када су себи постављали слична питања и на њих хтели да одговоре. Док су једни негирали сваки могући смисао људском постојању, усклађујући, некад, с великом муком, лични живот са оваквим уверењем, други су признавали своју душевну и духовну неспособност да на оваква суштинска питања одговоре (агностици), док су људи из треће групе, верујући у Творца света, у хришћанству у Свету Тројицу, преко вере добијали и одговор који их је испуњавао миром, неке и великом радошћу. Тако смо стигли до одлучујућег питања, како искрени хришћански верник одговара или треба да одговори на доживљај своје немоћи?

Већ смо раније, у више махова, наводили речи апостола Павла из његове *II посланице Коринћанима* "када сам слаб онда сам силан", јер се Божија сила најбоље показује "у немоћи људској". Шта треба да значи ова чудна, парадоксална чињеница? Она не може, најпре, никако да значи – била би то, збиља, антропоморфна представа – да Бог, сличан тиранским родитељима или таквом истом народном владару, жели да има људе, покорне робове који слушају из страха. Бог је створио човека, заиста, како би Сартр рекао, апсолутно слободним, уз то владоцем над Земљом и њеном природом, стваралачко биће "осмог дана" стварања. О "осмом дану" стварања, човековом доприносу поправљања палог човечанства, о човеку као "Божијем пријатељу", Сину, а онда и сараднику, најпре је говорио (колико је мени познато), из свога мистичког искуства у XIV веку, св. Григорије Палама, потом у XIX руски религиозни мислилац Теодор Бухарев (1829-1871), а онда у XX веку Николај Берђајев.

Доживљај сопствене слабости и немоћи, код правог хришћанина, не буди "осећање инфериорности", страх, агресију, пркос, резигнацију, очајање и меланхолију. Сва ова и друга слична "реактивна" осећања човека, када доживљава, на разне начине, и разним поводима, неиздрживо осећање немоћи, управо и битно разликују агностичара или атеисту од аутентичног хришћанина (овде је реч само о хришћанском свету). Тек овакав хришћанин у стању је да своју, на време препознату немоћ доживи као Божију

милост, као позив Бога љубави човеку да му се без страха или пркоса обрати за помоћ. Сваки човек завапи бар неколико пута у току свога живота искрено, из дубине душе, за помоћ. Али коме се човек најчешће обраћа за помоћ? Родитељима, брачном другу, пријатељу, друштву, најређе Богу или, на крају, *и* Богу. Доживљајни хришћански човек зна одмах коме се *једино* може обратити да га спасе, свеједно да ли о себи мисли као о "палом, грешном човеку" који се никако не може сам спасти, или, једноставно, о човеку као смртном бићу чију чежњу ка бесмртности може утолити и остварити једино Онај који је сам бесмртан, односно Који је као Богочовек васкрсењем савладао смрт.

Биће нам сада, претпостављам, лакше да схватимо речи св. Исака Сирина о благодати и искушењу. Не доживевши никад Божију благодат, јер Му се није никад искрено обратио за помоћ, нехришћански човек, искушења која га у животу сналазе, не доживљава као хришћанска искушења, већ као непознато зло које се на њега, недужног, обрушава, као зло које долази од других људи, рђавог друштва и њихових установа, или као зло које је слепи случај, или судбина, против које су незаштићени и немоћни, и људи и богови. Најчешћи одговор на оваква, у њиховој суштини непрепозната искушења, исказује се од нехришћанских људи бунтом или очајањем.

На другој страни, хришћанин, кад год бива изложен искушењу, захвалан је Богу Који га кроз искушења опомиње да је опет једном "почео мислити о себи много". Свети Исак Сирин сигурно не мисли да хришћанин не треба да мисли много о Божијем бићу (јер таквог мишљења никад није много), већ се у оној изреци светитеља јасно каже да искушења долазе ономе ко о себи мисли много. Спасоносно искушење у томе случају трајаће онолико дуго (некад само неколико сати или дана, некад много дуже) колико је потребно док човек, још једном, како се каже у светитељевој поруци "не упозна своју немоћ".

Човеку је тешко као природном бићу, и када је ово природно биће постало хришћанско, да непрестано носи Бога у срцу. Да би ово једном постигао, можда после много година упорног труда, а и тада само уз Божију милост, доживотном непоколебљивом хришћанском подвижнику поклоњена је од Бога "Исусова молитва", позната, цењена и негована стотинама година, нарочито у православном свету (посебно у Светој Гори, а онда и у Русији). Само такав Божији изабраник, коме је ум сишао у срце и коме је молитва "Госпде Исусе Христе, Сине Божији, смилуј се на мене (грешника)" постала саставни део телесно-душевно-духовног бића његовог, што значи, која је ушла у састав дисања и крвотока молитвеника, доживљава непрекинуту радост Божијег присуства, бескрајну љубав према Богу, али и према свима људима и, како је свети Исак на једном месту писао, "за сваку ствар... и за природу гмизаваца", и у исто време, оваква љубав је испуњена великом жалосћу за све "док се сви не уподобе Богу".

Сви остали, и примерни хришћани, нужно и природно заборављају повремено Бога и Његову благодат, поклоњену им, "ни за шта, бесплатно", занимајући се, опет једном, пре за свет, него за Бога, опхрвани светским бригаама и многобрижношћу палог човека, како би рекао свети Теофан Затворник. Само хришћанин зна да цени и не престаје да захваљује Богу што му је послао искушења која га опомињу да је човек Божији, а не светски, да је рођен на Земљи, у историји, али да није створен само за Земљу и историју (свога народа, своје породице). Светитељи су се некад жалили да им Бог већ дуго није послао ни једно јаче искушење. Ово су сматрали знаком богоостављености и молили су у срдно Бога да их не лиши искушења која ће их учинити савршенијим хришћанима, још ближим Богу. Стегне се зато човеку срце од бола када помисли како има злих људи који зло чине, а који су дуго физички здрави, наизглед, задовољни и мирни. За овакве

људе, у једној Толстојевој причи (*О злом снахију*) каже се (тако народ о њему мисли), да су од таквог човека дигли руке "и Бог и ђаво".

Велика је, отуд, милост Божија када *одмах* после неког учињеног греха стигне и опомена, у виду неког искушења. Оваква милост нарочито је велика када се излије, после неког престапа неком нехришћанину или хришћанском почетнику, и то у виду релативно брзе "казне" било које врсте. Јер овакав брз "бумеранг", после неког престапа, могао би да послужи нехришћанину, збиља, као "знак одозго", као подсећање заборавног човека на његово стварно порекло.

Психоаналитичари би могли да на ово примете да сва "кажњавања" или "искушења" и "опомене", стижу човеку од њега самог, од његовог морално развијеног или, чешће, прејакно развијеног над-ја. Мада смо ми у више махова у нашим ранијим списима подвлачили разлику између психоаналитичког појма над-ја и хришћанског појма савести, можемо мирно прихватити овакву психоаналитичку примедбу, изједначавајући у случајевима које смо овде наводили, оба споменута појма. Јер, чак и када у примерима истинских хришћана, не бисмо хтели да по сваку цену у искушењима која их сналазе – у случају када почну о себи "да мисле много" – видимо директну Божију интервенцију, сасвим је довољно да се сложимо да их то њихова савест упозорава, подсећајући да је Христос у нама, и према речима самог Исуса Христа и према савету св. Јована Кронштатског: "Имај у виду да је Бог у теби као Његовој слици и прилици, увек и на сваком месту присутан; ти мислиш посредством Оца, говориш посредством Сина (Речи), делујеш кроз Духа Светог". Чистећи непрестано своју унутрашњу духовну посуду од греха, човек се приближава, и у једном тренутку открива Духа у себи. То је тренутак примања благодати о којој св. Исак Сиријин говори. Када је једном Дух Божији, Свети Дух у човеку показан, пробуђена је у њему и савест, као "глас Божији у нама", преко које човек, све даље и даље, препознаје смисао, и искушења и немоћи, јер кроз њих "Бог испољава Своју силу" да би човека спасао, како каже св. Исак Сиријин.

Недовољно развијен хришћанин у нама или нехришћанин, такође је рођен са савешћу, као и сви људи. Није битно што неки психоаналитичари не признају ову савест као урођену, већ је сматрају стеченом, путем интројекције моралних забрана родитеља од стране детета, називајући је над-ја. Битно је да је ово над-ја развијено у човеку, јер онда и код нехришћанина опомиње, кажњава и производи искушења, све као реакција на грехове које овакав човек чини, приближавајући га тако, за свест човека невољно, хришћанској вери и хришћанском појму савести. Болесни случајеви јављају се код људи махом онда када је њихова савест (или над-ја) неразвијена или претерано развијена, јер ће у првом случају, збиља, остати равнодушни пред злим делима која чине (али колико дуго и да ли стварно без последица по телесно и душевно здравље човека?), док ће у случају сувише строге савести осећати стално, на болестан начин, кривицу, развијајући у себи склоност ка телесним болестима или разним физичким оштећењима (трауматофилија). Опет је само здрав доживљај хришћанске вере, наде и љубави у стању да недовољно развијену савест подстакне на развој, а претерано испољену ублажи и врати у границе милосрдног и благотворног примања и реаговања на искушења.

Најзад, последњу реченицу св. Исака да "никад човек не познаје силу Божију у миру и слободи", треба разумети тако што се под миром не узима као пример "Мир Божији" који нам се у молитвама даје, већ мир овога света, односно наше инертне, конзервативне природе (сада збиља "пале природе"), за коју наука каже да она увек тежи статичности и најмањем утрошку енергије у акцији, а француски филозоф Анри

Бергсон пише: "Живот је напор да се попне уз стрму раван низ коју силази материја". Да ли ћемо материју схватити као, још увек, Духом неоплемењену енергију, "нагон ка смрти" Сигмунда Фројда, као "чудовишну конзервативност човека" (К. Г. Јунг), сатанску силу која нас заробљава у непокретност мртве материје (мада наука каже да нема мртве материје), – није толико значајно. Много је важније бити освешћен за овај негативан вид "мира" из кога, без Духа, што у исто време значи без искушења (невоље, борбе), не можемо ни поћи на дуг пут усавршавања и богопознања. Један други Сиријац, свети Јефрем (из IV века) поручује: "Нема одмора на земљи онима који желе спасење", а једна римокатоличка светица, много векова касније, св. Тереза од Авила (из XVI века) писала је нешто слично: "Борите се док не умрете у борби, јер нисте овде ни за што друго већ да се борите".

Када свети Исак Сирин у поменутој реченици коју анализирамо додаје да човек не познаје силу Божију не само у миру, него и у слободи, онда реч слобода овде не може да значи човекову слободу савести, слободу избора или слободу народа, дакле, ону слободу која се узима као Божији дар човеку и која се цени као једна од највећих хришћанских врлина. Као што постоји у човеку "мир" који му никад неће помоћи да позна силу Божију, јер је реч о лажном миру који умртвљује човека, тако има и "слободе" коју себи човек ствара, по принципу "све је дозвољено" јер је све у животу "релативно"; тако и неки народи имају спољашњу слободу, живећи у релативном материјалном благостању, али слободу која не погодује ни појединцу ни народу да позна "силу Божију", јер је таква слобода, у најбољем случају, слобода *од*, али не и слобода *за* – Христа. Тек оваква слобода, унутарња слобода избора за хришћански пут спасења, произвешће у човековом животу ону бурну динамику "дозваних" невоља и искушења, падова и уздицања, "жалости по Богу" и страха Господњег, које ће хришћанину на Путу, после крштења водом, донети крштење Огњем, кога је Исус Христос бацио у свет пре две хиљаде година, палећи душе хришћана све до данашњег дана.

II О СТРАСТИМА И О БОЛЕСТИМА

**КО ЈЕ БОЛЕСТАН
И ЗНА СВОЈУ БОЛЕСТ,
ТАЈ ТРЕБА ДА ТРАЖИ ЛЕЧЕЊА.
КО КАЗУЈЕ ДРУГИМА
О СВОЈОЈ БОЛЕСТИ,
ТАЈ ЈЕ БЛИЗУ СВОМЕ ИЗЛЕЧЕЊУ
И ЛАКО ЋЕ ГА НАЋИ.**

Мада св. Исак Сирин мисли овом поуком у првом реду на наше моралне болести, односно сагрешења наша која доводе до болести, ми бисмо могли да проширимо ову његову мисао на све наше болести.

У први мах може да изгледа чудно, али је чињеница да је већина људи болесна, а да не зна за своју болест. Без обзира на привидно складно функционисање свих наших органа у сагласности са централним нервним и вегетативним нервним системом, затим и са

респираторним, циркулаторним и дигестивним системом, човек је смртно биће подложно од рођења кварењу и умирању, самим тим и најразноврснијим болестима ("Тјело стење под силом душевном, колеба се душа у тијелу", вели Његош). Независно од утицаја цивилизације која може да делује и позивно и негативно на целокупни људски организам, човек се троши и замара у току живота, па и поред непрестане обнове сложеног метаболизма у његовом телу, старост неумитно стиже, а са њоме и постепено умирање ћелија у телу, ћелија, која је, и по хришћанском уверењу и према научном сазнању, по себи и за себе – бесмртна.

Шта човека, заправо, најчешће и најпре чини болесним бићем? Осим нехигијенских услова у којима живи, нездраве хране и нечистог ваздуха, најопаснији проузроковачи већине болести човека потичу из његовог емотивног живота; Исус Христос је у *Јеванђељима* рекао да су то зле мисли које излазе из човековог срца. Хаотични емотивни живот човеков, у коме се неритмично смењују осећања и мисли, често оптерећени страхом, гневом, сумњом, жалошћу, претераном бригом, временом, што дуже трају, одређеним нервним путевима, које је неуро и патофизиологија испитала, негативно утичу на рад појединих органа у људском телу, слабећи њихову отпорност, доводећи, постепено, (мада некад и нагло, у току само једног дана) до функционалне, а онда и органске болести.

Овај процес разбољевања појединих, или и више органа у телу, некад траје дуго, годинама, а да човек једва примети да се већ разболео или да је на сигурном путу да се разболи. Пошто је овакав процес психосоматског разбољевања веома раширен код готово свих људи, не сматрамо ли с правом да је сваки човек болестан, и то, најпре, духовно, затим душевно и на крају и телесно болестан? А да ли човек зна да је болестан? Најчешће не зна и не жели да зна. Занет и понет, најчешће полусвесним процесом живљења, устремљен да задовољи нагон самоодржања, сексуални и агресивни нагон, са циљем да постигне моћ над околином да би тако савладао често неподношљиво осећање своје биолошке, психолошке и социјалне немоћи и слабости, човек пролети кроз живот, некад дуг живот, а да није постао свестан свога посланства. Каква трагичност живљења за човека, круну Божијег стварања, створеног од Духа и за Дух, намењеног од Бога да буде господар природе – "Човек је створење, али има налог да постане бог", пише св. Григорије Богослов – што значи стваралац који ради на делу усавршавања себе, према лику савршеног човека Исуса Христа, послатог му од Бога да му буде вечни узор и идеал!

Први, дакле, услов стварног буђења човека из његовог, некад, доживотног дремежа (чак је и неурофизиолошким истраживањима потврђено да човек највећи део свога живота проведе у спавању или дремежу, повремено активирајући само један, минималан део огромног потенцијала своје мождане активности), јесте препознавање себе болесног, препознавање и признање ове чињенице, упркос големе повреде свога нарцизма, и темељног кварења слике о себи као "грандиозном селфу". Другог избора као да уистину нема. Или ћемо продужити да живимо и умremo као природна бића несвесна свога порекла, положаја и сврхе живљења, одлазећи после смрти, можда, у Ништа, јер нам је Ништа представљало алфу и омегу живљења, или ћемо се пренути, најчешће захваљујући баш болестима и разним другим невољама и несрећама живота, крикнути тада за Смислом живљења, завапити за просветљењем ума и срца у Онога који нам једини може пружити такав одговор на наш вапај, који нас трајно може умирити и управити наш живот у другом, супротном правцу од дотадашњег пута.

Чест доживљај, не увек освешћен, сопствене инфериорности и потребе да се овај најмучнији могући доживљај надвлада (компензује) "тежњом ка моћи", Ничеовом "вољом за моћ" (одлично разложеном и објашњеном у "индивидуалној психологији" Алфреда Адлера), манифестован, најчешће, агресивном жељом да се овлада другим човеком, а и другим народом, што је све до данас чинило трагично језгро свеколике људске историје, не може се друкчије поништити него вољним и свесним прихватањем и признањем своје личне и општељудске слабости, болести (чак "болести на смрт" о чему оштроумно пише велики Данац, Серен Кјеркегор), али и своје личне грешности. Овакво прихватање свога и општељудског "страха и дрхтања" (други наслов једног од Кјеркегорових књига), незамисливо је (ако немамо изванредну обдареност једног Ничеа, Хајдегера, Сартра или научника Жака Моноа, а и тада је то трагична обдареност!) без "скока у веру", без препознавања Бога и Христа у себи, јер Бог, Јесте – јесте у нама. Тек у Богу и са Богом, што значи са Христом, ако смо и када смо рођени у хришћанском народу (конкретно у православном, српском народу), доживећемо и онда ћемо и разумети величанствене, парадоксне речи апостола Павла у *II посланици Коринћанима* (12, 10): "Зато сам добре воље у слабостима, у ружењу, у невољама, у прогоњењима, у тугама за Христа: *јер кад сам слаб, онда сам силан*" (подвукао В. Ј.).

Можда смо се сада тек приближили разумевању одломка из дела св. Исака Сирина: Ко је болестан (а сви смо болесни) и зна своју болест (открио је, значи, њено порекло, не само у општој људској слабости и смртности, већ у личном греху, живећи емотивно и мислено хаотично) – такав човек тражи лечење, вели св. Исак. Од кога треба да тражи лечење човек коме се Бог смиловао откривши му узроке његове болести и са њоме повезане патње које га наизменично, у току живота, чине бесним и осветољубивим, а онда клонулим, резигнираним и депресивним? Зар не од Исцелитеља душа и тела наших, Исуса Христа, сигурног Лекара коме се обраћамо када смо освешћени, и за нашу болест и за овог правог Лекара болести наших? Ово нам, на скривен и фин начин поручује други део поруке св. Исака Сирина која гласи: "Ко казује другима о својој болести, тај је близу свом излечењу и лако ће га наћи".

Шта ова тачна порука друго значи него опомену, прво, да никако не ваља сакривати, своју једном препознату болест – а често је скривамо из сујете, из страха да ће се окрњити свемоћна слика коју гајимо о себи, а коју смо слику, и несвесно, наметнули и својој околини (драме Луиђи Пирандела!) – и, друго, да када, једном, истински савладамо своју гордост (која опет, није ништа друго него наличје наше слабости) и кажемо другима о својој болести, лако налазимо, онда, и излечење. Ко је тај други коме се, најзад, уз много претходног отпора, поверава освешћени болесник? Овакво поверљиво лице може да буде свако оно лице коме болесник верује, кога воли и од кога се нада помоћи. Такво лице може да буде отац, мајка, муж или жена, пријатељ или психотерапеут, а за хришћанског верника најбоље је да то буде духовно лице, исповедник Цркве који је сам себе претходно, уз помоћ Христа, лечио и излечио. Овакав човек, најпре сам очишћен, спроводник је Духа Светог, помоћу кога ће наћи, открити и излечити наше, и духовне и душевне и телесне болести.

**СВАКА СТРАСТ
КОЈА СЛУЖИ НА КОРИСТ,
ДАТА ЈЕ ОД БОГА.
И ТЕЛЕСНЕ СТРАСТИ
СТАВЉЕНЕ СУ У ТЕЛО
НА ЊЕГОВУ КОРИСТ
И УСПЕВАЊЕ;**

A ТАКВЕ СУ И СТРАСТИ ДУШЕВНЕ.

Релативно је мало мисли у светоотачкој литератури сличних овој, смелој, св. Исака Сирина. Научени својом природом да осећамо и мислимо на дуалистички начин, манихејски поједностављено делећи човека, природу, па и самог Бога на добро и зло, анђеле и ђаволе, таму и светлост, ми тако заборављамо, или за собом остављамо, саме основе хришћанског учења. Као што би требало да знамо, јудео-хришћанска религија није дуалистичка религија, попут зороастризма и од њега изведених религијских учења, као што су гностицизам и манихејизам, који су утицали на појаву и ширење јеретичких учења павликијана и месалијана, потом богумила, као претеча протестантизма, унутар византијског православља. Хришћанство, као монотеистичка религија, слична јудаизму и исламу, представља Бога као јединог Творца "и неба и земље", што значи и духа и материје, све видљиве и невидљиве природе, човека и свих нижих живих бића, све до кристала, за које наука данас претпоставља да нису мртва материја, јер и нема ничега мртвог у космосу.

Ако је, дакле, Бог, према хришћанском уверењу, Творац свега "видљивог и невидљивог", Онај, који према речима пророка Исаије "прави светлост и ствара мрак" (45, 7), онда, није исправно претпоставити, попут гностичара, да је демијург, неко ниже божанство, можда отпало од Бога, створило овај несавршени и пали свет и њиме даље влада. Ако већ нисмо увек у стању да, слично Лајбницу, сматрамо овај свет "најбољим од свих могућих светова", осећајући се добро у теодицеји, није добро неговати у себи и за друге ђаводицеју, пројектујући сопственог унутарњег ђавола на све људе, природу и историју.

Не улазимо овом приликом у сложено питање првог људског сагрешења или пада у грех, Адамовог и Евиног "угриза јабуке" у рајском Божије врту, превременог кушања плодова са "дрвета добра и зла" и последичног умирања човека и целог људског рода. Не можемо сада расправљати, такође сложено и тешко питање, примарне и секундарне људске природе, или природе човекове пре и после почињеног "прародитељског греха". Останимо радије на једноставној и прецизној мисли св. Исака Сирина који нам каже да "свака страст која служи на корист дата је од Бога". Наш светитељ не каже да је свака страст дата од Бога, па због тога служи на корист, већ она страст која служи на корист, од Бога је. Оваквим истинским хришћанским изразом, св. Исак нас упозорава и подсећа да страстима не ваља прилазити једнострано, као априорно ђавољим искушењима и, друго, да је човек слободно биће које, практично, целог живота стоји пред избором. "Све ми је дозвољено", вели апостол Павле у *I посланици Коринћанима* (6, 12) "али све не користи, све ми је дозвољено, али не дам да ишта овлада мноме".

Како би требало разумевати појам "страст" код св. Исака? Мада се страсти код светих Отаца најчешће изједначавају са "седам смртних грехова", познатих широм хришћанског света, у религијском ткању у каквом је Исак Сирин употребио ову реч, пре сам склон да овога пута страсти поистоветим са људским нагонима, најпре, нагоном самоодржања, затим сексуалним и агресивним нагоном. Амерички психолог Мек Дугал, оснивач хормичке психологије, сматрао је да човек поседује и многе друге нагоне или нагонима блиске делатности; споменимо нагон игре (*homo ludens*), скупљачки нагон, али и нагон ка сазнању ("воља за смислом" Виктора Франкла), нагонска потреба за стварањем (*homo creator*) итд.

Не улазећи у расправу да ли су сви ови нагони (страсти) настали *post factum*, као последица "пада у грех", или, што ми изгледа вероватније и прихватљивије, да је Бог створио човека са овим нагонима, следећући разговетну мисао св. Исака, значајније за нас је питање шта човек чини, или шта треба да чини са својим страстима (нагонима). Неће нам ништа сметати ако библијско казивање о постанку човека из "праха земаљског" и Духа Божијег, пренесемо на вековна научна расправљања о односу материје и енергије. Сводећи ову расправу, нешто поједностављено, на научну претпоставку да су материја и енергија два вида једне исте прасупстанције, да космичка материја стално прелази у енергију, а ова се потом згушњава у материју – што се готово у потпуности уклапа у смелу мисао Карла Густава Јунга да су и материја и дух једног корена – могли бисмо рећи да су и природа и човек као њен део (а и део Бога јер је и природа створена од Бога), диновски акумулатор испуњен материјом и енергијом. Ако сада под Еросом схватимо, у првом реду Божију љубав за човека и све живо што је Бог из љубави створио, а потом силан енергетски резервоар у коме су садржани сви људски (и целе природе) нагони, онда смо још једном, заобилазним путем, стигли до човека и његове личне могућности да слободно одлучује шта ће чинити са својим страстима (нагонима) и њиховом непроцењиво великом енергијом. Ова енергија (невидљива, а ипак донекле мерљива) сваком је човеку очевидна и приступачна, нарочито када је реч о агресивном и сексуалном нагону. Када св. Исак Сирин каже да су "телесне страсти стављене у тело на његову корист и успевање" онда је дозвољено претпоставити да је наш писац у првом реду имао на уму управо ова два најјача нагона у човеку. Када су ови нагони на "корист и успевање"? Зар не онда када човек њима влада, када их држи под контролом воље, када њихову енергију користи да упозна природу, да је умножи и обожи, следећући Божију заповест и благослов да рађањем и множењем учини Земљу плодном и срећном!

На изазовно питање хришћанина да ли је сексуални нагон у човеку само израз и потреба људске природе за репродукцијом, или служи човеку и као полно задовољство у браку, (али у браку у коме постоји телесно-душевно-духовни склад у љубави, види: *I посланицу Коринћанима* а. Павла, 7, 5-7), опрезан одговор који смо добили још од св. Јована Златоуста (V век), али и од савремених хришћанских теолога (међу њима и православних: Сергије Тројицки, Димитрије Богдановић, Павле Евдокимов, види књигу: *Света тајна љубави*, Православни мисионар, Београд, 1988), за многе хришћане је изненађујући. И неки свети Оци наине, као и неки савремени теолози, не мисле да брак мушкарца и жене испуњава у потпуности своју божанску намену само у стварању потомства, тј. да полни нагон код човека има исте квалитете и функцију као код нижих живих бића. Наместо оваквог начина размножавања живих бића, односно коришћења сексуалног нагона, какво је и код човека у његовој преисторији, десетинама хиљада година трајао, од времена Божијег Објављивања Мојсију, а онда, нарочито, од времена доласка Богочовека Исуса Христа, препорука љубави међу људима, односила се свакако и на љубав мушкарца и жене у браку. Зар није ова Христова препорука апостолима и свима људима, да постоји само један брак и да је свака прељуба у браку грех и чак једини разлог допуштене раставе брака, доказ хришћанског уверења да је првобитна политеистичка и полигамна људска природа (стари Јевреји били су се ослободили политеизма, али не и полигамије) облагорођена Христом који од човека тражи, ако хоће да буде хришћанин, чврсту личну одлуку да полигамну природу заувек замени моногамном. Позивајући се на Бога и његову препоруку да ће човек напустити родитеље своје и "прилепити се жени својој и од двоје постаће једно", Исус Христос нас враћа у правреме постанка човека коме је сам Бог "од почетка" наменио да буде моногам и монотеист!

Полна страст у човека, једном речи, може и данас да у њему остане на нивоу анималне страсти употребљене искључиво у сврху размножавања; она се може изопачити у грешну страст праве опседнутости човека полним нагоном који се немилице задовољава *без љубави*, чак са избегавањем стварања потомства и, полна страст, може бити на "корист и успевање", када у *љубави*, у хармоничном споју телесне, душевне и духовне љубави, мушкарац и жена, у браку, збиља испуне Божију препоруку да "од двоје начине једно". Обострани и истовремени оргазам у полном односу мушкараца и жене, представља, у исто време, подсећање на "рајску љубав" Адама и Еве пре сагрешења, а онда и зачетак плода међусобне љубави које испуњава и другу Божију заповест о "рађању и множењу". Не заборавимо да је Ева изашла из Адамовог ребра у екстази, како се од светих Отаца преводи "тврди сан" који је Бог послао Адаму када је од његовог ребра градио жену. Ваља, такође, обратити пажњу да ће глагол *познати* бити употребљен у *Светом Писму* на два начина, али са једним истим дубљим смислом: у библијском језику ова јеврејска реч (познати) значи љубавни однос мушкараца и жене ("Адам позна Еву жену своју"), а јеванђелист Јован (17, 3) каже: "А ово је вечни живот да познају тебе једнога истинитога Бога и кога си послао Исуса Христа". Кроз екстатични Ерос, дакле, али увек само у љубави, и мушкарац и жена могу да се нађу у Божијој близини, јер је однос Бога према сваком човеку исти као што је био са његовим изабраним народом, љубавни однос, и то је једини разлог, према мишљењу савременог грчког теолога Христа Јанараса "да једна чисто љубавна песма *Песма над песмама*, нађе место међу књигама *Старога Завета*. Отуд није необично да се и у отачком предању могу наћи оваква места: "Нека ти телесна љубав буде слика жудње за Богом", или: "Блажен онај који има љубави према Богу колико има безумни љубавник према својој вољеној". Руски православни теолог у XX веку Павле Евдокимов дао је наслов једној својој књизи *Луда љубав Божја*.

**ЈЕДАН, И ОНИМ ДЕЛИМА
КОЈА ЧИНИ ЛЕВИЦА,
СТВАРА ЖИВОТ
У ПРЕМУДРОСТИ БОЖИЈОЈ,
А ДРУГИ ПРОДАЈЕ ГРЕХ
ПОД ВИДОМ
НЕЧЕГА БОЖАНСКОГ.**

Много шта у једном људском животу, релативно кратком, остане скривено, непознато, неразјашњено. Некад тако остане заувек, а некад, чудним стицајем околности, ускоро или много касније, после смрти неког човека, открива се стварно биће тога човека, као и његова дела: у позитивном светлу, каква се светлост човека и дела његова није наслућивала док је овај човек живео, или у негативном смислу препознавања злог мишљења и делања човека, о коме су његови савременици имали добро мишљење. Као што се, дакле, добар човек и његова добра дела не морају препознати и признати као такви за живота оваквог човека, тако и рђав човек и таква иста дела његова не морају се показати свима или никоме, из ближе и даље околине таквог човека. Човек је сложено биће које се не одгонета лако; за човека је увек тајанствена, никад довољно тачно протумачена Божија промисао, не само у историји, чији катастрофални миленијумски ток може да збуну и највећег верника, већ је Она таква и у личном животу појединог човека.

Да ли овим одређивањем желимо да релативизујемо проблем "добра" и "зла", као што то већ одавно многи људи разних занимања чине? Никако. Без обзира, или управо зато што смо сви "прародитељским грехом" окусили "забрањено воће" са "Дрвета познања

добра и зла", ми смо и даље помућеног погледа који не разликује здраво од отровног плода са Дрвета из Божије баште, према коме смо једино били дужни да останемо у строгом посту. Ако је човек хтео и још увек, и све више хоће, да живи без Бога, Бог неће да остане без човека, па је зато, према речима једног хришћанског мистичара, постао човек, Богочовек Исус Христос, да би људе, вољно одбегле, а онда пламеним мачем Арханђела отеране из Божијег врта, опет привео к Себи, радујући се повратку сваког, појединачног "блудног сина" Очевог дому. Ако смо, дакле, и даље остали збуњени и у магли и пред разликовањем плодова добра и зла, релативизујући их данас више него икада, одричући се на регресиван начин монотеизма у корист политеизма (који се, између осталог, карактерише сједињавањем добрих и злих особина унутар једног божанства, као што је то случај у индијских божанстава, донекле, још увек, и у лику амбивалентног Јахвеа), и поред јасних јеванђелских порука Христових проповеди које су људима имале да помогну у разликовању плодова са једног истог Дрвета, онда све невоље и несреће које нас сналазе, и као народ и, поготово, као појединце, падају на нас, и последица су, све чешће, наше свесне одлуке да одбацимо Христа и хришћанство, у коме смо ми и наши преци рођени. Али да се вратимо на тајанствено питање човекове "левице" и "деснице" и претешко питање Божије "левице", на која нас нагони да мислимо св. Исак Сирин.

Још једном, о сложености човековог бића. Ова сложеност или, психотерапеутским језиком речено, конфликтност, рекло би се, саме суштине човековог бића, потиче, хришћански говорећи, од Адамовог сагрешења, што би значило од самог почетка постојања људског рода. Психолози, конфликтност човековог психичког живота сматрају последицом, с једне стране, његове "мешовите" генетике, с друге, несклада, између далеко већег пространства човековог несвесног живота (самим тим непознатог, али посредно могућег да се упозна, према давнашњој препоруци мудраца: Упознај самог себе!) и његове свести, као носиоца Ја-принципа, увек угроженог, према мишљењу психоаналитичара, од нагонских побуда које надиру из несвесног, од утицаја спољашње средине и од, некад преслабог, а некад прејаког унутарњег цензора, названог Над-ја.

Када је реч о утицају наших гена на наш, најчешће хаотични душевни живот, узимам као пример различиту генетику Достојевског; као што је познато, очева страна великог писца била је оптерећена душевним болестима, самоубицама и убицама, док су мајчини преци, махом, били монаси, свештеници, свети људи. Не носи ли, питам се, сваки човек собом, када долази на свет, мешавину "добрих" и "злих" гена, наравно без генијалног талента Фјодора Михајловича, који није постао ни убица ни светитељ, јер је могућности својих гена на најбољи начин преточио у ликове својих романа.

Зашто наглашавамо човекову конфликтност која га чини дуалистичким бићем, рекло би се од зачећа, а свакако од рођења? Управо због неразмрсивог сплета његове "левице" и "деснице"! Овај колоплет, међутим, узрок је стравичном рату у човеку, најчешће невидљивом, унутарњем рату који воде осећања и разум, тело и душа, душа и дух, несвесно и свесно, добро и зло. Никома, који целог живота, хтео-не хтео бије овакву битку, са потпуно неизвесним исходом, није могућно, чак и када уз Божију помоћ води подвижнички живот (монашки или лаички монашки) да остане борац само унутар себе. Не морамо се чудити зато, да се повремено, код неких често, а код рђавих бораца најчешће, унутарња борба пројигира споља, преносећи се на борбу са најближом родбином, суседима, а онда и граничним народима. Људске свађе, једном речи, ратови и грађански ратови, најчешће су пројекције човекових унутарњих конфликта, увек изнова неуспео покушај да се ови конфликти разреше споља, путем револуција и

ратова. Деструктивност и самодеструктивност човека (једно не иде без другог) кроз читаву људску историју, нарочито изразите у народа монотеистичких религија, која је, једном за увек, поставила егзистенцију ових народа у знаку религиозног искушења – борба Добра и Зла биће унутар човека и његове историје све жешћа, са све јаснијим опредељењем *слободног* избора људи за Добро или Зло – трагичан је исход људске немоћи да без помоћи Божије, Кога не признаје, доведе своју унутарњу борбу до доброг краја. Да је овакав добар исход човековог рата са самим собом могућ, речито говоре животи познатих и још много више непознатих хришћанских светитеља (и не само светитеља) у току две хиљаде година хришћанске историје. Али савладати успешно "мешовиту" генетику, и "аморално и асоцијално" несвесно, одолети искушењима Кушача "од почетка века", могуће је само са Богом. Само тада "левица" неће бити у сукобу са "десницом", ако "десница", према јеванђелским речима и не буде увек знала шта ради "левица" и – обратно. Пошто смо сви далеко од оваквог хармоничног удруживања свих "удова" нашег тела, које је Бог тако опремио да они природно хармонично раде, све док их наша узбуркана, расцепљена душа не поремети (стварајући онда низ психосоматских болести од којих мало ко од људи може да утекне), упитајмо се поново шта је св. Исак Сирин мислио када је рекао да и човекова левица може да "ствара живот у премудрости Божијој", а да тобожњи верник, човекова десница, дакле, "продаје грех под видом нечега божанског".

Још је свети Августин писао: "Бог има многе које црква нема и Црква има многе које Бог нема", а један хришћански теолог у нашем веку рекао је нешто слично: "Не будимо сигурни да је Бог у цркви. Он је са свима који истински верују. Чувај се онога ко доказује или тражи да му се докаже Бог. Бог се не доказује, већ показује! Чувај се онога за кога је Бог на небесима. Бог је или у другом човеку (наравно, и у мени) или нигде".

[* НАПОМЕНА: Црква је овде схваћена као институција, отуд је писано малим словом, за разлику од Цркве као мистичног тела Христовог и есхатолошке заједнице у историји - примедба В. Ј.]

Сви знамо да је увек било и да и данас има оних који носе велике и мале крстове око врата, метанишу, редовни су посетиоци цркве, посте и причешћују се, док се у свакодневном личном, приватном животу (у породици, на послу, када их нико не види) понашају нехришћански. Позната јеванђељска прича о понашању двојице Јевреја у храму (један гласно показује своју побожност презирући другог, а овај други, признајући своју грешност, смерно стоји пред Богом молећи за опроштај) сведочи да су и пре две хиљаде година (а сигурно и много раније) постојали људи – "окречени гробови", или људи који држе само спољашњу страну чаше чистом, да се послужим Христовим примерима из *Јеванђеља*. За овакве и сличне људе Данте је у *Паклу* нашао одговарајућа места мучења, док их је св. Исак Сирин назвао онима који продају грех "под видом нечега божанског".

Теже ће нам бити да препознамо оне друге људе, претпостављам, такође бројне, који чине добра и тако стварају живот "у премудрости Божијој", поступајући по јеванђелском савету, да када чинимо добра дела, нека наша десница не зна шта чини левица, да се не бисмо погордили и не послушали савет светих људи који нам поручују: "Не бележи своја добра дела, јер ако их забележиш, брзо ће избледети; ако их пак заборавиш, биће уписана у вечност". Мислим на оне људе који себе не сматрају хришћанима (да ли би их требало назвати неосвешћеним хришћанима или скривеним теистима?), неки од њих чак истичу свој агностицизам или атеизам, а оним што чине у животу, као да потврђују, и невољно, постојање Бога.

Пошто св. Исак Сирин изричито помиње човекову левицу која чини дела из којих произлази живот "у премудрости Божијој", не могу да не помишљам и на Божију левицу, којој Бог, преко мефистофелског духа у човеку и ван човека, према Гетеовим речима из *Фауста*, увек хоће зло, али заврши добрим. У монотеистичким религијама света, као што смо то раније истицали, велики је проблем како у једном, свемогућем и сведобром Богу објаснити порекло зла. Зло је, збиља, и сувише видљиво и присутно, да бисмо га могли олако прогласити "одсуством добра" (*privatio boni*), привидом или нашом илузорном представом, још мање нам је као монотеистима дозвољено да замишљамо другог бога, Сатану, и то као независни принцип, онако како представљају себи борбу добра и зла све дуалистичке религије или поједине, кроз сва хришћанска времена увек присутне, гностичке јереси.

Не мислим никако да могу и да претпоставим решење ове тешке загонетке коју нису могли да реше, две хиљаде година, и најбољи хришћански и нехришћански философи, теолози и разни други мислиоци. Довољне нам мислене муке задаје св. Исак Сирин када нам, говорећи о левици, дозвољава да претпоставимо да има људи који чинећи другим људима зло, наводе ове људе да постану Божији, или ако су то већ, да их учине јачим верницима. Добро су нам позната разноврсна и многобројна искушења која сналазе у животу, понајвише, Божије људе. Неки од њих малаксавају под притиском искушења и напуштају даљу борбу за Добро, док се други оснажују у вери. Ко куша човека кроз зле људе? Бог, Сатана (Сатана са дозволом Бога као у чувеној причи о Јову, донекле поновљена у генијалном делу светске књижевности Гетеовом *Фаусту*), или то куша себе сам човек, једноставно из сопствене злоће, накупљене, које рђавом генетиком, које рђавим условима живота, почевши од раног детињства? Није ли најбоље, у духу хришћанске уздржаности, на ово вечно, а стравично питање, одговорити са – не знам! Оно што ми изгледа важније, па и пресудније, када су у питању учинци почињеног зла од једног човека другом човеку, *одговор* је човека *на изазов* зла, не распитујући се превише, откуд зло и ко га шаље човеку. Оригинална теорија, можда највећег хришћански оријентисаног историчара у XX веку, Арнолда Тојнбија о "изазову и одговору", сасвим се добро може применити, не само на историјска збивања са народима и њиховим цивилизацијама, већ и у животу човека као појединца, као индивидуе на путу ка личности. Зар човек није непрестано изазиван? Од кога изазван? Од Бога, ђавола, природе, другог човека, друштва, мушкарац од жене и жена од мушкарца, од народа коме човек припада, од другог народа? Још једном, није нам одговор на ово питање оно битно у проблему којим се бавимо, битан је и одлучујући наш одговор на изазов. Да ли смо, најпре, свесни да смо изазвани, што би хришћански размишљајући требало да значи, позвани? Јер када смо већ дозвани у овај живот без наше воље и одлуке, нисмо ли у исто време изазвани и позвани да живот осмислимо и обогатимо? Како? Вером, надом и љубављу у Богу. Али и вера и нада и љубав само су "искре у камену", без спољашњег удара оне би "у кам очајале". Шта је спољашњи удар? Све могуће невоље овога света, укључујући и ударе злих људи на нас. Карл Густав Јунг је једном с правом написао да је човек чудовишно конзервативно биће и да га само крупна невоља може подстаћи на активност. Па, мада је Ниче, на свој подругљив начин рекао да "болест (узимам овога пута болест и невољу као синониме – примедба В. Ј.) може бити подстицај за живот, али за такав подстицај треба бити довољно здрав", управо су вера, нада и љубав у Богу једино здравље у човеку које ће на изазов невоље или болести (телесне, душевне, социјалне, општечовечанске, јер је човек, збиља, према Кјеркегору, "болест на смрт") одговорити активним животом бескрајног усавршавања, према Христовом позиву човеку из *Матејевог јеванђеља*.

А шта ће бити са људима који, и несвесно нас искушавајући Злом, силно доприносе увећању Добра у нама? Не знамо. Да ли су они били оруђа у Божијим рукама (попут Сатане када је кушао Јова или Мефиста када је склопио савез са Фаустом), или су чинили зло по сопственој слободној одлуци (Јуда)? Не знамо. Христос нас непрестано опомиње да будемо благи са нашим непријатељима. Није ли то зато што су нам ови непријатељи (према Божијем промислу) скривени пријатељи које ћемо као такве, благосиљајући их, препознати једном, много касније, можда тек на крају живота? Ако је тако са појединим људима, који као да нам стално стављају "штап у точак", а у ствари нас подстичу да, или брже ходамо, или да нам точак на животним колима не зарђа, зашто би другачије било са тзв. непријатељским народима? Требало би да нам као вечна парадигма послужи, и када су у питању народи са којима смо вековима у сукобу, на пример улоге Јевреја у хришћанској историји, коју нам је Богом надахнуто протумачио апостол Павле у *Посланици Римљанима* (11. глава, 25, 28, 30, 31, 32).

На крају, хоћемо из свег срца и ума да поверујемо, заједно са светим Оцима, да збиља "све воденице мељу у Божију корист. Бог не ствара из зла добро, него пробуђеним злом буди успавано добро. Зло боде као мамуза и буди својим бодилом успавану душу да пође Богу". При свему томе не смемо заборавити да као што изазов "мамузе" није подједнако јак (још код Тојнбија се каже да изазов може бити прејак, преслаб и умерен, управо какав треба да буде да би одговор био прави), тако ни одговор "успаване душе" није једнак: некад се душа људска на изазов пробуди управо колико треба да би пошла Богу, други пут она продужи да спава, а некад "бодило зла" узбуди душу тако да она и сама остане или постане зла.

Јесте Христос тражио од људи да опраштају и љубе своје непријатеље, али је рекао и следеће: "Тешко свијету од саблазни; јер потребно је да дођу саблазни, али тешко човјеку оном кроз кога долази саблазан".

Ш

О НАВИКАМА, О ОГОВАРАЊУ, О ОСУДИ ДРУГИХ ЉУДИ

**ВИШЕ СЕ СТРАШИ НАВИКА,
НЕГО НЕПРИЈАТЕЉА.
ОНАЈ КОЈИ ГАЈИ У СЕБИ НАВИКУ
- ИСТО ЈЕ ШТО И ЧОВЕК
КОЈИ БАЦА ДРВА У ОГАЊ;
ЈЕР СЕ МЕРА И У ЈЕДНОМ И У ДРУГОМ
САСТОЈИ У КОЛИЧИНИ ОНОГА
ШТО ИХ ПОДРЖАВА.
АКО НАВИКА ЗАХТЕВА НЕЧЕГА ЈЕДАНПУТ,
И ЊЕН ЗАХТЕВ НЕ БУДЕ ИЗВРШЕН,
ТО ЋЕШ ЈЕ ДРУГИ ПУТ НАЋИ СЛАБИЈОМ.
АКО ЈОЈ ЈЕДАНПУТ ИСПУНИШ ВОЉУ,
ТО ЋЕШ ДРУГИ ПУТ ОПАЗИТИ,**

КАКО ОНА НАПАДА НА ТЕБЕ СА МНОГО ВЕЋОМ СНАГОМ.

Сви знамо: навика је наша друга природа. Навике се, путем условног рефлекса, стичу врло рано. Човек не може да живи без рано створених навика. Навике су део природног ритма, космичког и земаљског. Навике које се одмах после рођења брзо и лако створе, као да су зато тако лако пријемљиве, јер у нама постоји одавно уходани филогенетски пут небеског и земаљског ритма. Одвајкада се верује и зна да је човек небеско и земаљско биће, микрокосмос у макрокосмосу, сићушан део огромног природног кретања. Постоје још увек неки чудесни људи на земљи који живе живот јединственог ритма, једногласног певања, небеског и земаљског. Они устају зором, у сумраку лежу, обедују онолико пута дневно храну какву им организам тражи; прилегну са женама онда када то њихов непогрешиви Ерос зна да треба; моле се вишим силама за које знају да постоје, да су им удахнуле дух живота и да ће им га у једном одређеном часу њиховог живота, кога не знају нити желе да знају, узети од њих и вратити га Великом Духу. Е, од оваквих људи и само код оваквих – а већ рекосмо да је таквих мало и све је мање – навике нису непријатељи људски и од њих се човек не мора да страши.

А зашто онда свети Исак Сирин поручује да треба више да се страшимо навика него непријатеља? Светитељ очевидно мисли на наше рђаве навике, од којих смо неке стекли у детињству, па их онда вучемо у себи и за собом целог живота, мало их уопште освешћујући, а и када их постанемо свесни, ослобађамо их се с муком или никако. Када одојче не добија, из разних узрока, редовно своје оброке хране, када због нехатости или неритмичности родитеља не упозна одређено време спавања и буђења, оно је тако већ стекло услове да почне рано да трпи од несанице или и од поремећаја органа за варење. Касније, када дете пође у школу, учење задатих лекција може на рђав начин да повеже са принудним узимањем хране или неком другом рђаво наученом присилом, као што је сисање прста, чачкање носа, чешкање по глави или телу, неким тиком, као што је кривљење уста, невољно подизање рамена, жмиркање, или и са безброј других невољних радњи. Почетак природне онаније на почетку пубертетског доба или почетак неприродног пушења и употребе алкохолних напитака, скоро увек под утицајем околине, могу прећи у тип рђаве навике која прати човека, каткад целог живота. Такав је случај када је онанија требало одавно да буде замењена нормалним сексуалним односима, а ипак се наставља, чак и када је човек створио брак и породицу; пушење и злоупотреба алкохола, дроге или таблета за умирење болова, или оних против несанице, и поред тамног увида у њихову штетност, са већ озбиљно начетим здрављем човека услед њиховог дугогодишњег коришћења, не напуштају се, јер је рђава навика постала део човекове природе. Стога је народна пословица: Навика је једна мука, а одвика двије – сасвим на месту да је се овде сетимо.

Рекосмо да је рђава навика постала део људске природе, а шта ако је људска природа рђава, а рђава навика, која се и брзо и лако стиче, само природан наставак или природна последица зле људске природе? Вреди ли обнављати давно познате људске расправе о првобитно злој, доброј или неутралној људској природи? Обнављањем сећања на овакве претпоставке религиозних мислилаца, филозофа, научника, али и простог народа, који је изразио своје искуство о људској природи кроз пословице, доскочице и скаске, ми се у ствари враћамо на онај део нашег казивања о човеку као небеском и земаљском бићу које је спремно да већ од рођења, а вероватно, према новијим изучавањима пренаталне психологије, и пренатално развије у себи добре и рђаве навике, сходно клици добра и зла коју носимо у себи, као људи, од постанка света, или од правремена-невремена загонетног пада човековог у грех. Као дуалистичко

биће збиља због тога прасхизофрено и поред свих детерминизама (генетских, пренаталних и постнаталних), човек је према хришћанском уверењу, у непрекинутом, слободном избору; слободном, парадоксално од самог рођења, када "бира" да ли ће се определити, пре или чешће, за "добру" или "злу" дојку мајке, у ствари за принцип добра и зла у њему самом. Како, зар је човек збиља слободан и када још није развио у себи свест о избору? Сагледавам у мислима, три могућа одговора на ово, наизглед, немогуће питање. Покушаћу да их развијем.

Први одговор, строго детерминистички, самим тим песимистички, пружио нам је протестантски покрет у XVI веку и то у својој Калвиновој и Цвинглијевој варијанти о предодређености човека за добро и зло, самим тим и за његово постмортално стање раја или пакла. Ова два протестантска религиозна мислиоца од којих је један (Цвингли) погинуо на бојном пољу као активан ратник за своју веру у борби са католицима у нечему фанатичнији од њиховог узора Мартина Лутера, са којим се нису у свему слагали, само су доследно, иако једнострано, развили до краја учење блаженог Августина о човековој немоћи и Божијој милости од које све зависи, а пре свега наше определење за добро или зло. Збиља, велики и опитни хришћански мислилац Августин, који као да је у првој половини свога живота прошао све фазе "индивидуационог процеса" – онако како га је описао у психологији Карл Густав Јунг, а у литератури, још упечатљивије, Херман Хесе (нарочито у романима "*Сударта*" и "*Нарцис и Златоуст*") – остављајући за собом за сва времена и за све узрасте, незаобилазну књигу "*Исповести*", у другој половини живота постао је узоран монах и зрео хришћански филозоф са двоструко развијеним аршином када говори о људској природи. Сам са собом и на себи искусивши све зле стране људске природе, Августин је, као и сви страсни хришћански мислиоци (још од Тертулијана и Оригена, преко Паскала до Кјеркегора и Достојевског), дошао до радикалних, и то радикално негативних закључака о људској природи. Ова природа, према Августину, већ од рођења сваког детета, у сваком времену, апсолутни је носилац "прародитељског греха", па је као таква и апсолутно неспособна да саму себе спасе без Божије милости. Блажени Августин је умро 430. године и ми бисмо могли мирно рећи да ће сваки човек, и онај који је талентом, интелигенцијом и образовањем далеко заостајао за Августином, али који је имао храбрости, снаге и жеље да ступи на "луди камен индивидуације", да се препусти вртлогу живота, а да при том не допусти, захваљујући сачуваном Добру у себи, као и природној интроспекцији, да га тај вртлог повуче у дубине мутне воде из које више нема повратка – да ће сваки такав човек, велим, дати за право блаженом Августину. У чему? У опитном доживљају да је човек зао, или, како се још у Давидовим *Псалмима* (58) каже: "Од самога рођења застранише безаконици, од утробе материне тумарају говорећи лаж", а у *I Књизи Мојсијевој* (8, 21): "Мисао је срца човечијега зла од малена". Прастаро је, дакле, искуство да је човек зао, да другима непрекидно смишља и чини зло, али на крају обично не пропушта, и не знајући зашто, да и самог себе уништи. Језгровита формулација Томаса Хобса, тек у XVII веку: *Ното homini lupus*, могла је бити изговорена, не само у XI веку, после ослепљивања поражене бугарске војске од стране православног византијског цара Василија II, или после испијања вина из лобање византијског цара Нићифора од бугарског кана Крума у IX веку, већ је могла бити постављена и много, много раније од стране неког асирског, вавилонског, јудејског или римског Томаса Хобса старог века. Сасвим је непотребно, мислим, оној Хобсовој мисли додавати нова агресивна и самоагресивна сведочења из репертоара ратовања и мучења људи у току целог XX века, до најновијих грозота на Балкану. Неко проклетство, давно су га јудео-хришћани назвали "прародитељским грехом", као да почива над сваким човеком појединачно и над читавим људским родом и његовом историјом.

Шта је било природније, али и спасоносније за истински преображај манихејца Августина када је постао хришћанин (не заборавимо да је хришћанином постао и под утицајем своје узорне мајке хришћанке, дакле под утицајем чисте љубави мајке према сину и сина према мајци), него да се сав преда Богу и Богочовеку Христу, очекујући само и једино од Њега спасење и ослобођење из верига греха, урођеног греха, од кога се сам човек – наравно онда када у пуној мери освести, не само општу грешност људске природе, већ и свој сопствени почињени и много пута поновљени грех – никад ослободити не може.

Пошто човек негде у дубини себе слуги, а можда већ и зна, да годинама и деценијама гомилани греси у њему, не могу волшебном ишчезнути, а у себи самом човек не налази снаге да их почне из себе гонити, он се вољно или невољно, свесно или несвесно, одлучује да не жели, а онда и да неће да се греха ослободи. Овако започиње у човеку дуг период уживања у греху, свеједно коме: крађи, корупцији, прељуби, среброљубљу, увек, наравно, зависти и љубомори. Тек пред крај живота, и то не увек, овакав грешник, постепено, а онда све жешће, доживљава силно гађење над собом и животом, више му се ништа не мили, разбољева се од психосоматских болести, а понеко обољева од клиничког облика депресије и меланхолије. Оваква духовно-душевно-телесна криза грешника, добро је дошла као последња прилика, опомена и изазов да се све још може променити и на добро изаћи. Како? Потпуним предавањем себе Богу уз искрено, покајничким молитвама испуњено срце грешног човека, који вапије Богу попут дављеника који виче из свега гласа, тражећи или већ и угледавши свога спасиоца. Тек овај и само овај пут преумљења (метаноје), постао је спасоносан, не само блаженом Августину, већ и бројним хришћанским светитељима, мушког и женског рода (и не само светитељима), који су и када су, у ранијем добу свога живота, проводили живот као тешки грешници.

Други могући одговор, од малочас три предложена на вечно и, како би Достојевски рекао, "проклето питање" о слободи људској, која започиње већ у првој години живота одојчета, био би потврдан, тј. да је слобода одлучивања могућа, присутна и индивидуална већ од узраста малог детета. Овакав наизглед немогућ одговор, почива и на неким данашњим достигнућима пренаталне психологије која учи о специфичностима индивидуалног реаговања фетуса у мајчиној утроби независно од мајке, односно њеног, иначе природног и углавном стално присутног физичког и психичког утицаја на плод своје утробе.

Најзад, трећи могући одговор на питање о могућностима или немогућностима слободног људског одлучивања потиче, можда први пут од ирског монаха Пелагија, осуђеног због јеретичког учења на незваничном православном сабору у Картагини 418. године. Пелагије је, наиме, смело устао против Августиновог учења о наследности "прародитељског греха" и његовом силном утицају на читав ток човековог живота, залажући се за слободу воље, која је јача од прародитељског греха и која може да постане одлучујућа у савладавању последица овога греха. Овакав став Пелагијев, на почетку IV века, можда бисмо могли означити као револуционаран, у смислу претече свих каснијих и много каснијих слободоумних ставова различитих религиозних и философских мислилаца Запада који су писали позитивно о човековој слободној вољи и њеним одлукама. Друго је сада, нимало неважно, питање зашто се и како, у току средњег и нарочито новог века, идеја о слободи човекове воље све више изокретала у људску гордост, самодовољност човека на земљи, да би се завршила у нашем веку, распрострањеним атеизмом и агностицизмом, управо међу запаженијим европским и америчким научницима и философима, наравно и међу совјетским.

Проблем слободе воље, најзад, можемо заострити, ако појачамо супротности између следећа два, до сада већ изнета става, и то: човек нема слободну вољу јер је, према хришћанским поборницима оваквог става, тешко оптерећен "прародитељским грехом", и без Божије милости не може се спасти и – човек је (према Сартровом мишљењу) апсолутно слободно биће, он и "јесте слобода", мада је у исто време осуђен да буде слободан. Човек се, тврди Сартр, у сваком тренутку одлучује и својом одлуком ангажује. Он тако постаје одговорно биће. Пред ким одговорно и од кога осуђен, Сартр не каже, или се претпоставља да пошто Бога нема да би пред Њим био одговоран, а и људска савест је колебљива, релативна и поткупљива, онда остаје једино да буде одговоран пред другим људима, пред друштвом, историјом и својом изабраном атеистичком хуманошћу.

У оваквом нашем супротстављању два става о људској слободи, нисмо узели у разматрање став Сигмунда Фројда, као и неких сличних мислилаца, пре и после њега, који на основу својих философских (Шопенхауер, на пример) или научних ставова (Жак Моно, нобеловац у нашем веку) заступају учење о илузорности људске слободе. И док блажени Августин намерно појачава сумњу у далекосежну могућност коришћења људске слободе, да би утолико више истакао своју неограничену веру у Божију помоћ слабом и јадном човеку, дотле атеистички мислиоци типа Сигмунда Фројда, или у литератури Алберта Камија, траже од човека став "апсурдне немогућности", то јест, да упркос случајности настанка живота и бесмислености човековог постојања, треба да негује стоичку атараксију и покаже слепој судбини пркосну, али достојанствену храброст до краја!

С правом се, сада, можемо упитати, не постоји ли нека Аристотелова "златна средина", која није ни лажни компромис, ни конформизам, а ни млакост млаких, већ која би нам могла задовољити потребе и захтеве ума, али и очекивања и жеље срца. Зар није један такав философ био Имануел Кант који је, с једне стране, посумњао у могућност сазнавања "ствари по себи", чиме је индиректно, детерминистичку ограниченост људске природе прихватио као чињеницу, с друге стране, није одрекао човеку његову слободну вољу са којом се одлучује или не одлучује да васпитава себе на моралном закону категоричког императива? Слично умно решење које не противречи основним постулатима хришћанства, можемо наћи и код Макса Шелера (и поред његове критике Кантовог формализма), Николаја Хартмана, а од нама временски ближих философа, код тзв. десних егзистенцијалиста (Јасперс, Маритена, Марсела и других).

Пратећи веру и мисао православних теолога и философа, нарочито руских из друге половине XIX и прве половине XIX века, а од тога времена до данас првенствено грчких, можемо уочити схватање које преовлађује у православљу, да човеково биће јесте слабо и немоћно, изложено, као трска на ветру, безбројним и неподвижним олујама и ураганима, али да је и у оном најслабијем човеку међу свим слабима, сачувана слобода воље, односно слобода избора између добра и зла. Парадокс хришћанске вере и јесте у томе, према личном искуству апостола Павла, што је у слабости истински верујућег хришћанина, његова највећа сила, јер "све могу у Исусу Христу који ми моћ даје" (из *Посланице Филипљанима*, 4, 13) или (у *Посланици Јеврејима*, 13, 6): "Господ је мој помоћник и нећу се бојати; шта ће ми учинити човек?" Али да би Господ постао "мој помоћник" и пастир ("Господ је пастир мој и нечега ме лишити неће", почетак XXIII Давидовог псалма), да бих престао да се бојим земаљских и небеских богова као идола, или људи као идолских слугу, да бих осетио моћ у себи која ми небориво показује и доказује да ме је Бог усинио и да "не живим више ја, него Христос живи у мени" (*Посланица Галатима* а. Павла, 2, 19, 20) – неопходно је да

учиним одлучан, у слободи вољног избора учињен корак, да поверујем и заволим "свом душом својом, свим срцем својим, свом снагом својом", Бога као Оца.

Сада ће нам бити, верујем, приступачнији и схватљивији свети Исак Сирин, када каже да "онај који гаји у себи навику – исто је што и човек који баца дрва у огањ". Ако примимо као неопходност разликовање добре од рђаве навике (гајимо их, наравно, сви обе врсте, па ипак једна преовлађује), онда је и "бацање дрва у огањ" различито у последицама. Ко од хришћана (и не само хришћана) не зна да је "бацање дрва у огањ" неке добре навике, не само потребно и корисно, већ је и неопходно, како се наше хришћанске врлине не би охладиле и на њима се онда, брзо, нахватала плесан? Ко од хришћана није искусио да је када је, и за кратко, занемаривао молитву, која чини срж хришћанства, с чуђењем и зебњом могао да примети како му се срце брзо хлади, а празнословље разума брзо (компензаторно) јача? А у случају преовлађивања негативних или рђавих навика? "Бацање дрва у огањ" у оваквих навика неминовно разбуктава ватру страсти (свеједно којих, агресивних, сексуалних, или и многих других), које онда, збиља, постају наши љути непријатељи против којих смо све немоћнији што смо мање у стању да их уопште препознамо као непријатеље. Како се ослободити рђавих навика? Не бацајмо на њих ново гориво, већ, бар једном, не испунимо њихов захтев! Тако их једино можемо почети слабити, а када приметимо лагано слабљење рђавих навика, удвостручиће нам се снага да их и дотучемо. Чиме и како? Наравно, уз помоћ Онога у кога смо поверовали да може, не уместо нас, него са нама, да победи непријатеља који нам је једном оробило целу кућу, а сада видимо како се срамно повлачи и бежи. Убрзаћемо овај процес повлачења и протеривања непријатеља из наше куће, ако свакој рђавој навизи са којом смо отпочели непоштедну битку, одмах, још у току битке, која некад мора да траје дуго, супротставимо једну добру навику, управо онако како нас је хришћанство од почетка учило: да сваком од "седам смртних грехова" противставимо "седам хришћанских врлина" – гордости смиреноумље, прождрљивости уздржљивост, блуду апстиненцију, очајању "тугу са Христом и у Христу" итд. Ни космос ни људска душа не трпе празнину. Христос свуда жели да се усели, али тек онда када му ми отворимо врата.

**СВАГДА БЛАГОСИЉАЈ УСТИМА,
И НИКАД ТЕ НЕЋЕ ОГОВАРАТИ;
ЈЕР СЕ ОД ОГОВАРАЊА РАЂА ОГОВАРАЊЕ,
А ОД БЛАГОСИЉАЊА – БЛАГОСИЉАЊЕ.
У СВАКОМ ПОСЛУ СМАТРАЈ СЕБЕ
ОСКУДНИМ, РАДИ ТОГА, ДА СЕ УЧИШ – И ЦЕЛОГ СВОГ ЖИВОТА БИЋЕШ
ПАМЕТАН.
НЕМОЈ САОПШТАВАТИ ДРУГОМЕ
ОНО ШТО САМ НИСИ ПОСТИГАО,
ДА СЕ НЕ СТИДИШ ОД САМОГА СЕБЕ
И ДА СЕ, ПРИ УПОРЕЂЕЊУ ЖИВОТА
ТВОГА, НЕ ОТКРИЈЕ ЛАЖ ТВОЈА.
КО, СЕЋАЈУЋИ СЕ БОГА,
УВАЖАВА СВАКОГ ЧОВЕКА,
ТАЈ, ПО НАРЕДБИ БОЖИЈОЈ,
ТАЈНО НАЛАЗИ СЕБИ ПОМОЋ
КОД СВАКОГ ЧОВЕКА.**

Мада је Сигмунд Фројд пројекцију, заједно са осталим појавама тзв. механизма одбране (интројекција, негација, преокретање у супротно, потискивање итд.) сматрао знаком

неурозе, убрзо се показало да сви ови процеси представљају нормалне знаке прилагођавања, али и сазревања човека, а да могу прећи у психопатологију и тада постати део неурозе, тзв. граничних случајева и психозе.

Пројекција је такав психолошки и психопатолошки феномен у којој ми, несвесно, премештамо, преносимо сопствене мане, пороке и грехове на другог човека, чак и на цео један други, обично блиски и нама у нечему сличан народ. Класичан пример пројекције је када муж или жена, гајећи у своме несвесном, повремено и у свесном бићу, жељу за браколомством (мада и онда када су прељубу већ остварили), почну да испољавају љубоморна осећања према партнеру. Љубомора може остати у нормалним границама, постати абнормална или патолошка. Могуће је, наравно, да и било које друго наше снажније осећање (повређен нарцизам, на пример) постане повод за пројекцију, при чему су објекти пројекције обично блиски нам људи, чланови породице, рођаци, суседи, мада некад, обично у патолошким случајевима, и потпуно непознати људи.

Свима људима добро позната појава, названа од св. Исака оговарање, толико је раширена код свих слојева становништва у једној земљи и код једног народа, готово подједнако присутна и код школованих и високошколованих као и код нешколованих људи, да је многи не сматрају, не само болесном појавом, већ ни вредном веће пажње, нпр. психолошких или психијатријских стручњака. Да ли је стварно тако? Ако је, на пример, вишечасовно дневно гледање телевизијских програма у већини земаља света, дрогирање већег дела школске омладине, такође у више земаља и на свим континентима, или распаљивање шовинистичке мржње према другом народу, општераширена појава код разних народа и раса, без обзира на њихов степен цивилизације, да ли је ова општа распрострањеност довољан разлог да се овакве и сличне појаве прогласе нормалним, обичним и увремењеним појавама? Тешко да би се неко разуман, и ко није верујући човек могао да сложи са оваквим (не само за мене као психопатолога) болесним појавама и прими их, као неминовност "духа времена".

Вратимо се на оговарање. Зашто људи оговарају једни друге, свеједно да ли то чине јавно и без стида, или прикривено, не увек свима приметно, или, чак, уопште отворено не оговарају, а испуњени су препознатом или у себи непрепознатом жељом да то учине? Мој одговор на ово битно питање упрошћен је и директан: људи оговарају једни друге или из зависти, или што су и сами исти као они које оговарају. У првом случају, они које оговарамо, једноставно су паметнији, лепши, богатији или у свему бољи од оговарача; у другом случају, типичне пројекције, оговарамо друге људе због оних њихових индивидуалних особности које и сами носимо у своме скривеном бићу, а које нам сметају, којих се чак и стидимо, а да тога нисмо никако или смо недовољно свесни.

Шта рећи о психолошким коренима оба најчешћа споменута узрока оговарања? Ништа утешно. Људска природа, у најдубљим својим коренима, назвали је ми, хришћанском "палом природом" или стварном, ужасно дугом еволуцијом, завидљива је и љубоморна. Ова чињеница лако је препознатљива од сваког објективног, искуснијег педагога, психолога и психотерапеута, о њој би дуго могли да причају родитељи који имају децу; завидљивост и љубомора бич је који витла над главама људи свих професија и у свим установама; завист је узрок, каткад, правих трагедија у породицама и ван њих. Не заборавимо да се господарећи лик Луцифера, присутан под разним именима и околностима у митологијама многих народа света, у јудео-хришћанској религији прихвата као одлучујући чинилац који је допринео, не само сопственом паду, већ и паду човека у грех. Позната библијска прича о завођењу Еве и Адама у рајском врту

преко змије, прича је о, већ тада, у правремену, палом, врхунском, још и светлосном бићу Луциферу (лучоноши). Ако је, дакле, завист, сматрана од хришћана, заједно са гордошћу, врхунским људским грехом, није ли она присутна у човеку из правремена постанка његовог, постала нераскидив део људске природе? Ако сви, једном речи, носимо у себи последице тзв. прародитељског греха (чији урођени троугао чине, по моме мишљењу, завист, гордост и полна страст), или се завист појављује веома рано код детета, још у стадијуму одојчета, како нас уверавају психолози, зашто не признати да смо сви завидљиви, као што смо сви грешни, наравно, на различите начине и различитог интензитета! Тек нам предстоји тешка расправа како се борити са завишћу и са каквим изгледима на успешан исход борбе.

Потражимо сада други корен узрока оговарања који се манифестује пројекцијом, дакле, придавањем и лепљењем сопствених рђавих навика, па и греха, другом човеку. Можемо ли, најпре, одрећи да је и овакав тип клеветања, не само распрострањен код свих народа и раса и у свим временима, већ и да чини "психопатологију свакодневног живота" (да се присетимо наслова једне добре књиге Сигмунда Фројда) код већине људи и данас. Већ је било речи да пројекција може да буде нормалан, абнормалан и патолошки процес, зависно од раног васпитања детета у породици, као и степена освешћивања овог природног, несвесног механизма одбране. Подсећајући да је пројекција код човека несвесна одбрана, као да смо одмах стигли и до корена пројекције; то би била мучна и од сваког човека тешко прихватљива чињеница слабости човекове, његово рано осећање инфериорности и поред касније развијаног разума и ума, и поред привидног господарења и овладавања природом.

Све што је било битно да знамо о природној људској инфериорности, о компензацији и наткомпензацији урођене људске слабости, могли смо прочитати код великог, доста занемареног психијатра и психотерапеута у XX веку, Алфреда Адлера. Треба рећи, ипак, да Адлер није ништа ново рекао о човековој слабости, о инфериорности сваког малог детета, као и о неодољивој човековој тежњи ка моћи, владању и власти (увек само као успешном или неуспешном обештећењу осећања инфериорности присутном код сваког човека, свесно или несвесно, врло често у току целог живота) што јудео-хришћанска религија није знала, потврдила и објавила; при томе, са значајним налазима, упутствима и саветима човеку како да на хришћански начин изађе на крај са својим осећањем инфериорности, без болесне наткомпензације или насилне промене друштвене неједнакости која је, такође, са своје стране (према Адлеровом мишљењу) доприносила јачању природног осећања инфериорности у човеку, па и у читавом једном народу.

Ако смо релативно задовољавајуће одговорили на два суштинска питања о коренима двоколосечног људског оговарања (из зависти и механизмом пројекције), вратимо се св. Исаку Сирину и потражимо од њега, као хришћанског светитеља, помоћ, избављење, спас од демонски јаке страсти, присутне у свима нама јаче или слабије – оговарања.

Треба ли, најпре, посумњати у емпиријску чињеницу, познату свима људима који су сачували у себи иоле интроспективности и објективности, да ће онај који оговара – бити оговаран. Међусобне људске свађе које се некад заврше трајним прекидом односа (брачних, суседских, рођачких, па и међународних), али, каткад, и убиством, самоубиством, ратом, почињу готово увек, наизглед безазленим оговарањем. Ако је тако у стварности, а јесте тако, шта је простије него послушати савет хришћанског светитеља да престанемо са оговарањем, јер нас тада нико неће оговарати? Ако нам

свети Исак Сирин није довољно убедљив у овој препоруци, упитајмо мудрије и старије људе од нас, из наше ближе и шире околине, не мисле ли они, можда, као и овај светитељ. Најзад, ако нећемо никог да послушамо, експериментишимо сами са оговарањем. Пошто смо се већ безброј пута уверили да је оговарање заразна појава која има, као свака заразна болест, тежњу ширењу и непрестаном оштећивању (телесном и душевном) зараженог, освестимо до краја оно у шта смо се сами могли уверити – да оговарање није шала, малограђанска лакрдија или, за хистеричне људе, хистерично задовољство – па вољним напором покушајмо, проба ради, да за неки дужи период времена никога више не оговарамо. Док нам овакав користан опит још траје, учинимо и други, не мали напор, који нам препоручује св. Исак, а то је благосиљање људи устима. Шта то значи?

Пошто не постоји на свету човек који би био само оличење ђавола, већ, карактером и понашањем, и најгори човек носи у себи, и за себе, често скривено, и нешто добро и племенито (јер је сваки човек, првобитно, слика и прилика Божија, а не ђаволова), потрудимо се да у томе човеку ког смо до тада оговарали (нека буде с правом, мада, хришћански посматрано, никакво оговарање не може бити оправдано), откријемо и тај његов скривени, Божији део, који ћемо, онда, према речима светитеља, "благосиљати устима". Треба пазити да у таквом, по нашој оцени рђавом човеку, кога смо, по субјективном мишљењу, с правом оговарали, тобож да би се поправио, стварно откријемо нешто добро, јер ћемо, ако ово добро у њему не видимо, а ипак га устима благосиљамо, личити на лицемере. Следујући савет св. Исака идем и тако далеко, па кажем, чак и у случају када се још нисмо уверили да онај кога смо оговарали поседује и неке добре особине, благосиљајмо га устима, јер ћемо понављањем таквог благосиљања брже и успешније доћи до открића његових стварно добрих одлика. Зар није и сувише лако и угодно благосиљати оне које волимо и који нам чине добро, када нас Христос упозорава да ће нам то бити "узалудна плата" јер, "тако чине и сви грешници"? Хришћанство тражи од нас нешто много теже, али узвишеније и дубље, да потражимо добре особине и код наших непријатеља и њих благосиљамо, некад најпре срцем, па онда устима, а некад обратно. Јер, како нас самоопитни старац Исак Сирин учи, као што оговарање рађа оговарање, тако благосиљање рађа благосиљање. Не одбацујмо лакомислено овај савет док нисмо сами извели пробу!

Нова порука св. Исака Сирина природан је наставак оне већ изречене и овде тумачене, о оговарању и благосиљању, а она нас учи доживотној скромности у тражењу Бога и учењу живота, које ће нас (тражење и учење) учинити временом, још скромнијим, јер ћемо све боље схватати, колико не знамо ништа, или, ако смо тек стекли коју мрвицу знања о тајни и Бога и живота. Паметан човек је због тога, за св. Исака, само онај човек "који сматра себе оскудним", значи онај, да се подсетимо још старозаветног језика, "који зна да ништа не зна" и који је због тога целог живота спреман, вољан и отворен да и даље учи; наравно, не залудне ствари овога света (плима информација на крају XX века!), већ да стиче знања која помажу човеку да жеђ гаси водом са Извора, а глад да утољује маном небеском, не би ли тако молитвеније мислио и чистије живео. Древна је мудрост, изговарана и пре хришћанства, да нема човека од кога човек нема ништа да научи. Ову искуствену древну мудрост св. Исак Сирин хришћански изговара овако: "Ко, сећајући се Бога, уважава сваког човека, тај, по наредби Божијој, тајно налази себи помоћ код сваког човека".

Није могуће, докле год смо пуни себе, да се сетимо Бога, нити да уважавамо другог човека. Ово исто вели и јеврејска народна изрека: "Нема места за Бога у ономе ко је пун самог себе". Гордост нам не да да увидимо сву дубину нашег незнања и наше вапијуће

празнине, јер тек овакав увид почиње да нас учи нашем душевном и духовном сиромаштву; ризичан је овакав увид – зато га и избегавамо – јер нас води очајању или резигнацији и доживотној агностичкој скепси. Тек онај трећи пут са раскрснице, на којој смо стекли увид у сопствену слабост и апсурдност даљег неговања гордог надимања увек и свагда оскудног знања и почетак истинске скромности, из које сада можемо с надом да се обратимо Богу. Али не само Богу, већ и људима које нам Бог, тајновитим путевима, само Њему познатим, шаље, да би у сусретима са њима, каткад и у необичним и неочекиваним догађајима открили Божије планове са нама; то су догађаји и сусрети од којих добијамо помоћ, утеху и ојачање, што нас чини сигурнијим да смо, најзад, ступили на прави пут.

И на крају хришћанске поруке св. Исака Сирина, светитељ нас опомиње да не саопштавамо другима оно што сами нисмо постигли, да се не бисмо касније стидели самих себе када се открије наша лаж. Ову поруку не зовем хришћанском само зато што је карактеристична само за хришћанство или само за православно хришћанство, већ је сматрам општеважећом поруком, резултатом вишехиљадугодишњег искуства човека, али сажетом и преточеном, пре две хиљаде година у јеванђељску истину, коју је проповедао и њоме живео Богочовек Исус Христос. Већина људи, и хришћана и нехришћана, управо чини оно на шта нас упозорава свети Исак да не чинимо. Нисмо још напунили ни тридесету годину, тек што смо завршили студије, ступили у брак, запослили се, тек што смо открили лепоту и дубину хришћанства, Божијом благодати нашли себи исповедника, почели редовно да посећујемо недељне литургије на којима се повремено причестимо, а већ смо се погордили, постали другима учитељи и проповедници, саопштавајући им оно што тек и сами наслућујемо, што још у нама никако није ухватило корена, а питање је да ли ће и када, такви какви смо, горди и неискушани, уопште корена бити! Сваком драгом камену који треба да засија, сваком бисеру у шкољки, треба много времена док се не изгладња и не убисери, отуд и земља и шкољка дуго скривају драгоценост, док она не заблиста пуним сјајем, свима.

Више пута сам у предавањима наводио речи Исидоре Секулић о српском песнику Милану Ракићу, кога је наша мудра Исидора нарочито ценила, а које сам речи чуо из њених уста: "Прво се унутра чисти, па се онда манифестуј!" Овакве речи могла је да изговори само хришћанска личност у Исидори Секулић. Мало ко их чује, још мање их је који послушају. Допустимо бар себи да семе које је пало у нас умре, да би донело плода!

**КАД НЕКО У ТВОМ ПРИСУСТВУ ПОЧНЕ ОСУЂИВАТИ БРАТА СВОГА,
САГНИ ЛИЦЕ СВОЈЕ. ЧИМ ОВО УЧИНИШ, ПОСТАЋЕШ ОПРЕЗАН И ПРЕД
БОГОМ
И ПРЕД ЊИМ... УЗИМАЈ УЧЕШЋЕ
У СТРАДАЊИМА СВАКОГА;
АЛИ ТЕЛОМ СВОЈИМ БУДИ ДАЛЕКО
ОД СВИХ. НИКОГА НЕ ИЗОБЛИЧАВАЈ,
НЕ РУЖИ ЧАК НИ ОНЕ КОЈИ СУ
ВЕОМА РЂАВИ ПО СВОМ ЖИВОТУ.
ПРОСТРИ ОДЕЋУ СВОЈУ ПОД ОНИМ
КОЈИ ПАДА И ПОКРИЈ ГА. АКО НЕ МОЖЕШ УЗЕТИ НА СЕБЕ ГРЕХОВЕ
ЊЕГОВЕ
И ПОДНЕТИ ЗА ЊЕГА КАЗНУ И СТИД,
ТО БУДИ БАР СТРПЉИВ
И НЕМОЈ ГА ЗАСТИДЕТИ.**

За крај мојих психолошких анализа Одабраних места из дела светог Исака Сирина издвојио сам она његова упутства која су за човека, и када је овај човек врли хришћанин, можда најтежа да буду у потпуности прихваћена и у животу примењена. Њихово искрено прихватање и свакодневно упражњавање подразумева неку незлобиву, светитељску природу човека, од рођења благог, тихог и разумног, или преображај зле и грешне природе људске доживотним хришћанским подвигом, наравно, уз обилну благодат Божију. Хришћански подвиг треба да је доживотан зато што су и наше страсти и свих "седам смртних грехова" (гордост, завист, блуд, прождрљивост, среброљубље, очајање, гнев) доживотне страсти које нас не напуштају ни у старости. Отуд је и борба са нашим противником, што би Његош рекао, борба "непрестана". И велики Гете је ову истину исказао у другом делу *Фауста* овако: "Ко трудом стреми сваки дан, тог можемо и спасти".

Као што нема двоје људи једнаких отисака прстију или линија на длановима, тако нема људи који би били на истој лествици душевно-духовног развоја, без обзира да ли је реч о људима ван сваке религије или о православним монасима у манастирима Свете Горе. Али треба да се подсетимо: свако наше достигнуће, свака нова освојена лествица у земаљској или небеској хијерархији, није трајно, једном заувек освојено место које се не може, већ у идућем часу да изгуби. Државници губе освојену власт, управници своја имања, епископи и игумани своју паству и монахе, а сваки човек губи, још лакше и брже, трпељивост и стрпљивост до које је једва стигао, снагу молитве и радост од ње за којом је годинама чезнуо и најзад је од Бога добио, верност мужа, жене или деце коју није знао да цени. И хришћански светитељи су знали да читав њихов доживотни труд да испуне вољу Божију, одричући се своје воље, може у последњем часу њиховог живота, нараслом гордошћу због стечених дарова, небригом или малодушношћу да буде развејан у ништа; отуд стална актуелност старозаветне опомене: Судићу те у онаквом стању у каквом те затекнем! Зато, Господе, знам, да ме нећеш питати ко сам био (светац или разбојник), већ ко сам сада! У XIII псалму (3) моли се псалмопевац: "Очи моје просвијетли, да не заспим на смрт". Као што се на наше телесне очи, у старости, лагано навлачи мрена, а опет има људи којима се и у дубокој старости мрена није навукла, тако је важно увек се молити Богу и непрестано ревновати, како би наше духовне очи постале и остале просветљене, јер у сваком часу могу да се затворе на смрт.

Овакав духовни напор који Христос тражи од својих следбеника може да се неком учини као неприродно, мазохистичко каштиговање људског бића. Али не; када сазнамо из сопственог искуства, затим, двехиљадугодишњег хришћанског, а и наука нам данас исто каже, да је човек, једним делом своје природе, пасивно-зависно, статично и тромо биће које би да живот проведе са најмањим могућим утрошком енергије, које се креће кроз живот опрезно и лагано "линијом мањег отпора", које би радо да се негде склони где не дувају ветрови, нити река тече, онда, збиља, морам да мамузам свога парипа тако паметно, да ово моје енергетско гориво, нити брзо изгори, нити да га постепено ухвати плесан, што ће се сигурно догодити ако га не гоним на корисне акције. Зато напрегнимо слух да чујемо апостола Павла када нас у *II посланици Коринћанима* (6, 2, 12, 14) опомиње: "Ево сад је вријеме најбоље, ево сад је дан спасења... јер не тражим што је ваше, него вас".

Нагласак у овом позиву апостола Павла је на садашњости, на свакодневном нашем труду да неприметном мрвицом или зрном корисне акције допринесемо прављењу укусне погаче нашег бића која ће се делити свима који зажеле да је окусе, а погача ће давањем себе постајати све већа и укуснија. За истинског хришћанина нема током

целог живота "заборава бића" (подесан израз Мартина Хајдегера), јер "Ако заборавим тебе, Јерусалиме, нека ме заборави десница моја", пева Давид у СХХХVII псалму. Нека Јевреји мисле на земаљски Јерусалим, а хришћани на небески, срели су се и још ће се у будућности срести и у земаљском и у небеском Јерусалиму, јер и почетак и завршетак градње Јерусалимског храма и у њему друге скиније, назване Светиња над светињама, у којој се налази Ковчег завета у коме леже Мојсијеве таблице, а у истом невидљивом ковчегу, од времена Христа, и његових Блаженстава – на земљи је, за небо је.

Читав овај мој опширни увод за речи светог Исака Сирина – "Када неко у твом присуству почне осуђивати брата свога, сагни лице своје" јер "чим ово учиниш постаћеш опрезан и пред Богом и пред њим" – био би сувишан и непотребан, када би ове свете речи Христовог апостола из VII века биле сваком одмах разумљиве, природне и прихватљиве. Али, авај, колико пута у току једног дана само осудимо речима, често грубим и неправедним, брата свога рођеног, у истом селу или граду у коме смо и сами рођени, или ако неком срећом или случајем то не учинимо, са задовољством и, збиља, грешном страшћу дочекамо и прихватамо када се неко други обруши својим немилосрдним судом на некога, нама познатог човека или читаву породицу, али и на савршено непознатог нам представника другог народа и нарочито друге вере!

Више пута сам скретао пажњу на проверену психолошку чињеницу да иза готово сваке наше активне или пасивне осуде другог човека или и другог народа, нарочито када је ова осуда праћена афектом беса, лежи у нашем сопственом несвесном бићу непрепознати (али зато у другог пројектовани) грех, страст, мана. Препознавањем сопственог "брвна у оку", уместо "трна у оку брата свога", већ је зато достигнут, уз Божију помоћ и сопственим напором, један значајан, виши ступањ на Јаковљевим Лествицама. Сагни зато, бар једном, лице своје пред човеком који у твоме присуству грди другог човека, не истражујући да ли је у праву или не, када суди. Довољно ће бити да се неколико пута уздржимо од саглашавања, активног саучествовања у осуди брата, па да пробудимо у себи замрли глас савести која најпре суди самој себи, па ако нешто уопште преостане за другог, онда се тек обраћа другом, опет не да суди, већ да исправи. Свети Серафим Саровски добро каже: "Старај се да познаш себе и нећеш имати воље да осуђујеш друге", а ава Стратигије, давно пре руског светитеља, вели: "Ко види себе, тај не види недостатке брата". Овако тек, мислим, да постајемо опрезни пред Богом (према речима св. Исака), јер тек када погнемо главу и скријемо лице пред човеком који осуђује другог, ми се с болом и стидом у томе тренутку подсећамо колико смо пута и сами у прошлости на исти начин као онај који се осуђује, поступали, говорили или само рђаво мислили. И тек када смо достигли ову лествицу обожења, постаће нам природни и приступачни даљи савети св. Исака када каже: "Никога не изобличавај, не ружи чак ни оне који су веома рђави по своме животу". Не ружимо их, јер тако нећемо никад преобразити сопствену, некад истоветну злоћу, која, ако је јавно и не испољавамо, тиња и даље у нашем подсвесном и несвесном бићу, разбуктавајући се повремено, као агресивна помисао од које се сами уплашимо, или и као агресивно делање у сну, за време спавања. Управо нас убилачка и самоубилачка збивања у сновима, као и сваковрсни доживљаји сексуалне природе, и онда, када проводимо морално и честито будан живот, довољно убедљиво подсећају да још ни из далека нису све наше деструктивне тежње и похлепне сексуалне фантазије преображене, пошто и процес обожења тешко да може и у току једног дугог живота да буде успешно завршен. Није од суштинског значаја, сматрам, да ли ће хришћански подвижник (монашко лице, лаички монах или монахиња, или цивилно лице) своје сексуалне и агресивне пориве које препознаје као такве, било само у сновима или, некад, и у дневној свести, приписати утицају демона или своме индивидуалном или колективном несвесном

битију. У оба случаја повремено појављивање оваквих нагона доказ су њиховог присуства, упорности и трајности постојања.

Не изобличавај и не ружи рђаве људе и због тога што ће ти прећи у навик у овакво понашање, па уместо да у рђавим делима рђавих људи препознамо наша сопствена дела или само исте такве мисли из прошлости, болно се подсећајући да се и сами још нисмо од блата довољно очистили, осудом, ми даље потискујемо сопствене грехе, гордећи се у себи да ми нисмо као они други, рђави људи.

Можемо помислити зар је добро да баш нико, па ни врли хришћани не треба да јавно изобличавају зла дела рђавих људи; неће ли тако људска неваљалства остати покривена и некажњена? У сваком времену постојали су, и данас постоје, Божији и људски изобличитељи зла, порока и греха. Ако нас и када нас Бог позове, не умишљајући сами да смо позвани (а стварних изабраника увек је било мало), одазваћемо се на позив и према Христовим речима говорићемо, не из себе, већ како нам Дух Божији буде рекао да говоримо. Ван ове мале и одабране Божије чете, сви други нису у духовној моћи да ружећи друге људи избегну голему штету и себи и другима.

Разобличавање рђавих људских поступака и речи одувек је представљао мучан, сложен и незахвалан чин. Овакву мучнину познаје сваки родитељ када је разголићавао лаж, или и многа друга неваљалства своје деце; некад остане трајна горчина у души и деце и родитеља, нарочито у случајевима када су деца, или већ и адолесценти, јавно од родитеља постиђивани. Психологија деце и адолесцената добро је данас проучила негативизам младих (страст за одрицањем и противречењем), нарочито у случајевима јавних изобличавања њихових порока; наравно да овај негативизам још више долази до изражаја у случају неправедног раскривања или и кажњавања починитеља неког дела. Много је неплодног бунта и трајно болесног негативизма присутног код одраслих људи, па и читави народа, као последица погубно непедагошких поступака нестрпљивих, гневних, емотивно неуравнотежених родитеља према својој деци. Чему чуђење пред чињеницом да је много наших људи (и не само наших православних и неправославних Срба) који не знају шта је то грех, а и када за њега чују од меродавних лица, упорно одричу његово постојање у себи, отежавајући овако, или и онемогућавајући обављање свете тајне исповести и причешћивања.

Треба се чувати да из оваквих размишљања не проишаје погрешан закључак како децу и младе не треба суочавати са злом у њима самима, већ преко зла, у име хришћанског опроштаја прелазити и тако га заташкавати, самим тим јачати. Да се упитамо још једном, ко је позван да разобличи зло код другог? Најпре онај, мислим, који је препознао, разобличио и преобразио зло у себи. Наравно да ћемо рећи да је то тешко изводљиво и да је таквих људи мало, па ипак, то је једини исправни пут васпитања, препоручен како од стране званичне психологије и педагогије, тако још и од стране људи хришћанског погледа на свет.

Узмимо сада у разматрање доброг хришћанског духовника и доброг и искусног психотерапеута. И један и други тип исповедника сусреће се свакодневно са људима различитог узраста, пола и занимања који *добровољно* долазе онима које цене, очекујући од њих да их ови науче мучном процесу упознавања себе, односно препознавања и разликовања "кукоља од пшенице", у манифестном и скривеном душевно-духовном животу човека.

Идеални тип хришћанског исповедника, односно духовника који се сопственим процесом обожења доживотно приближава идеалу Христове савршености, увек изнова у себи препознаје остатак старих и помалање нових порока, преображавајући их (не потискујући) у врлине, које сада добијају енергетску вредност доживљајног, самим тим и убедљивог преношења (ових врлина) другоме; овакав тип хришћанског исповедника познаје поступак лаганог и постепеног приближавања тамној страни бића човека који се исповеда. Никад не плашећи и онако уплашеног и несигурног човека, који се једва једном решио да се исповеди, ни паклом ни обећањем раја, у случају покајања, не појачавајући у њему већ довољно присутне мазохистичке тежње самокажњавања. Искусни хришћански исповедник ће на благ начин – а истински благ је само онај који има љубави у себи – навести неприметно, у току више поновљених духовних разговора и исповедања онога ко му се исповеда, да сам у себи препозна своју Сенку, демона, зло (различно називамо једно исто грешно стање људске душе). Зашто је потребно да овакав поступак вођења духовног разговора, или и исповедања, протиче релативно споро и равномерно? Зато што сваки наглији и преурањени поступак духовника при скидању једног од "седам велова" који покривају "седам смртних грехова" човекових, изазива код овога отпор који се показује као негативизам, бунт и одрицање своје грешности. Човек неће, једном речи, да га неко други огласи грешним, чак ни када је то, по сопственој вољи, изабрани духовник, када то овај чини грубо или преурањено. Човек мора сам да стигне, али уз неопходну помоћ духовника, до доживљајног сазнања о несумњивом постојању зла или греха у себи.

Готово све што смо показали да је потребно да у себи има добар духовник (свештеник или монах), треба да има и добар психотерапеут. Као што је ваљан духовник научио у младости много од свога оца-духовника, тако је већ одавно познато сваком младом психотерапеуту-кандидату да је услов признавања његове будуће психотерапеутске делатности пролажење кроз вишегодишњу тзв. школску или дидактичку анализу код неког старијег, искусног психотерапеута. Истоветан је, отуд, и идеал одличног психотерапеута коме овај тежи, као и идеал духовног исповедника. Тумачења (интерпретације) свих садржаја, свесних и несвесних, које испољава клијент, све богатије и обилније што психотерапија дуже траје, треба да буду правремена, никако, ни преурањена нити закаснела. Психотерапеут се, такође, као и исповедник мора брижљиво да чува од сваког свесног или несвесног заплашивања клијента, пазећи да у њему не ојача, већ и онако присутан отпор према психотерапији и психотерапеуту (без обзира што је клијент вољно дошао на психотерапију), који (отпор), ако постане јак, активираће, у сваком човеку, од раног детињства спремљену садо-мазохистичку клацкалицу. У случају активирања ове природне људске клацкалице, агресивност према терапеуту смењиваће се са аутоагресивношћу, што прети да се претвори у зачарани круг (*circulus vitiosus*). Најзад, као што добар хришћански духовних постепено јача добро код исповедајућег верника, указујући му на Божији лик, Христов лик, присутан у сваком (и најгорем) човеку, јер ће само уз помоћ Христа одолети моћном злу, такође присутном, од малена код сваког човека, тако и добар психотерапеут, лагано, у току дуге психотерапије, јача човеково Ја, које ће, довољно ојачано, само препознати човековом Ја надређен принцип Сопства, у чијем се средишту, у хришћанских народа, налази архетип Исуса Христа.

Не бих желео да из овога излагања читалац изведе једностран закључак како је једини начин да човек упозна себе и тако се поправи, одлазак код духовника или психотерапеута (односно, некад, и код једног и код другог). Безброј је других начина и могућности које сам живот и Божија Промисао створе и тако припреме тле које човек треба да окопа, преврне неколико пута земљу испод површине тла, залије је новом,

свежом водом и уз молитву Богу, препусти сунцу и киши да на таквом земљишту никну сочнији и хранљивији плодови. Ваља ипак рећи да је за правоверног, цркви оданог хришћанина, испуњавање тајне исповедања и причешћивања, његова доживотна не само обавеза, која се драговољно па зато и радосно испуњава. За многе друге људе, неверујуће или недовољно верујуће, нарочито када западну у дуготрајна неуротична или психотична стања, психотерапеуту, или и психијатру, неопходан је прилаз или и улаз у збркани унутарњи лавиринт људске душе из кога човек не може сам да се извуче, пре него што му психотерапеут стави у руке Аријаднин колац.

Да се вратимо, закратко, на родитеље и њихов однос према деци и младима. Ако су добри духовници и психотерапеути прошли кроз школу све бољег познавања себе, а онда и владања собом, какво школовање је потребно родитељима, како би и они, попут добрих духовника и психотерапеута, на благ, постепен и разуман начин указали својој деци на грешке које они поновљено чине, не изазивајући у њима негативизам и бунт који, некада, видели смо, остану трајно, рђаво обележје одраслих људи? Нема бољег помагача родитељима да поступају са својом децом тако да их подстичу на сазревање и самосталност, од љубави: међусобне љубави родитеља најпре, а онда и љубави коју непрестано гаје, и поред повремених и тежих разочарења, за своју децу.

"Блажен је човек коме Господ не урачуна гријех", пише апостол Павле у *Посланици Римљанима* (4, 8). Мада нам је воља Божија често недокучива, природно је да размишљамо да Бог неће да гледа на грех оног човека који се и сам труди да не гледа грехе својих ближњих, који ће, да се подсетимо речи св. Исака Сирина, сагнути главу пред неким који осуђује брата свога. Ако смо и када смо једном достигли овај ступањ самопознавања, од нас се тражи, на све даљем и тежем путу обожења, нешто, збиља, узвишено и Христа достојно: "Простри одећу своју под оним који пада и покриј га", а онда, да ли већ на једној од последњих, од тридесет лествица св. Јована Лествичника, стиже добровољно узимања на себе грехова грешника и прихватање за њега и уместо њега, казне и стида. О, бескрајне лепоте хришћанског подвига, о, непојмљиве узвишености уподобљавања човека Христу и Његовој жртви! Познато нам је из живота неких хришћанских светитеља, као и највећих светогорских исповедника, да су неки од њих узимали на себе најтежи подвиг – не онај, појављивање голготских телесних рана Христових на телу молитвеника (стигматизација), православној мистици дубоко стран и непознат начин прослављања Христа, а познат и прихваћен код неких римокатоличких мистичара – преузимање на себе неког тешког греха несрећника који вапије за помоћ Богу и Његовом земаљском заступнику. Реч је најчешће о греху поновљеног блуда, хроничног алкохолизма и наркоманије, изједајуће завидљивости према другом човеку, или о неком другом од познатих крупних људских грехова. Преузимајући овакав грех на себе, ослобађајући тако овог греха грешника који је дуго са њиме живео, дотадашњи грешник постаје доживотни благодарни слуга Господњи на земљи, а онај старац, збиља Христов светитељ или апостол, бориће се и уз Божију помоћ избориће се, у дужем или краћем временом периоду, са једним од оних тешких порока или и греха.

Сећам се дивне приче руског писца Николаја Љескова (1831-1895) *Зачарани путник* у којој се каже: "Знаш, драги пријатељу, никад никог не треба потцењивати, јер нико не може знати због чега је ко и којом страшћу кажњен и мучен. Ми који смо опседнути патимо, али је зато другима лакше. И ти сам, ако трпиш од какве страсти, немој самовољно да је се отресаш, да је други не би преузео и патио, него потражи човека који би добровољно од тебе ту ману примио". Не знам да ли се у некој другој светској књижевности, осим у православној, могу наћи оваква дубока и узбудљива места.

А где одлази, питам се, изгоњени зао дух из човека? Према Христовој причи из *Јеванђеља*, у свиње, али најчешће – у другог човека.

Зло шета светом и премешта се из човека у човека, из једног народа у други народ. Ако већ не можемо да "узмемо учешћа у страдањима свакога", нити да "простремо одећу своју под оним који пада", а поготово смо немоћни да преузмемо на себе грех онога кога волимо или који нам се, са истинским вапајем, као Христу, обраћа за помоћ, онда бар, према речима светог Исака Сирина, будимо стрпљиви и никог не постиђујмо.

IV О ЧИСТОТИ СРЦА И О ОНОСТРАНИМ "СТАНОВИМА"

**ДУША КОЈА ЈЕ УЗЕЛА НА СЕБЕ БРИГУ
О ВРЛИНИ И КОЈА ЖИВИ У СТРОГОСТИ
И СТРАХУ БОЖИЈЕМУ, НЕ МОЖЕ БИТИ БЕЗ ТУГЕ НИ ЈЕДНОГ ДАНА;
УСЛЕД ТОГА ШТО СУ ВРЛИНЕ
СКОПЧАНЕ С ТУГОМ...
НЕМОГУЋЕ ЈЕ ДА КАДА ИДЕМО ПУТЕМ ПРАВДЕ НЕ СРЕТНЕМО ТУГУ,
ДА ТЕЛО НЕ ИЗНЕМОГНЕ У БОЛЕСТИМА И У РАДУ И ДА ПРЕБИВА
НЕПРОМЕЊЕНО... КО БЕЖИ ОД ТЕШКОЋА,
ТАЈ СЕ НЕСУМЊИВО РАСТАЈЕ
И С ВРЛИНОМ. АКО ЗАЖЕЛИШ ВРЛИНУ, ТО БУДИ СПРЕМАН НА СВАКУ
ТЕШКОЋУ, ЈЕР ТЕШКОЋЕ РАЂАЈУ СМИРЕЊЕ.**

Човеков живот на Земљи проглашаван је од свих мислећих људи, филозофа, религијских предводника, песника и уметника сваке врсте, у свим временима, од када су настали египатски, кинески, вавилонски, као и митови других народа Старог века, све до нашег времена – мучним, жалосним, па и трагичним (отуд свест о нужности догађања и Судбини која је изнад и највећег бога!). Јудејска религија следовала је донекле оваква схватања о човеку и његовом трагичном положају у свету, пре свега везујући их за неминовност смрти (*Приче Соломонове, Књига Проповедникова*). Тек је хришћанство осмислило, сјединило и отелотворило (кроз божанску личност Исуса Христа), све оно значајно, истинито и божанско што се налазило, само у одломцима и траговима, у митологијама и религијским системима већине народа света, њихове цивилизације и културе, до појаве Мојсија и Исуса Христа.

Човек је од јудео-хришћанске религије објављен боголиким и палим бићем, створеним од Бога да буде господар природе и бесмртан, али који је, сагрешивши, из непослушности и гордости прогнан из Божије близине да би, од тада, као смртно биће "у зноју лица свога јео хлеб свој", а жена у "мукама рађала децу своју".

Допадала нам се ова библијска прича или не, разумевали је ми буквално, алегоријски или симболично, или не разумевали, она нам саопштава истину о човеку коју су наслућивали, на различите скривене начине и исказивали, као што малочас рекосмо, готово сви народи света, од најстаријих времена историје, на свим континентима. А ова истина је била у томе да је једном давно, у праисторији, еонима далеко, човек, несумњиво створен од Бога или богова (у сваком случају, од духовних бића већих и

моћнијих од њега, никако неком постепеном еволуцијом од нижих живих бића) стајао у непосредној близини Божијој, доживљавао је и знао за Његово постојање, а онда, незнано увек како (у разним митолошким представама различито), отпао је од свога Створитеља (својом вољом, из охолости следујући гордог отпадника Луцифера, наговорен од силе Зла итд., итд.) и нашао се, смртан, уплашен и немоћан, на тврдој и негостољубивој Земљи коју је тек требало обрађивати, припитомљавати и натерати да човеку пружи плодове хране, како би преживео онолико година колико му је било одређено. У човеку је остала непрекидно присутна богочежњивост, силна жеља за повратком Богу, али је у њему истрајавала и упорна тврдоћа срца, пркосна према Богу све до Његовог негирања постојања, смењивана са доживљајем апсолутне немоћи пред Богом, природом и неумитношћу смрти. Клатно човековог живота, збиља, као да зна само за две крајње тачке: за младалачку omnipotenciju, с уверењем да ће човек, сопственим прегнућем, уз помоћ силно развијеног разума и ума савладати све препреке и постати једног дана и господар смрти, и за старачку немоћ (физичку, душевну и духовну) која са тугом, иронијом, неком гњилом зрелошћу на прагу смрти, посматра смирено, резигнирано, депресивно или саркастично, сав "вашар таштине" сопственог живота, живота свога народа као и историју целог света.

Од оваквог, еонски дугог смењивања, рекло би се, увек истог, кружног понављања људског живљења, појединачног и народног, који почиње рођењем, достиже свој климакс у младим и средњим годинама живота, а онда незадрживо почиње да опада, да би у немоћи, болести и смрти завршио (човек и народ) своје постојање од овакве свирепе нужности постојања, једино што ослобађа и човека појединца и народ, било би препознавање и следовање у себи "воље за смислом", чврсто усађене у сваког човека, јаке попут нагона, стављене од Виктора Франкла у исти ред важности, као и сексуални или агресивни нагон. Зашто онда ова "воља за смислом" није присутнија, видљивија и делотворнија и код људске индивидуе и у једном народу, питамо се.

На шта најчешће личи човек који није у себи открио и активирао "вољу за смислом"? Једна слика оваквог човека креће се на широко отвореној лепези могућности: од скученог живота, једва до самосвести усправљеног човека, заробљеног послушаника нагона (самоодржања и размножавања, сексуалног и агресивног), преко самосвеснијег човека, али који живи само за садашњост, кога као да никада нису мучила питања о Богу и човеку, животу и смрти, смислу и бесмислу, човека хедонисте који тражи сваку врсту уживања с уверењем да човек "живи докле живи", да више ништа не остаје за њим после смрти, па до човека "закона" који мрављом упорношћу стиче и скупља, испуњава дан у непрестаном раду и труду, задовољан што оставља за собом потомство, кућу, новац, неку своју фотографију...

А они други, изгледа малоборојнији, који откривају у себи "вољу за смислом", какав садржај у њој налазе? Треба рећи да је сама "воља за смислом" празна (архетипска) посуда која тек треба да буде нечим испуњена. Чиме? Проналажењем друге карике, од три које чине основу споменуте архетипске посуде, буђењем "нагона за сазнањем". Воља за смислом, подстакнута на даље тражење нагоном за сазнањем (тежњом за вредношћу), некад уз драгоцен помоћ урођеног талента, у животу даље развијаног стрпљивим неговањем, чини од човека да постане уметник, философ или научник. Иако знамо да ниједан истински научник, философ или уметник није био у потпуности задовољан оним што је створио, јер што је више и боље стварао ницали су пред њим нови непознати светови – крај живота оваквих људи могао је да буде спокојан, без страха од смрти, чак и онда када су неки од ових научника, философа и уметника

остали целог живота атеисти или агностичари, јер су у себи носили доживљај испуњености свога живота.

Морам да кажем, као хришћанин некад се и чудећи, како има људи у свету, и у нашој српској средини који су дочекали дубоку старост и умрли мирно, иако нису никад, или су само ретко прешли праг своје цркве, упалили у њој свећу, или се један или два пута у животу причестили. Таква је била бака једне моје познанице, проста, полуписмена сељанка, добра и блага целог живота, још спокојнија и милосрднија у старости, умрла тихо и нечујно у селу, у сну. Моја познаница каже да не памти да је њена бака некад ишла у цркву или се причестила; славила је, додуше, са мужем и децом славу, постила је када се пости, али за исповест и причест као да није знала. На моје питање овој познаници, иначе доброј православној жени, која воли и често иде у цркву, како објашњава своју баку, одговорила ми је да је она једноставно живела, ником није чинила зло, није била завидљива, нити преносила "аброве", деца коју је родила створила су добре бракове и имала своју децу, у породици није било скандала било које врсте. Она је тако, мисли моја познаница, "испунила свој живот живећи по Богу, без Бога".

Споменули смо да постоји и трећа, вероватно најзначајнија карика у трочланој подели архетипа *homo religiosus-a* у свима нама. Ова карика која је у стању да дефинитивно учврсти осовину и до врха испуни ону божанску посуду коју сви рођењем доносимо на свет, јесте наше религијско сазнање и морал, у тесној вези са овим сазнањем. Не морамо остати равнодушни, али није нам најпречи задатак да као хришћани рођени у православној Србији испитујемо, процењујемо, или се и заносимо будистичким, браманистичким, или које друге светске религије учењем људи који су рођени и проводе, непознатим Божијим Промислом, цео живот у Ирану, Индији или на Цејлону, на пример. Ако се Бог већ на нас смисловао и међу многим другим народима пружио нам прилику (шансу) да се родимо у православној Србији, нисмо ли онда од Бога позвани да добро упознамо православно хришћанство, српску, народну, али нарочито црквену, српску историју, не бисмо ли узели, свесно, вољно и радосно, "на себе бригу о врлини", која и према св. Исаку Сирину није ништа друго него живот у "строгости и страху Божијем?"

У чврстом уверењу, без трунке догматског фанатизма, православан човек, свуда у свету у коме као православни верник живи, сматра да је од Бога почаствован што се родио, или у току живота, чврсто и трајно стекао православно веру, за коју држи да је најверније сачувала само језгро божанске поруке Исуса Христа. Каква је онда жалост Христова и каква опасност за оног православног (али и сваког другог искреног верника) кога Христос позива на Своју вечеру, а човек се извињава да не може да дође јер је заузет бригом о стоци, трговином, женидбом сина итд!

Видели смо већ како је мало људи стварно спремних да пођу за Христом. Зашто? Сам нас је Господ упозорио да само "узана врата" воде у Царство небеско, што значи да се без непрестаног одрицања (пре свега и стално свога себичног, јер и уплашеног "ја") и узимања *свога* крста, не можемо надати Васкрсењу. Св. Исак Сириин додаје овоме, сваком хришћанину, познатом голготском путу, још и тугу.

Човек тугује и жалости се из много разлога, најчешће сувишних и безначајних. Један се жалости зато што је изгубио новац, други зато што није задовољан у браку, са женом или децом, трећи није намирен на радном месту, јер није добио онакво и онолико признања како је замислио да треба да добије; готово нико се од ових људи не пита за стварне узроке своје туге. Апостол Павле је све наше разноврсне туге тачно сврстао рекавши: "Јер жалост која је по Богу доноси покајање за спасење, за које се не каже; а жалост овога света доноси смрт" (*II посланица Коринћанима*, 7, 10).

Човек је тужан Дон Кихот, мање или више, целог живота. Хедониста и рационалиста у њему, Санчо Панса, увек изнова покушава да разведри господара, да га врати на земљу, у реалност, да му покаже да су "два и два четири" (блистава размишљања Достојевског у *Записима из подземља*). Некада овај наш естетски заводник (естетски стадијум развоја човека код Серена Кјеркегора) и успе, за краће или дуже време да одвоји човека-трагаоца и човека-боготрагаоца од његовог, у слободи изабраног пута, на коме "не може бити без туге ни једног дана". Обично са осећањем дубоког стида, хришћански подвижник се потом враћа на Пут који је, у исто време, и Истина и Живот. Ако ће још који пут у току живота и бити поново преварен од Кушача, сваки повратак биће смишљенији и сигурнији, са доживљајним знањем св. Исака да "ко бежи од тешкоћа, тај се растаје с врлином". Све јасније постаје боготражитељу да нема брзог избављења, већ да су и наше болести (телесне и душевне, данас бисмо рекли, психосоматске) драгоцени део нашег чишћења, чак нашег понижења и слабости, јер тек у болести и тузи наслућујемо величанствене, парадоксалне речи апостола Павла да "када смо слаби, онда смо јаки".

Има најзад још један разлог, о коме св. Исак Сиријин не говори директно, али га познајемо из свеколиких светитељских списа, због чега човек-на-Путу не може да проведе ниједан дан без туге. Разлог лежи у подвижничковој сапатњи са свим тугама људи где год они живели. Христом просветљен ум и срце човека, не може више никад да престане да осећа жалост због несрећа које сналазе људе свуда, сваког дана, сваког минута.

Не треба, међутим, замишљати, да Христов апостол проводи цео свој живот и сваки свој дан само у сузама и жалости због грехова својих, своје породице или свога народа, мада и грехова целог света. Радосна је туга православног Христоносца, најбоље изражена у једној московској цркви посвећеној Богородици "всјем скорбјашчих радости". То је радост Васкрсења, радосно-тужна молитва православних Богу да се "сви људи спасу и да дођу у познање истине" (*I Посланица Тимотеју*, 2, 4).

**СПАСИТЕЉ ГОВОРИ ДА СУ МНОГИ
СТАНОВИ КОД ОЦА СПРЕМЉЕНИ
ПРЕМА РАЗЛИЦИ ДУХОВНИХ ВРЛИНА.
НИСУ РАЗЛИЧИТА МЕСТА
ВЕЋ СУ РАЗЛИЧИТИ
САМО СТУПЊЕВИ ОВИХ ВРЛИНА.**

Овај занимљив одломак из дела св. Исака Сирина тумачење је једног загонетног места, присутног, карактеристичног, само у *Јовановом Јеванђељу* (14, 2) које наводи Христове речи упућене ученицима: "У кући Оца мојега станови су многи. А да није тако, зар бих вам рекао: Идем да вам припремим мјесто".

И без познавања психологије и психолога, сваком је човеку који и мало уме да посматра људе јасно да се ови веома међусобно разликују. Разлике су расне, класне, националне, генетске, а и карактерне, уколико под карактером разумемо скуп наследних и стечених особина. Отац или мајка искрено су некад зачуђени како је могуће да су родили два тако, у свему, различита сина или кћери; добар учитељ већ у основној школи уочава индивидуалне одлике сваког ученика; муж и жена, што су дуже у браку, нарочито у оном мање успешном, са разочарењем, жалошћу и гневом примећују да од илузије међусобне сличности или и једнакости у фази заљубљености, после неколико година брака, остају само поразне разлике. И тако се непрестано понавља тужна истина да због недовољно или касно уочених разлика, муж не разуме жену, нити жена мужа, родитељ своје дете, ни деца или млади људи своје родитеље, сусед суседа, један народ неће или не може да разуме други народ, једна раса другу расу. Када би неразумеваше остало само на коректном удаљавању једних од других, па и поштовању постојања разлике, веће несреће међу људима и народима могле би се још избећи. На жалост, ово се ретко дешава. То, што су људи различити, помислио сам једном, саблазан је за човека! Највероватније да су овом узрок, у сваком човеку присутне, архајске, биолошке црте ксенофобичности. Све што је друкчије него што је у мојој породици, племену, верској опредељености, изазива у човеку сумњу, презир или мржњу, док је у основи свих ових осећања – страх.

Пошто је ова различитост или другост, ипак, код неких чланова некадашњих примитивних племена будила и стваралачку радозналост, могли бисмо смело рећи да оваквим, генијалним појединцима у племену можемо мирне душе да захвалимо, што је човек изашао из ендогамике у егзогамију, што је дошло до забране инцеста и убиства, једном речи, што се цивилизација, па и култура уопште, почела да развија.

Природа, коју је, као и човека, створио Бог, изобилна је у различитостима сваке врсте, у биљном, животињском, а највише у људском свету. Библијско казивање да је човек створен "из праха земаљског", али и по слици и прилици Божијој", треба да значи две битне ствари: човек је природно и духовно биће. Као део природе, човек носи у своме телесном бићу све основне елементе из којих се састоје минерали, биљке и животиње. Човек је као природно биће микрокосмос, али у њему се сабирају још много непознатих утицаја микрокосмоса. Када не би било данас толико злоупотребе са астрологијом, могли бисмо, опрезно, рећи да неког, науци још увек непознатог, утицаја Месеца, планета и звезда на човека мора да има. Узмимо само Месец као пример. Ако је његова привлачна снага толика да он ствара у океанима и морима плиму и осеку, а пошто знамо да се човеков организам састоји 80% од воде, тешко је негирати месечев утицај на телесни, али и душевни организам човеков. Какве је врсте и какве су последице таквог утицаја на човека, можда ће нам наука у догледно време открити.

Човек није, као што смо рекли, само природно, већ и духовно биће. Рођен из "праха земаљског", али одушен Духом Божијим, човек је постао душевно и духовно биће које се разликује од сваког другог живог бића у природи, управо по својој трочланој подели, као биће тела, душе и духа. У апсолутној немогућности да негира постојање свести и самосвести (који су у ствари израз духовног постојања човековог), човеку је једино остало да заузме теистички, агностички или атеистички став о пореклу и исходу свог духовног бића. Свесно или несвесно, сваки човек у току живота, заузима један од ова три могућа става (дешава се да се ови ставови диљем живота мењају), али онда се обично и понаша тако у свакодневном животу, према себи, другим људима и природи. Човек не може, иако то често жели, да негира своју одговорност пред Богом, људима и природом. Подељен на природно и духовно биће, смртно и бесмртно, свесно и

несвесно, добро и зло, човек, као најсавршеније биће у природи, у исто време је најнемоћније. Нема човека који није у току свога живота, једном или много пута, доживео апсолутну немоћ и слабост. Услед непрекинутог, свесног или несвесног доживљавања своје инфериорности, и то како у односу на природу и природно нижа бића, савршено опремљена инстинктима и нагонима, тако и у односу на Бога, недостижног и непојмљивог, човек је уплашено биће, биће страха. Инфериорност и страх главни су разлози човекове рђаве конзервативности, која има и биолошке основе, у инертности, статичности, можда и у Танатосу који вуче све живо у пропадање, нестајање, ништавило вечне смрти.

Сада смо се више приближили одговору на питање, откуд у човеку толики страх од сваке различитости, од сваке промене, у себи и око себе. А промена је неизбежна онда када се човек свесно сретне са Другим, другачијим, и у себи и око себе другачијим или различитим. Пошто је живот сваког живог бића у природи, почевши од једноставног, на изглед, живота биљке, па до живота сваког човека, а нарочито хришћанског или стваралачког човека богат у динамици догађања, непредвидив и ризичан, човек је у непрестаној одлуци, вољној и невољној, или да се препусти "чудовишној конзервативности" (како Јунг с правом зове један део човековог бића) која га вуче смрти, условно рефлексним понављањем истог, или да се пробуђеним духом у себи (духом који се у клици налази присутан код свих људи) почне да уздиже пут Бога Лествицама Јаковљевим, или и оним св. Јована Лествичника. Ако је Бог у човека утиснуо Свој Лик, онда прилика Божија у човеку, позив је Божији човеку на вечно усавршавање, јер је и човек бог, и према старозаветној и према новозаветној Божијој поруци човеку. Трагове божанског назначења човека и путеве достизања савршенства, налазимо и у свим другим, прехришћанским или премотеистичким религијама.

Није потребно даље, како мислим, доказивати, не само непојамно велике разлике које постоје између људи, које, при свим тим разликама уједињује један Бог, али и једна, неизбежна смртност, већ и свима људима уочљиве разлике које постоје у душевно-духовном усавршавању људи. Карл Густав Јунг је природну потребу људи за напредовањем, поправљањем себе и усавршавањем, према несвесној архетипској слици Сопства у себи (ова слика, опет, није друго него Божији лик у нама, а у центру сопства, према Јунгу, за народе хришћанске двехиљадугодишње културе налази се утиснут лик Исуса Христа), назвао индивидуација или "индивидуациони процес". Код Јунга ова идеја није оригинална, јер, као што је идеју архетипова Јунг позајмио од Августина и Дионисија Ареопагите, а од Лукреција појмове Анимуса и Аниме, тако је индивидуација други назив, истина у нечему и друкчијег садржаја, хришћанског појма обожења (*theosis*).

Изазован је Јунгов став, који пред нас као хришћане поставља низ нових тешких питања, да, иако је индивидуациони пут природан, сваком човеку дат и задат пут (Јунг је осим неизбежних детерминистичких збивања у људском животу заступао и веру у финални циљ живота сваког човека), ово не значи, *eo ipso*, да сваки човек индивидуира. Апсурдно би изгледало наше питање, колики је број људи данас, од пет или шест милијарди становника Земље, који напредује у индивидуацији, или се и обожује у хришћанском свету. Када нас повремено, посматрајући данашњи хаотични свет спопадне умор, скепса и песимизам, учини нам се да је све мањи број људи у свету – које због пораста материјалне беде, болести и ратова, које из других разлога – који свесно раде на поправљању себе, који су свесни верници, одговорни и етични, који живе у хармоничном складу онога што мисле, говоре и чине. Када се уз Божију помоћ опет придигнемо са земље на коју смо пали, када нам се вера у смисао и вечност

живота поврати, када са Достојевским, успламтело и искрено, понављамо његове речи: "Бесмртан сам, моја бесмртност је нужна једном чињеницом да Бог неће хтети да угаси заувек пламен љубави који се запалио за њега у моме срцу" – тада, у таквим тренуцима вере, наде и љубави, постајемо опет сигурни да наш Бог није деистички бог који је створио свет, а онда се незаинтересовано из њега повукао, већ је Бог који је постао човек да би својом Промисли и даље владао светом и људском историјом. Па, иако нам је тешко схватљива Божија промисао у историји, мање нам је она непровидна и неразумљива, ако пажљиво пратимо живот сваког, наизглед и најбезначајнијег човека на земљи. Тада је могуће да препознамо да сваки човек индивидуира, и тако стиже до неког, у овом животу за њега могућег ступња душевне и духовне зрелост. Ако тако не мислимо, а сматрамо себе религиозним, још и хришћански и хришћански православно религиозним људима, наћи ћемо се у готово безизлазном положају. Ево зашто.

Када ми је недавно један мој пријатељ, православно теолог, поставио питање које ја постављам себи и другима већ више деценија – шта ће бити с оне стране гроба са милијардама људи који су били равнодушни према религији, а међу којима су неки живели узорним и моралним животом, још једном сам се узбудио и замислио. Сваком хришћанину добро су познате ове Христове речи: "Ја сам пут истине и живот; нико не долази Оцу осим кроз мене" (*Јованово Јеванђеље*, 14, 6); "Ја сам чокот, а ви лоза. Ко остаје у мени и ја у њему, тај доноси многи плод, јер без мене не можете чинити ништа" (Јован, 15, 5); "Уђите на уска врата, јер су широка врата и широк пут што воде у пропаст, а много их има који њиме иду. Јер су уска врата и тјесан пут што воде у живот и мало их је који га налазе" (Матеј, 7, 13, 14); "Не бој се, мало стадо, јер би воља Оца вашег да вам даде Царство" (Лука, 12, 32); "Будите, дакле, савршени, као што је савршен Отац ваш небески" (Матеј, 5, 48).

Како ове и сличне Христове речи, испуњене силном енергијом када се њима молимо или их гласно изговарамо, ваља тумачити? "Не бој се, мало стадо", вели Христос. Нису ли то они малобројни хришћански људи које ће Христос, када буде поново у слави долазио на земљу, затећи верне и Богу одане! Нису ли то они изабрани Христови апостоли кроз векове, за које је Христос, још док је био на земљи, говорио: "Ја се за њих молим, не молим се за свијет, него за оне које си ми дао, јер су Твоји" (Јован, 17, 9)! Зар Исус Христос, обећани Месија, није дошао за све људе на свету и зар се није Његова реч проповедала свима народима као што је Он наложио Својим ученицима?

Уместо даљих опасних питања, опасних за сваки људски ум који није просветљен очишћеним срцем, а тада и задобијеним даром Духа Светог, вратимо се на св. Исака Сирина и упитајмо се за његова тумачења тајанствених и дубоких речи Исусових о "многим становима припремљеним код Оца". Које су, најпре, намењене ове Христове речи: свима људима без обзира на њихова верска убеђења, или само онима који су примили Христа као Месију, следили у току свога живота Његов пут и преселили се у вечност са Христом у срцу и на уснама? Судећи по другом делу поменуте Христове изреке: "Идем да вам припремим мјесто", а и према тумачењу св. Исака Сирина, Христове речи о "многим становима", односе се само на хришћане. Не помажу нам много нове умне спекулације, које могу, истина, потећи и из срца љубави неког истинског хришћанина: Оригена, на пример, или св. Григорија из Нисе, преко многих и несвесних "оригениста" међу светитељима, али и обичних људи "чиста срца", у току низа векова хришћанске историје, све до савременог православног мислиоца Сергеја Булгакова који се одриче "казнене, терористичке" теологије и предвиђа, после смрти, за време еона, чишћење човека. Коликогод били и сами склони оваквим визијама молитвених и моралних хришћана кроз векове, који су се усудили да из срца пуног

љубави завапе у бога милосрђа и љубави апокатастазу за све људе, потврде за овакве узвишене жеље ми, на жалост, не можемо да нађемо у *Јеванђељима, Делима апостолским, Посланицама апостола Павла*, па ни код већине хришћанских светитеља кроз векове.

Ако тврдоглаво, па макар из искрене љубави према људима, поставимо, не само јововско питање о праведницима који страдају на земљи, и злим и неправедним који благују, већ и људско, "одвећ људско" питање, шта ће бити у вечности са припадницима других народа и религија који нису никад, до данашњег дана, чули за име Исуса Христа, Спаситеља света, а живели су чистим и праведним животом – питање које не постављају људи само данас, већ које је било постављано и у прошлости хришћанске историје – одговор можемо тражити, како од неких ретких хришћанских мислилаца који су се овим питањем бавили, тако и у религијским учењима народа нехришћанске вере. Као што нам је познато, када је реч о неким азијским религијама, учење о карми и реинкарнацији релативно задовољава огромне масе азијских народа. Осим код будиста и неких побочних грана произишлих из будистичког учења који проповедају гашење воље за животом, и достизање нирване, и то одрицањем од жеља и страсти које ове жеље код човека хране, у осталим религијама Азије, постоји, слично као у хришћанству, идеја непрестаног усавршавања човека, како би човек, после низа живота у којима се чисто од зла, достигао Брамана, односно како би Атман (дух у човеку), најзад, схватио и доживео, да је "Атман – Браман".

Што се тиче ретких хришћанских мислилаца које је такође, слично нама данас, мучила судба оних нехришћанских људи који су живели хришћанским животом, не знајући за Христа, или судба хришћанских људи који су смирено и скромно проживели свој век ван православне Хришћанске цркве, преовлађивало је мишљење међу оваквим хришћанским мислиоцима, међу њима и калуђерима и теолозима, да је ствар Божије мудрости, Божије правде и Божије милости како ће се и да ли ће се спасти и они ван Цркве. Њихово хришћанско уверење је било, а за такво уверење нашао сам потврде и код нашег изврсног апологетичара професора др Лазара Милина, "да Божија милост неће бити ускраћена никоме ко је од свег срца буде желео и тражио" (Л. Милин, *Српски Сион*, 5, 1995, С. Митровица/С. Карловци). Више и даље, нити имамо права да знамо, нити смо у стању да сазнамо.

Нећемо пропустити да кажемо коју реч и о оним људима у свету и код нас који, било вољно или невољно, намерно или ненамерно, са злом вољом или без икакве воље, нису хтели у животу ништа да знају о Богу и Христу, о животу и његовом смислу овде, и о могућем животу после смрти; о безименим, па и рђавим људима који су, опет да кажемо, вољно или невољно, западали из једног порока у други, из једног зла у неко још горе зло. Шта ће бити са њима, ко је одговоран што нису и они пошли бар оним својим, индивидуационим путем, ако већ нису стигли и да се обожују? Зле људе – прељубочинце, убице, крадљивце, богохулнике и друге сличне грешнике – према речима Христовим, из сва четири *Јеванђеља*, чека зла смрт и, с оне стране, "друга смрт". Не знамо да ли помажу наши повремени искрени вапаји и молитве да се тешки грешници око нас (па и они у нама) поправе, и тако себе, макар и у последњем часу свога живота, попут оног другог разбојника на Голготи, спасу. Православна и римокатоличка вера, уздају се, додуше, у молитве живих праведника за умрле грешнике – док у протестантском свету није уобичајено да се чак верује у неки живот после смрти, све до "судњег дана" општег васкрсења мртвих, приликом Другог доласка Исуса Христа на земљу – али колико је на земљи праведника чије су молитве толико јаке да стижу до душа живих грешника с оне стране, ублажавајући им тамошње јаде!

Нехришћанско је строго узето, веровање неких полухришћана који се, најчешће из искреног сажаљења и проживљене сапатње са умрлим грешницима – нарочито самоубицама, а данас сапатње и са бројним младим људима који су се из бројних, смемо ли да кажемо, објективних разлога (потеклих из растављених, болесних, на разне начине убогаљених породица) одали рано алкохолу и дроги, криминалу и сваковрсном преступу и као такви и завршили живот – уздају у Божије милосрђе, надајући се у могућност дугог, еонима дугог (како је рекао Сергије Булгаков) чишћења оваквих несрећних душа, начинима савршено непознатим нама људима. Занимљиво је подсетити да је Платон, а вероватно и нека ранија учења која су на њега утицала, веровао да су реинкарнације намењене само рђавим људима и палим душама који на овакав начин добијају шансу да се очисте.

Бојим се да све овакве и сличне спекулације, гомилане у људским главама вековима, у мучном труду људи да докуче недокучиво, могу код неких атеиста да ојачају њихово уверење да су сва људска размишљања о животу после смрти савршено непотребна, сувишна и смешна, из једног јединог разлога (они мисле простог разлога), што никаквог живота после смрти нема. Како су, међутим, психологија и антропологија данас, добрим делом, потврдиле уверење свих верујућих људи кроз историју људског рода да је човек својим последњим основама, религиозно биће, па да и атеиста само верује да нема Бога, далеко смо од помисли да су атеисти задовољни својим убеђењем и да човек, иоле сложеније душевне грађе, може остати поштеђен од вечних, како би Достојевски рекао, "проклетих питања".

Да се вратимо на крају овог излагања на "многе станове код Оца", у тумачењу св. Исака Сирина. Већ смо указали на чињеницу да св. Исак, у своме прилазу познатим Христовим речима, мисли само на хришћане и то хришћане који су и у току живота свесно и вољно одлучили да верују и да живе хришћанским животом. Подсећајући на велике разлике које постоје међу људима, у њиховој укупној телесно-душевно-духовној грађи, неће нас изненадити када од св. Исака сазнамо да и за правоверне и праведне хришћане нису сви станови *post mortem* исти. Претпостављајући и верујући да су појмови време и простор, само наши људски, овоземаљски појмови, који као да губе сваки смисао "с оне стране" (карактеристично је да и атеиста Сигмунд Фројд тврди да наше несвесно не зна за време, простор и смрт, наводећи снове као пример), и св. Исак Сирин не говори о различитим местима (па и становима) душа после смрти, већ само о различитим ступњевима духовних врлина које су изнеговали људи док су живели хришћанским животом на земљи. Па, као што се свако наслађује стварним сунцем овде на земљи, у оној мери, у којој му моћ гледања допушта, тако и у будућем веку, вели св. Исак "сви праведници настајују се у једној истој области, само што се сваки у својој мери осветљава једним истим мисленим сунцем".

А за сам крај, још једно питање (опет, признајем, брзоплето и недостојно) које нам је свима који верујемо у пост-мортални живот, на уму. Шта бива са људима који су се удостојили да населе (увек се, изгледа, морамо послужити људским појмовима) Божије станове, кроз вечност? Људима је савршено страна свака статичка представа душевног или и духовног живота човековог. Зато им је незамисливо и вечно блаженство праведних људских душа у рају, и вечно мучење грешних душа у паклу. Од давнина су се људи питали нису ли хришћанске објаве о рају и паклу "педагошке објаве", које су имале и још увек имају за циљ да вечно непунолетно човечанство, па, на жалост, и хришћански део човечанства, оштрим супротстављањем раја паклу и обратно, приведу (збуњеног и неодлучног) човека Цркви; јер Црква је та која објављује људима Христову поруку, како благе вести љубави, каква се од Христовог објављивања Себе људима

никада у историји људског рода није чула у таквом виду, али и Христове објаве Последњег суда, када ће кукољ бити свезан у снопље "да се сажеже, а пшеницу одвезите у житницу моју". Ако, дакле, објаве Христове Цркве о рају и паклу и јесу "педагошке мере" које хришћанска Црква две хиљаде година свесно користи, не би ли, увек колебљиве људе привела себи, оне (објаве), заиста, почивају на самим Христовим речима из *Јеванђеља*.

[* НАПОМЕНА: Не треба заборавити да Христос тражи од нас да оставимо кукољ да расте заједно са пшеницом до жетве, да не би "чупајући кукољ почупали заједно с њиме и пшеницу" (Матеј, 13, 29, 30).]

Нисмо, међутим, ни овим удаљавањем од главне теме наше расправе умакли разумљивом (да ли и оправданом?) људском питању: А шта даље са човеком, и праведником, кроз целу вечност?

У мојој књижици *Разговори са православним духовницима* (I и II, допуњено издање, Врање, 1995), описао сам сусрет који сам имао у младости са нашим великим православним духовником оцем Јустином Поповићем. На моје питање зашто хришћанство не прихвата логичну идеју азијских религија о карми и реинкарнацији (касније у животу много пута сам се уверио да људска логика није исто што и Божија "логика"), отац Јустин ми је одговорио да и свети хришћански Оци уче о продужавању и усавршавању нашег живота, али не поново овде на земљи, већ у духовном свету, после смрти нашег земаљског бића. Сваки од нас, говорио је отац Јустин, наставља да се усавршава на оном ступњу духовне лествице до које је стигао овде на земљи. Овакав одговор оца Јустина, иако се он не налази, овако формулисан, ни лако ни често у делима светоотачке хришћанске литературе, задовољио ме је, готово у потпуности и онда, пре више деценија, као што ме и данас задовољава, у мојим позним годинама. Био сам збиља обрадован када сам, релативно скоро, пронашао сличан одговор и код тако цењеног хришћанског светитеља из VII века, св. Исака Сирина. На једно питање, наиме, које му је неко упутио: "Где је предео тежњи код онога који следује премудрости?", св. Исак је одговорио: "Уистину није могуће на своме путу доћи до овог предела, јер и свети у овоме нису дошли до савршенства. Путу премудрости нема краја, она се уздиже све више и више, док не споји свог последовача с Богом. По томе се и препознаје она (премудрост – примедба В. Ј.), што је постигнуће њено безгранично, јер је премудрост сам Бог". А како би друкчије и могло бити када Христос тражи од нас да будемо савршени, као што је савршен Бог, сигурно знајући добро да је ово практично немогуће постићи у току једног кратког људског живота!

**УПИТАЛИ СУ ЈЕДНОМ СВ. ИСАКА
СИРИНА: АКО ЈЕ КО ПОСТИГАО
ЧИСТОЋУ СРЦА, ПО ЧЕМУ МИ ТО ЗНАМО? И САЗНАЈЕ ЛИ ИКАД ЧОВЕК
ДА ЈЕ СРЦЕ ЊЕГОВО ЧИСТО?**

**ОДГОВОР: "КАДА СЕ КОМЕ СВАКИ ЧОВЕК ЧИНИ ЧИСТ, И НИКО МУ СЕ
НЕ
ПРЕДСТАВЉА НЕЧИСТИМ
И ОСКРВЊЕНИМ, ТАДА ЈЕ УИСТИНУ
ТАКАВ ЧИСТ У СРЦУ".**

У току сваке хришћанске литургије, већ две хиљаде година, певају се *Блаженства*; то су, у ствари, чувене проповеди на Гори Исуса Христа, међу којима једна гласи:

"Блажени су чиста срца јер ће Бога видети"! Али, ко је од људи чиста срца, питаћемо се с правом.

Људска природа, и према хришћанском уверењу и према гледишту савремене психологије, и, шире, антропологије, још је увек, до краја непозната мешавина духовних, психолошких, социјалних и биолошких састојака. Старост данашњег човека наука непрестано помера у све даље миленијуме далеке прошлости, све мање налазећи потврде за еволуциону теорију настанка човека од нижих бића, јер се празнине ("прелазни облици") између врста, чак и једне исте врсте (хоминида), не испуњавају успешно неопходним карикама у ланцу претпостављеног развоја. Једном речи, мистерија настанка човека, ако нисмо у стању да се потпуно у вери "чистог срца" ослонимо на библијско казивање, обавијена је и даље са "седам велова". И само је на *вери* у науку, и код научника и код лаика, да ће даљи њен напредак, постепено, скидати велове са тајни живота, што ни у таквом претпостављеном напредовању науке не јемчи, не само да ће бити скинут и последњи вео са Тајне, већ ни да је до сада разодевена Тајна науком тачно објашњена. Од чега или од кога заправо зависи наше истинско разумевање Тајне живота и смрти, Бога и човека и природе?

Светоотачка Књига живота (Доброљубље, Филокалија) једногласно нас опомиње да "ум који почиње да философира о божанским стварима, не може то ни почети без вере" (св. Максим Исповедник) и да "Пут ка сазнању води кроз смерност, без овога нико неће видети Господа" (св. Исихије), а наш отац Јустин Поповић, верни настављач учења светих Отаца у XX веку додаје: "Интелигенција без доброте, казна је Божија. А велика интелигенција без велике доброте, неподношљиво је проклетство".

Ових неколико навода врлих хришћана у прошлости и садашњости довољни су, мислим, да укажу шта, колико и, нарочито, од кога од научника у свету, можемо да очекујемо, не само чувену научну "објективност", којом се сви они с правом поносе, већ и "објективно" усклађивање научних открића са Истином хришћанске вере. При свему томе, када и као хришћани тежимо да останемо непристрасни у односу на нова научна открића, као и у односу на морални лик самог научника, поука, најпре, св. Василија Великог из IV века, а затим, много разрађенија, истоветна поука и порука св. Григорија Паламе из XIV века, да су "енергије разне, а суштина једна", односно да човек може и треба да проучава Божије енергије, али да ће му Божија суштина остати неприступачна – треба да лебди непрестано пред духовним погледом сваког човека, научника посебно. Многи научници су ову светоотачку поруку, и не знајући за ове хришћанске светитеље, следујући само унутрашњи глас хришћанске интуиције, верно испуњавали, и није случајно, да су управо овакви научници оставили за собом општепризнато дело и светло лично име. Мислим на Исака Њутна, на пример, чијег би искреног узвика ваљало да се присећају и данашњи научници: "Све могу заборавити, али две ствари никада: да сам ја велики грешник и да је Исус Христос велики Спаситељ". Иако пореклом и уверењем даљи од овако узбудљивог исповедања Њутновог хришћанства, ближи пантеистички схваћеној религиозности, и Алберт Ајнштајн није далеко од јудео-хришћанске традиције св. Василија Великог или св. Григорија Паламе, када каже: "Најлепша ствар коју можемо искусити је мистериозност. Она је извор сваке истинске уметности и науке".

Мада је свака подела људи вештачка и наивна, јер је сваки човек за себе мали космос, неиспитан и непредвидљив, склон сам да међу људима који мисле, који су у току живота неговали мисао, сагледам три врсте људи које могу бити различитих занимања; останемо, ипак, код научника. Једни међу њима – ови могу бити свесни или "скривени"

хришћани, или и религиозни мислиоци уопште – живећи у "природном" страху Господњем, тачније, у страхопоштовању пред Тајном, смерни су и скромни када истражуј тајне атома, ћелије или људске психе, неприметно и за себе се труде да им лични, приватни живот буде честит, моралан и хармоничан. Налазим веома значајним откриће савремене науке и научника да и у најегзактнијим експериментима у области физике, хемије, математике или астрономије, субјективни чинилац онога ко експериментише, није неважан у завршном резултату експеримента. Шта би друго овакво уверење најпознатијих научника из разних области егзактних наука значило, питам се као психијатар и психотерапеут, него да објективност и тачност експеримента зависи од склада између основних психичких функција човекових, његових осећања, мисли и воље. Не изгледа ми једном речи, могуће да неки научник који се труди, да сходно своме научном знању стигне до неког вредног резултата, овај успех и оствари, уколико је лично раздиран унутрашњим (често несвесним) психичким конфликтима (несрећен и незадовољавајући породични и професионални живот испуњен страхом, мржњом или депресијом) и, с њима у вези, некад, неморалним личним животом.

Друга врста научника, да ли по својој "природи", лошем наслеђу, или и личним гресима стеченим, а неокајаним у току живота, носе у себи, често невољно и не знајући зашто, пркос, охолост и богоборачку психологију. И не желећи свесно да "доказују" како нема Бога, како је живот настао случајем, а онда се (признају то и овакви научници) чудесно уредио (остављајући још увек, истина, довољно "хаоса", хаоса који је можда само привидан, или који захтева *од човека* да га претвори у ред), научници из ове групе, и када су у својој грани науке прилежни и трудољубиви, искрено желећи да увек остану "објективни", ипак, због оног субјективног чиниоца о коме је била реч, и невољно уплићу своја субјективна, атеистичка уверења у строгу објективност своје науке.

Трећа група људи (и научника), можда најбројнија, у упорној и, вероватно, претераној тежњи да остану објективни, неутрални и по сваку цену само егзактни када износе своје научне резултате, припада тзв. агностичарима који остају на Ди Боа-Реимоновом убеђењу: *Ignoramus et ignorabimus*.

Било би опасно и никако хришћански, када би ко од хришћана (нарочито теолози или хришћански лаици) почео да разврстава и суди научнике (али и све друге људе) детективски им истражујући лични живот; нарочито људи из наше претпостављене друге и треће групе. Па, ако ми и остајемо при нашој претпоставци да неморалан лични живот неког научника (да ли и уметника који су и поред хаотичног личног живота донели свету велика књижевна дела, у ликовним уметностима, или у музици?) може да буде озбиљна препрека при научном разоткривању Тајне, није на нама да "судимо" о Божијим плановима и са оваквим научницима, као и са објавом њихових научних открића.

Вратимо се на крају нашег досадашњег излагања св. Исаку Сирину, остављајући по страни научнике, философе или уметнике, обраћајући пажњу и на све друге људе (и оне без школе или са малом школском спремом) који имају једину жељу и циљ у животу да уз Божију помоћ и благодат (без ње савршено добро знају не могу успети) постигну блаженство "чистог срца".

Нема сумње да је људи "чиста срца" било увек и у свим временима мало, јер како би се ценила Врлина (према речима Спинозе) када би се лако и од свих могла достићи! Једна јеврејска легенда (мени драга, коју ми није досадно да често наводим) вели да свет држе тридесет и шест праведника, од којих ниједан не зна да је праведник, и да када би

само један од њих нестао, цео свет би се одмах распао. Подсећам на ову легенду и зато што она, по моме мишљењу, најбоље одговара на онај део питања упућен, у нашем почетном наводу, св. Исаку Сирину које гласи: "Сазнаје ли икад човек да је срце његово чисто?" Није само одговор јеврејске легенде на ово питање јасан, већ је истоветан одговор и свих хришћанских светитеља кроз векове. Искуство хришћанских светитеља у целом свету, и прошле и садашње његове историје, познатих и признатих праведника, и сигурно много више, заувек непознатих (али Богу познатих), јединствено је: што се више хришћанским подвигом човек приближава Богу, све је дубље и потресније свестан својих грехова, прошлих и садашњих, своје слабости и немоћи. Али чак и онда када хришћански монах или аскет (а сви смо од Бога позвани да на различите начине будемо и доживотно останемо монаси или аскете) у радости доживи своје ново рођење и осети да му је уз Божију помоћ очишћено срце, овакав хришћански праведник и даље тугује, плаче и моли се, не више за себе, него за цео свет. На једном другом месту у својим списима, св. Исак Сирин ово сазнање хришћанског подвижника исказује дивним речима: "Шта је срце милостиво? Горење срца за сваку ствар: за људе, за птице, за животиње, за *демане* и за сва створења" (подвукао В. Ј.).

Један дивни хришћански пријатељ, недавно ми је рекао – не знам да ли је он ово негде прочитао или је сам до ове истине дошао, што и нема важности – "На почетку времена Бог је упитао Каина: Каине, где ти је брат Авел? А на крају времена Бог ће питати човека: Авелу, где ти је брат Каин?"

По чему још можемо назрети да је неки човек чистог срца? Све док смо сами нечисти, а то смо најчешће сви, некад, на жалост, у току целог живота, неће нам се дати да чистог човека уопште приметимо. Овакав човек нам се учини, не само обичним, сличним многим другим људима које сусрећемо, већ нам се учини и нижим и безначајнијим од других људи, некад нам изгледа смешан (налик јуродивом), чудан, можемо помислити да није душевно здрав. Уверен сам да Бог сваком човеку, бар неколико пута у животу, а некима и много чешће, уприличи сусрет са једним од "тридесет шест праведника". Ако нисмо превише огрезли у злу, ако нисмо починили теже грехе због којих се нисмо покајали, сваком другом човеку, мање упрљаном грехом, задрхтаће срце у сусрету са праведником Божијим, сузе ће му саме, не знајући како, грунути на очи, цело биће човека обузеће нека, до тада непозната топлина и унутарње миље. Ово су сигурни знаци да је човек срео Човека, Христа у другом човеку. Нека не испушта никако овакву Божију посету из срца, нека захваљује Богу и нека Га умоли за нове и увек нове сусрете са оваквим Божијим гостом.

Апостол Павле у *Посланици Титу* (1, 15) пише: "Чистима је све чисто, нечистима и невернима ништа није чисто, него је нечист и њихов ум и савест". Познавајући, и у сопственом опису преживљавајући речи апостола Павла из ове Посланице, свети Исак Сирин одговорио је, збиља ми се чини, свима и за сва времена: Чист је онај човек коме је све што види, чује, окуси и омирише, све што помисли о другом човеку, све што види у другом човеку – чисто. Овакво "гледање" другог човека, никако, наравно, не значи да светитељ неће да види (да "потискује", како би рекли психолози) и оно што је грешно у човеку. Очистивши се сам, уз Божији благослов, овакав светац једноставно "види" још само Бога, лик Божији и Његову Лепоту и Љубав, баш – у сваком човеку. Св. Исак Сирин зна за грех, али изнад греха у њему пламти љубав за грешника.

Владета Јеротић

Учење Светог Исака Сирина и наше време

Друго издање

Београд, 1998.

Издавач: Арс Либри, Београд
Библиотека "Лавиринт", књига 4.

Уредник: Ирена Арсић

Садржај

Спомен преподобнога оца нашега Исака Сирина [Преузето из *Житија Светих* од оца Јустина Поповића]

I О ПОЗНАВАЊУ САМОГ СЕБЕ, О СТРАХУ И О КАЈАЊУ

II О СТРАСТИМА И О БОЛЕСТИМА

III О НАВИКАМА, О ОГОВАРАЊУ, О ОСУДИ ДРУГИХ ЉУДИ

IV О ЧИСТОТИ СРЦА И О ОНОСТРАНИМ СТАНОВИМА"

Спомен преподобнога оца нашега Исака Сирина

[Преузето из *Житија Светих* оца Јустина Поповића]

Преподобни Исаак Сирин родио се у Бет-Катараји, у Сирији, на обали Персијског залива, у близини граница Индије. Још у младости, заједно са својим рођеним братом, ступио у манастир Мар-Матеј у близини Ниневије. Када се браћа стадоше издвајати од других својим подвижништвом и ученошћу, брату светога Исака би поверено старешинство у манастиру и управљање братијом. А свети Исаак, прошавши потпуно подвиге општежића, удаљи се у усамљеничку келију која се налазила недалеко од манастира, и ту се свецело предаде молитвеном тиховању и усамљеништву. Када се прочу због светости живота, учености и чудотворства, он би изабран за епископа великог града Ниневије и приморан да се прими тог чина. За епископа би посвећен у манастиру Бет-Абе патријархом Георгијем (660-680). На епископском престолу он остаде само пет месеци, па остави епископство и тајно се повуче на гору Мату, у близини Бет-Хузаја, и ту живљаше у усамљеништву са тамошњим пустињацима. Одатле он оде у пустињски манастир Рабан-Шабур. Ту се врло ревносно бављаше изучавањем Свештених Књига. Саставио је многа дела, од којих је до нас дошло око 100 беседа о духовног животу и подвижништву, писаних углавном по сопственим доживљајима. Несравњив као психолог и руководитељ у духовном животу. Чак и такви

светитељи као што је био св. Симеон Дивногорац тражили су од њега савет. Упокојио се у дубокој старости почетком осмога столећа.

По светом Исаку Сирину, у духовном животу постоје три главна ступња: покајање, очишћење, савршенство. Покајање је мајка живота. Оно је потребно увек, свима грешницима и праведницима, који ишту спасења. И нема краја усавршавању, пошто је и савршенство најсавршенијих уствари несавршенство. Стога до саме смрти нема граница за покајање, ни у времену ни у делима. Као благодат на благодат, – људима је по крштењу дато покајање, јер покајање је друго рођење од Бога. Дарове вере примамо покајањем. Покајањем стичемо милост Божју. Покајање је друга благодат, и рађа се у срцу од вере и страха Божјег. – Очишћење тела је недотицање до телесне нечистоте. Очишћење душе је ослобођење од тајних страсти, које се појављују у уму. А очишћење ума извршује се откривањем тајни. Чистота ума је просветлење Божанственим, по делатном упражњавању у врлинама. – Савршенство васцелог подвижништва садржи се у ове три ствари: у покајању, у чистоти и у усавршавању себе. Шта је покајање? Напуштање греховног живота и кајање због њега. Шта је чистота? Укратко речено: срце које има милости за свако створење. Шта је усавршавање себе? Дубина смирења. Ознака оних који су достигли савршенство јесте ово: ако и десет пута на дан буду предани на спаљење због љубави према људима, не задовољавају се тиме.

I

О ПОЗНАВАЊУ САМОГ СЕБЕ, О СТРАХУ И О КАЈАЊУ

**КО СЕ УДОСТОЈИО
ДА УГЛЕДА САМОГ СЕБЕ,
ВИШИ ЈЕ ОД ОНОГА
КО СЕ УДОСТОЈИО
ВИДЕТИ АНЂЕЛЕ.**

"Упознај самог себе", стајало је написано у Делфијском пророчишту, више векова пре Христа, како би непрестано упозоравало сваког човека који је улазио у светилиште и који је желео да нешто сазна о себи и својој будућности. Мора бити да је искуство човека, и много векова пре почетка грчке културе, као и у другим цивилизацијама старог света било упознато са тешкоћама самоспасења, па је нека мудра глава сажела сва та миленијумска сазнања човека и исказала их кратком, пуном и вишесмисленим изреком, скоро наредбодавном: "Упознај самог себе!"

Неопходност и ваљаност ове истине, прихваћене од грчких философа (била је приписивана Сократу), утискујући се трајно у човека-трагаоца за истином у свим културама и религијама света, све до данас – много пута је потврђивана. Сви религиозни мислиоци, философи, психолози, уметници, па и научници, полазили су од императивног захтева живота: "Најпре упознај самог себе, па се онда манифесту!" Из којих дубина потиче овакав захтев код човека? За верујуће људе ово је захтев Бога у човеку, да би човек, боголико биће, примајући Бога свим бићем својим, постао и сам бог. Ово су Божије речи изговорене човеку већ у Давидовим *Псалмима* ("Рекох: богови

сте и синови вишњег сви", *LXXXII Псалм*), а затим кроз Христову уста у *Јеванђељима*.

Не чини ми се необичним што и материјалистички опредељени људи (међу њима и научници и философи) у потпуности усвајају потребу човека да упозна себе, сматрајући овакву потребу биолошком неопходношћу човека у борби за опстанак, што је могуће, све тачнијим упознавањем природних закона (што наука вековима и чини). Али су, међутим, пре науке и научника, људи схватили да је за разумевање природе, рационално коришћење њених добара, потребно боље познавање себе. Не само зато што је човек и сам део природе, већ што је развој процеса мишљења (од конкретног према апстрактном) омогућио и све више омогућава проналазак таквих техничких оруђа, која уз мали утрошак људске енергије постижу у природи и с природом велике резултате. Не улазимо овом приликом у оправдану расправу поводом човековог отуђења од природе, човековог маћехинског и насилног односа према природи једностраним поступком упознавања себе само као материјално, физичко биће, занемарујући све више, а онда и потпуно одричући, потребу за Богом.

"Сва твоја научна открића", вели владика Николај Велимировић, "само те бледо подсећају на несањана открића и сазнања у близини Бога". Претерано екстравертована цивилизација Запада, очарана досадашњим научним изумима, уверена да ће ови у будућности бити још много успешнији, занемарила је "несањана открића и сазнања" многоликог, али пре свега боголиког човековог бића. Упознавање самог себе преокренуло се, већ одавно међу научницима на Западу, у првенствен наум да се све даље и све више упознаје природа, како би њоме човек могао у потпуности да овлада. Тако природу истражују они људи за које је природа и живот уопште плод "случаја" и закона еволуције а којом Нико не управља. Законе природе, дакле, сви признају, али не и Законодавца.

Почетак је мудрости страх Господњи, каже се у *Причама Соломоновим*. "Ко није правилно почео", пита владика Николај, "како ће правилно довршити?" Одбацујући два једина мудра страха, страх, или тачније, страхопоштовање пред Богом, и биолошки страх који га штити од опасности, човек је силно увећао два друга страха, психолошки и социјални. Данас се човек много мање плаши природе него некада, али се све више плаши другог човека и – самог себе, својих нагона, свога несвесног, свега Злог у себи. Овладавши једним делом природе, на уштрб упознавања себе, или бар паралелног упознавања себе и природе, човек је остварио чуда техничког савршенства, не пратећи моралне законе у себи, доспевајући тако до почетка могућег краја – еколошке планетарне катастрофе.

Психолози и психоаналитичари могли би с правом да ми замере да не поклањам дужну пажњу великим открићима дубинске или динамичке психологије, као и бихејвиоралне психологије о законима нашег несвесног живота, о људском понашању, о штетности потискивања, о улози и значају снова у људском животу, о нагонима и механизмима одбране од њих и још много чему другом докле је дошла, упознавајући човека, психоанализа, индивидуална психологија, комплексна психологија, гешталтистичка психологија итд. Тачно је да су сва досадашња открића психологије, следећући делфијски савет: "Упознај самог себе!" драгоцене и потребне човеку. Зашто је при свему томе човек, или остао исти преступник какав је био пре више хиљада година познате историје човечанства, водећи ратове до истребљења противника, или је постао и гори него што је био, јер се, уз помоћ злоупотребљених техничких оруђа усавршио у Злу, уништавајући данас своје замишљене или стварне противнике брже и свирепије?

Чему епохални проналасци барута, атома, пресађивање органа, откриће постојања индивидуалног, националног, колективног несвесног итд., када се они не употребљавају на Добро Земље, Природе и Човека? А зашто би ова открића уопште требало да помажу човеку који је настао пре милиона година "случајно", као плод ужасне дуге еволуције у којој су се смењивала слепа настојања природе да путем "покушаја и грешке" усаврше понашање мрава или пчеле, птице селице или човека као несхватљивог, али свакако "полуделог мајмуна"?

Вратимо се сада на светог Исака Сирина који је у VII веку после Христа, без познавања физике, астрономије или психологије, скоро сигурно без познавања делфијских мистерија, већ само на основу личног искуства стицаног од ране младости, када је одлучио да са својим братом ступи у један хришћански манастир, издвајајући се у њему од других својих подвижништвом – оставио за собом чврсту и, рекло би се, искуством проверену поруку, скоро невероватну, и за савременог психолога и за врлог хришћанина: "Ко се удостојио да угледа самог себе, виши је од онога ко се удостојио видети Анђеле". Зар је упознавање, али онда и познавање себе заиста толико тешко, питаћемо се. Откуд толико човековог чуђења пред овим речима св. Исака Сирина? Оно управо долази од – непознавања себе!

Да парафразирамо великог Његоша. Било како да судимо о човеку – с материјалистичког гледишта као производу дуге еволуције прве живе ћелије на земљи, или из хришћанског угла, створеног по "слици и прилици Божијој" – тајна човеку човек је највећа. Све што је од човека, и оно најпростије (ћелија), сложено је, јер у њој прикривено почива наследна супстанца човекових најудаљенијих предака (која доста добро може да замени азијску идеју о многобројним проживљеним животима путем реинкарнације), која под одређеним спољашњим утицајима може да постане објављена (с тим у вези занимљива је и привлачна хипотеза психолога Леополда Сондија о постојању фамилијарно несвесног у сваком човеку).

Човек је, затим, непредвидљиво биће. Колико год мајка или отац били убеђени да познају своју децу (а и деца када одрасту своје родитеље), изненађења су не само могућа него и честа. Судије, адвокати, педагози и психолози, судски психијатри, затворски чувари и васпитачи, учитељи и професори у свим школама света, најбоље знају са каквим се неочекиваностима у понашању њихових клијената и штићеника, пацијената и ученика, свакодневно сусрећу. А шта тек рећи о збуњујуће противречним бесомучницима руских романа, као и о јунацима књижевних творевинама свих великих писаца света! Чак и када такви ликови у романима Достојевског, као што су Ставрогин, Раскољников, Иван Карамазов, старац Зосима, или у надреалистичким романима Франца Кафке, као и безброј других и другачијих ликова у Шекспира, Гетеа, Мана или Хесеа, не би у реалности постојали, већ само у машти великих писаца, и то би било довољно да поверујемо у реално постојање свих јунака и антијунака у стварном животу и у нама самима. Јер како бисмо се ми њима (читајући страствено велике романе светске књижевности) могли одушевљавати и тако искрено се са њима поистовећивати, када сви анђели и ђаволи, луцифери и арханђели, приказивани верно и убедљиво од стране даровитих писаца, не би у нама одувек почивали, успавани, а онда делимично или потпуно разбуђени!

Човек изненађује човека пријатно, нажалост, чешће и непријатно. Пријатно у случају (узмимо примере из Другог светског рата), када је немачки војник одбио да у Србији стрелња таоце, а онда, заједно са њима, био сам, од својих сународника, стрелан; или када је католички свештеник у Хрватској спасао једну српску породицу од усташког

ножа а нешто слично урадио и један други католички свештеник у Бачкој спасавајући, пред мађарским погромом, живот православном свештенику у месту у коме су до рата заједно живели, излажући се при том смртној опасности да буде проглашен издајником. Сличних примера, не само у току ратова, већ и у другим погубљеним ситуацијама у миру има и више него што мислимо. Таква је божићна Посланица бањалучког бискупа Алфреда Пихлера 1963. године, у којој моли браћу православне вере да опросте злочине почињене у Хрватској у току Другог светског рата над њима само "зато што нису Хрвати и католици". Зашто се о оваквим случајевима тако мало зна и говори када управо овакви, нека су и ретки примери пожртвовања, довољно речито говоре о постојању, истрајавању и победи Добра над Злим? Зашто смо много чешће злосрећно радознали када слушамо или читамо каква су све страшна недела људи починили једни другима (одавно је познато да је у новинама најчитанија хроника посвећена убиствима, самоубиствима и саобраћајним несрећама), а остајемо равнодушни када чујемо, или смо и сами сведоци племенитих поступака и саможртвовања људи? Да ли смо већ толико и сами огрезли у злу, да нам свакодневне вести о новим злочинима потврђују свемоћ Зла у свету и у нама самима, при чему на садомазохистички начин уживамо у свести о злу, према речима Симоне Веј: "Свест о греху даје осећај да смо зли, а у томе увек нешто ушибари извесна охолост". Ако допустимо да се у нама учврсти оваква свест о греху и злу, као нечем обичном или неумитном, све смо мање у стању да без сумњања примимо вести о Добру и о поступцима добрих људи.

Узбудљиво је било открити у *Јеванђељима* два места која казују како се и сам Богочовек Исус Христос у једној прилици зачудио неверју људи (у своме родном граду, Назарету), а други пут задивио вери римског капетана у Капернауму. Боље је и за нашу душу корисније да се зачудимо тврдокорном неверју неких људи (од научника, па до обичног српског сељака), него што нам се њихова невера чини "нормалном" појавом, јер тако храни сопствено неверовање или слабо веровање; а спасоносно је за оплемењивање нашег тврдог срца, кад год се задивимо пред неком речи, вером или мисли човека љубави, без обзира где он живео и коме народу или вери припадао.

Због чега, можда, можемо да посумњамо у исправност речи св. Исака Сирина, када је у питању тежак, доживотни подвиг упознавања себе? Ова сумња потиче код многих људи од њиховог непоколебљивог уверења да познају себе; оваква предрасуда последица је свеопште људске охолости, а ова је природан одговор на осећање бескрајне слабости човекове. Парадокс људског бића и његовог постојања у свету је у томе што је човек "бог у блату", једино природно биће које је натприродно обдарено самосвешћу, тј. разумом, умом и слободном вољом, а у исто време је најнезаштићеније биће у природи (не само у детињству) и, наравно, смртно је, са свешћу о трагичности смрти. У једном истом човеку, научнику који у батискафу додирује океанско дно или корача по Месецу, који открива нову честицу у атомском језгру, или непознату планету или галаксију у васиони, у човеку-уметнику, који напише сјајан роман или песму за неколико дана или сати, наслика *Гернику* или компоњује симфонију, у човеку философу који умним операцијама стиже до априорних категорија, до граница "бића и времена" – у свима њима, али и у сваком од нас, често, много чешће него што то хоћемо да признамо, злокобно задрхти "трска која мисли", опомињући нас да катастрофа ненадане смрти, разбољевање од неке опаке болести или губитак целокупне имовине, представља реалну претњу која као стална зебња остаје и кљује, из дубине бића човека, лажног победника над природом, смрћу, својим телом и својом психом. Како да се један човек одбрани од ове раздируће унутарње слабости усред свога живота, признатог или и слављеног од других људи, него гордошћу вечног Прометеја који својом храброшћу, пркосом и трпљењем одолева судбини и нужности постојања,

Судбини која је јача и од самог Бога! Најделотворнији начин ове одбране је – да не упозна себе! Тиресијино пророчанство гласи: "Нарцис ће доживети дубоку старост под условом да не упозна себе."

Увек изнова се као психолози и психотерапеути на крају XX века дивимо мудрости старих народа. О Нарцису се знало још од грчких митова, о нарцизму, међутим, тек од времена с почетка овог века, када је Сигмунд Фројд, на безбројним примерима из живота (нарочито живота малог детета), детаљно описао примарни и секундарни нарцизам, свемоћ и компензаторну великолепност, у суштини својој, немоћног и уплашеног човека.

Сви су људи, мање или више, параноични, што значи сви мање или више сумњају, у себе, у друге људе, у Бога и, да би савладали тешко подношљиво, продужено стање сумње, стварају о себи представе величине и моћи. Када ова, да кажем тако, природна или физиолошка параноичност сваког човека прерасте своје нормалне границе, параноичност постаје параноидност, што представља болесно душевно стање човека, некад опасно и за параноидног човека и за његову околину, јер тада захтева лечење. А да ли споменута природна или физиолошка параноичност такође захтева лечење, можда превентивно, да не би параноичност постала параноидност? Свакако, да, параноичност треба лечити. Како? Упознавањем себе! Али човек мора стећи, најпре, храброст – дубљу, племенитију, много тежу него што је храброст ратника или планинара који осваја највише врхове планина, научника који експериментише на себи – да сиђе у непознате дубине сопственог бића. Стекавши једном овакву храброст, човек, вечни трагалац за смислом, полази у божанску авантуру Фауста, Дон Кихота или Хамлета, три, по моме мишљењу, архетипска обрасца човека-трагаоца, присутна у дубинама психе сваког човека. Било да непознате дубине људске психе поредимо са лавиринтом (из грчке митологије), или са ходницима и пећинама подземља, није могуће кренути у Лавиринт без Аријадниног конца, или у пећине без јаке светиљке спелеолога. Шта је заправо Аријаднин конач или чудотворна зубља јаког пламена? Хришћанска је то вера, нада и љубав. Вера у Христа, нада и у наше васкрсење, и љубав, која ће нас као трећа сестра мудре мајке Софије пратити на нашем дугом и мучном путу упознавања себе. Зашто је немогуће упознати себе без Христа и Христове помоћи? Зато што сваки други покушај упознавања себе, огољеног, без маске, без Персоне, разобличујући Сенку у себи, лишавајући се, дакле, свих пројекција, негација, преокретања у супротно, идентификација са агресором и других бројних механизма одбране, одлучно уочених и описаних од Фројда и његових настављача – води неподношљивом сазнању, које треба да буде доживљено, а не апстрактно мозгано, о апсолутној ништавности човека. Храброст неких генијалних атеиста, као што су били Ниче, Фројд, Маркс, Сартр, Хајдегер, Бекет, да човека оголе до краја, свдећи га на бесмислену природну Нулу, каквом смртном нулом завршава живот сваки човек и каквим ће ништавилем завршити живот једног далеког дана у будућности и наша Земља и њено Сунце и можда читава васиона – задивљује и ужасава. Не заборавимо ипак да и ови генијални људи нису издржали до краја живота да остану нихилисти и апсолутни атеисти. Визија Ничеова био је – натчовек, Марксова – пролетерска, месијанска класа која ће повести свет у бескласно друштво; Фројд је грчевито хтео да верује у људски разум који ће га, можда, спасти од самоуништења; Сартр је проповедао апсолутну слободу човекову и њено смислено ангажовање у хуманистичкој акцији, а Хајдегер је, кажу, пред смрт поручио следеће: "Филозофија неће моћи извршити никакав преображај садашњег света. И не само филозофија, него никакво мишљење које је само људско. Може нас спасти само Бог, а нама остаје само да се поетским

мишљењем припремимо за појаву Бога. Или, ако ипак пропаднемо, да бар будемо у тој пропасти свесни да пропадамо зато што Бог није са нама, што је отсутан".

Али оставимо ове малобројне генијалне међу људима и њихову трагичну борбу за смисао. Већина осталих људи, или се уопште не усуђује да сиђе у мрачно подземље своје свести у којој их чека, као у бајкама, на сваком кораку по неко исцерено лице сопствене прошлости, индивидуалне или оне фамилијарне, националне и колективне – сада већ много боље знамо зашто се већина људи не одважује на овакав корак, па остаје доживотно на ступњу нарцистичког самопрецењивања, односно непознавања себе – или полази на опасан пут самопознања са Божијим оруђем, вером и надом да ће се дуги и мучан пут хришћанина на Земљи завршити његовим васкрсењем, још овде на Земљи. Како? Преумљењем, доживљајем радости ношења свог крста и Христовог *лаког* бремена, а онда, после смрти, настављањем бесконачног усавршавања, све до "мере и висине раста Христова". Можда смо се сада приближили тајанственим речима св. Исака Сирина: "Ко се удостојио да угледа самог себе" – а збиља се удостојио само онај који је с вером и у слободи изабрао Бога за путовођу – "виши је од онога ко се удостојио видети Анђеле".

**КАО ШТО ЈЕ НЕМОГУЋЕ
ПРЕПЛИВАТИ ВЕЛИКО МОРЕ
БЕЗ БРОДА ИЛИ ЛАЂЕ,
ТАКО НИКО НЕ МОЖЕ ПОСТИЋИ
ЉУБАВ БЕЗ СТРАХА...
ПОКАЈАЊЕ ЈЕ БРОД,
А СТРАХ – ЊЕГОВ КРМАР,
ЉУБАВ, ПАК – БОЖАНСКО
ПРИСТАНИШТЕ.
СТОГА СТРАХ НАС ВОДИ
НА БРОД ПОКАЈАЊА,
ПРЕВОЗИ ПО СМРДЉИВОМ МОРУ ЖИВОТА И УПУЋУЈЕ
БОЖАНСКОМ ПРИСТАНИШТУ,
КОЈЕ ЈЕ ЉУБАВ.**

У први мах може да нас збуну речица св. Исака Сирина у којој он повезује љубав са страхом, када познајемо речи из *1 Јованове посланице* (4, 18): "У љубави нема страха, него савршена љубав изгони страх напоље". Да би изабраник Божији, међутим, стигао до "савршене љубави", неопходно је да претходно осећа страх. Од чега или од кога страх? У сваком човеку, као што то добро знамо, страха има напретек. Страх је човеку одувек био највећи непријатељ, али, парадоксално, и велики пријатељ. Страх је биолошке, психолошке, психопатолошке, социјалне, али и метафизичке природе. Мајка рађа дете са помешаним осећањем радости и страха, па се и свако дете са таквим осећањем роди. Страх од одвајања, као један од најјачих егзистенцијалних страхова, прати човека целог живота, од рођења, када се дете одваја од деветомесечне симбиотске заједнице са мајком, до последњег даха, када, ако је човек при свести, његова душа се са страхом одваја од симбиотске везе са телом, која веза некад траје и до сто година.

Поставимо сада одлучно питање, када је страх непријатељ, а када пријатељ човеку? У начелу, сваки физиолошки или нормалан страх који заштићује човека од опасности, правовремено га на њу упозоравајући, човеков је пријатељ. Такав је страх од елементарних непогода и сваковрсних спољашњих опасности. Страх постаје много

сложенији и теже га је препознати као пријатеља или непријатеља, када је реч о нашим унутарњим страховима. У неким случајевима, наиме, пријатељски, заштитни, унутарњи страх, или се не препознаје као користан страх, или се претвара у патолошки страх који нарасте, некад, до панике, а која онда може директно да угрози човеков живот.

Разноврсни су облици болесних страхова и њихових испољавања у човековом унутарњем и спољашњем животу. Мало је људи на земљи лишених било кога, ма и најбезазленијег облика страха, бојазни или плашње. Од нешкодљивог, на изглед, али наметљивог и дуготрајног страха човека од инсеката, бактерија, широких или узаних простора итд., до тежих облика страха који онемогућавају човеку слободно кретање, затим, умишљених страхова психотичних болесника од видљивих или невидљивих непријатеља, спектар људских страхова, богатији је од спектра сунчевих боја или тонова у музичкој лествици. Човек је, збиља, биће страха, јер је и поред свога узвишеног разума и ума, најнемоћније биће у природи, непрестано угрожен реалном претњом болестима и смрћу. Савремена дубинска психологија, вероватно с правом, мада некад пренаглашено, највећи део свих познатих облика људских страхова, објашњава најразличитијим могућим трауматским догађајима насталим пренатално, перинатално и постнатално, углавном одиграних до треће, четврте године детета, који (догађаји), онда, остављају јачи или слабији доживотни траг на свесни и подсвесни живот човеков. Оваква стресна или трауматична збивања дешавају се, или неком спољашњом неумитношћу, чешће, незнањем и грешкама мајке, или оца, у раном детињству њиховог детета.

Познато је вероватно свима да су неки страхови видљиви и да могу бити лако препознати код уплашеног човека од његове околине, као што има страхова који се, споља, ничим не одају, а утолико потмулије и опасније роваре унутар душевног живота неког човека. Треба ли подсетити да има страхова чији узрок човек некад тачно слути, као што има и више страхова којих човек није свестан, или их је само повремено свестан. За такве страхове кажемо да су потиснути, иза којих се крије нека тежа, непрепозната траума, најчешће агресивне или сексуалне природе. Треба рећи, најзад, да осим пролазних, лакших и препознатих страхова, којима тешко да може да умакне и најбољи или најпаметнији човек, ни они тежи, вишегодишњи и непрепознати страхови, не морају бити доживотна коб несрећног човека. Радикалном променом услова живљења, самолечењем, лечењем психотерапијом, као и искреним исповедањем себе духовнику, могуће је човеку да ублажи или и потпуно отклони оно што је било болесно у оном природном, рођењем стеченом и пријатељском делу људског страха. Тако смо стигли до главног дела нашег излагања о страху који се односи на наш друштвено-духовни живот, а о коме говори св. Исак Сирин.

Видели смо већ да страх може да буде наш пријатељ онда када нас правовремено упозорава на неку реалну спољашњу или унутарњу опасност. Када говорим о унутарњој опасности, мислим на разне телесне болести које никад не наступају нагло, ни онда када се тако споља манифестују (инфаркт срца или мозга, неки тумор итд.). Пре наступања било које озбиљније болести увек постоје унутарње опомене исказиване различитим знацима, немуштим језиком, симболима (у сну, на пример), које ми, у нашој општој душевној и духовној заслепљености, не препознајемо, или када их и препознамо као сигнале упозорења, на њих не обраћамо пажњу, као да није реч о нашем сопственом животу или смрти.

Пробуђени једном, милошћу Божјом, за наше духовно порекло и непроцењиву драгоценост неговања душевно-духовног живота, почињемо, по први пут, да се

другачије односимо према страху. Ако смо до тога преломног тренутка који може наступити нагло, као преумљење или конверзија, или постепено и једва приметно доживљавали своје страхове површно, или их преживљавали на болестан начин као мучну фобију, слободно лебдећи страх, нејасну анксиозност, од тога одлучног тренутка, када смо наслутили и схватили ко смо, одакле смо и куда идемо, већина наших дотадашњих страхова постаје нам мање важна, чак безначајна, јер сада откривамо у себи онај најважнији страх, за који и нерелигиозни и религиозни философи кажу да је последњи страх, страх страхова – страх од смрти. Могли смо се ми и до оног Божијег објављивања у нама бојати смрти, јер и нагон самоодржања носи у себи, на начин енантидромије, страх од смрти. Овакав страх од смрти, међутим, није могао показивати никакве болесне појаве у нашем унутарњем или спољашњем животу. Овај страх је код неких људи постајао јак онда када су ови људи водили дуже времена неприличан спољашњи живот. Благо човеку који неприлично живи, а осећа јак страх од смрти, јер се кроз овај страх у њему показује његова ослабљена, а ипак неумртвљена савест, која једино још кроз овај страх од смрти исказује себе и Оног који је ову савест, једном, стварањем човека, за увек у његово срце усадио.

Смрт за човека освешћеног за Бога у себи, престаје да буде биолошки страх сваког живог бића од умирања, већ постаје егзистенцијални страх вечног умирања, било да је схватимо као коначан повратак у ништавило, коначну смрт јер смо одлучно и слободно одбили вечни живот, или да ово вечно умирање разумемо као вечни пакао, истина не као место у котлу вреле воде или ватре у којој гори, а не може да изгори и тело и душа, већ пакао, као вечну одвојеност од Бога, али и од других људи. Онај раније спомињани страх од одвајања (сепарације) који почиње рођењем, (а да ли се завршава смрћу?) у ствари је наш исконски, оправдани страх од могућности вечног удаљавања од Бога. Када смо, дакле, у себи препознали овај прастари страх Адамов од своје голотиње – под којом се не подразумева само телесно Адамово огољавање после почињеног греха, када се Адам покрио, заједно са својом женом Евом смоквиним листом, већ и осиромашење његовог душевно-духовног живота после удаљавања из Божије близине – наш страх од смрти више није наш непријатељ, коју смрт преображени Савле изазива, питајући: "Смрти, где ти је жалац?" – него постаје наш једини пријатељ који нас из смрти изводи у Живот, живот вечни. То је онај страх, крмар на нашем животном броду, за који св. Исак вели да без њега не можемо стићи у луку спасења. Нема више у нама, од када смо препознали овај спасоносни страх, никаквог другог страха: од висине, оштрих предмета, воде или ватре, вируса или комете; безброј страхова који су нам, чак, корисно служили док смо били одрасла деца, штитећи нас, још неспремне и незасреле од суочавања са оним Божијим страхом, за који велики Данац, Сјерен Кјеркегор, каже да је "вртоглавица слободе". За многе људе, тек је преломни доживљај оваквог страха означио прави излазак брода из луке на пучину, јер је пучина мора "вртоглавица слободе" живота. До тада, ако се наш брод и кретао, он се кретао без крмара-страха, кретао се са лажним капетаном брода који није знао како да изведе брод из луке пуне подводних стена на отворено море, на коме је потребна само једна бусола – страх или страхопоштовање пред Богом. Јадни, велики Ниче! И он је писао: "Пуштајте ваше галије у непозната мора, на отворену пучину!" И сам је смело заплвио океаном, али без Божије бусоле, уздајући се само у себе и натчовека у себи. А натчовек у Ничеу, као и у сваком од нас, једино је и само Богочовек, Исус Христос. Други натчовек може бити само Антихрист. Ниче се за њега одлучио, да ли слободно?

Мада сам и раније писао о потреби разликовања страха и страхопоштовања, неће бити сувишно да и овом приликом нешто о тој разлици прозборим. Поједностављујући мало ову разлику, у покушају да протумачим речи св. Исака Сирина о вези љубави и страха,

рекао бих да сви наши страхови у току живота воде, или треба да одведу, једино спасоносном страху – страхопоштовању пред Богом. Сваки други страх прикрива једини страх који нас тера напред, од земље пут неба, од човека пут Бога – страх пред Богом и његовим Судом. Добро је, одавно, од светих Отаца речено: "Ко нема страх од Бога, свега ће се бојати, и мушица и других људи, а ко се Бога боји, неће се више ничега земаљског бојати!" Да ли је потребно понављати да страх од Бога није никакав страх од Бога који прети, у ствари страх од земаљског оца или државника који страхом одржава покорност, или страх од средњовековног Бога цркве која је плашила паклом, већ и онако довољно уплашене људе од ратова и епидемија, плашила их речима и сликом, вечним пакленим мукама, одржавајући тако људе у ропској покорности коју је Исус Христос хтео да једном заувек замени у човеку за послушност из љубави. Ето, једног поузданог крмара на броду – страхопоштовање пред Богом, кормилара чији је брод, најзад, заплочио морем, извукавши га између хридица "смрдљивог мора", увек смрдљивих лука свих пристаништа света. То је онај страх љубави детета од оца и мајке, страх пријатеља од пријатеља, мужа од жене и жене од мужа, страх љубави пред Богом – да се Бог, отац или мајка, пријатељ или брачни друг, не ожалосте због наших нељубавних речи или дела. Света Тројица Божија, Личности су, не заборавимо ову важну чињеницу! Због тога верујемо и знамо да Исус Христос и сада плаче и тужи због нас људи и наших недела, као што је плакао и тужио пред мртвим Лазаром, у Гетсиманском врту или пред Јерусалимом који ће од Римљана бити прегажен и уништен.

Не смемо на крају ове моје смеле егзегезе да заборавимо нешто значајно из реченице Исака Сирина који смо навели на почетку чланка. Видели смо да без откривања позитивног, пријатељског страха у нама (страха од Бога), није могуће извести брод на отворено море, на коме тек можемо да препознамо, шта је то слободна воља и зашто нам је њу Бог удахнуо рађањем Адама (чије име – Адаман, на хебрејском језику, као што је познато, значи Земља). Зашто је овај страх, заправо, једини сигурни кормилар на животном броду нашег постојања? Зато што нас води покајању, јасно поручује св. Исак Сирин. Без покајања, дакле, нема ни брода, ни мора које није више смрдљиво, већ је чисто и провидно све до дна када га дању с брода гледамо, док је ноћу, док и даље пловимо отвореним морем, звездано небо над нама друго провидно дно; море се тако огледа у звезданом небу, а звездано небо у мору. Између мора и неба постављен је човек. Само чврста грађа брода и сигуран капетан брода спашће човека да се не обезглави од вртоглавице пред звезданим небом, и не утопи, као Нарцис, у дубини мора.

И још једном, сваки други страх који не води покајању, лажно је прибежиште и смрдљива лука, болестан начин одбране, самим тим избегавање одговорности да се човек слободно одлучи, да прихвата одговорност и слободу онда, када препознајући своје грехе, тражи за њих разрешење и искупљење и препознаје ону врсту страха који води покајању. Откуд у човеку толико голем, тако дуготрајан и тврдокоран страх од једино спасавајућег страха, покајничког страха? Зашто се већина људи радије приклања животу устајале луке, него што се усуђују да се загњуре у слано море и окрепљујућом морском соли ишчисте све ране на телу које су им лажни страхови проузроковали? Вероватно је зато тако јер су наслаге греха, таложене деценијама у телу и души човека, већ тако огрубеле и тело и душу, да је такав човек изгубио и последњу наду да му било које море и његова со (рецимо другачијим језиком, било који духовник или психотерапеут) могу растворити и истопити спечену кору греха са душе и тела.

А каква божанствена надокнада чека јединог правог јунака међу свим другим врстама јунака у овоме свету, за његов ризик који поништава у себи све друге страхове, ослобађајући као принц из крила змаја принцезу – страх покајања! Не подносећи више себе смрдљивог, не купајући се више свакодневно у баруштини греховног страха, а при том не проглашавајући овај свет апсурдним, вољно из њега излазећи, враћањем "улазнице Богу" (као Иван Карамазов у роману Достојевског), овакав човек, истински Боготражитељ, страхом покајања открива у себи веру, са њоме наду, али онда и најдрагоценију њихову сестру или трећу Софијину кћерку – љубав. И сада нам се тек открива прави смисао једне друге поруке св. Исака Сирина: "Када човек заволи Бога онда његова љубав гаси оба страха, страх од смрти и страх од Његовог суда."

**БЛАГОДАТ, ЧИМ ОПАЗИ ДА ЧОВЕК
ПОЧНЕ МИСЛИТИ О СЕБИ МНОГО,
ОДМАХ ПОПУШТА ДА СЕ ПОЈАЧАЈУ
И УТВРДЕ ПРОТИВ ЊЕГА ИСКУШЕЊА,
ДОК НЕ УПОЗНА СВОЈУ НЕМОЋ
- ТАДА ТРЧИ И У ПОКОРНОСТИ
ХВАТА СЕ ЗА БОГА...
ОВДЕ БОГ ИСПОЉАВА СВОЈУ СИЛУ
У ЊЕГОВОМ СПАСЕЊУ.
ЈЕР НИКАД ЧОВЕК НЕ ПОЗНАЈЕ
СИЛУ БОЖИЈУ У МИРУ И У СЛОБОДИ.**

Човек у току свога живота, више или мање стално мисли високо о себи. Назвали ми ову чињеницу психоаналитичким изразима нарцизам, omnipotenciја, "грандиозни селф", или хришћанским, гордост, није битно, јер је реч о истоветном општељудском феномену приметном већ у најранијем детињству, као природном, компензаторном резултату дубоко у себи доживљеног осећања слабости и немоћи. Нико не спори да код сваког човека, некад за кратко, некад за дуже, искрсне свест о својој немоћи. Одлучујуће је, међутим, како човек реагује на ово природно осећање. Мада је разноврсност реаговања, практично, бескрајна, јер су и сви људи бескрајно различити (али сви бескрајни, у смислу хришћанског учења о бескрајном усавршавању човека), навешћемо неколико најтипичнијих начина одговора човека на препознавање себе "голог". Да ли због неке урођене мањкавости (телесне или душевне, или и једне и друге), или неког раног трауматског догађаја, тек, највише има људи којима је "осећање инфериорности" до те мере неподношљиво, да сваки наговештај оваквог осећања бива одстрањен из свести (потиснут) и замењен неким пркосом, агресивом, гневом. Одавно је познато у психологији, а и у свакодневном искуству људи, да човек постаје агресиван најчешће онда када је уплашен. Са порастом јачине страха у човеку, расте и јачина агесије, која може показивати различите начине манифестовања (директна и индиректна, невербална и вербална, маскирана вербална агесија итд.), при чему човек не мора бити свестан тесне повезаности страха и агесије.

Да ли због урођеног интровертованог става или наслеђеног меланхоличног или флегматичног темперамента, неки људи, такође неспремни да у свести дуже времена поднесу немоћ, повлаче се у таквим стањима од људи (изазивајући код ових чуђење), тугују неко време, јалово, у самоћи, а онда као да забораве на доживљај немоћи, враћају се у друштво и наставе да живе, као што човек не жели више да мисли на неку ноћну мору која је била и прошла.

Има, срећом, доста људи који су на свет дошли са снажнијим потенцијалима Ја-принципа, који су имали више среће у детињству са релативно усклађеним карактерима родитеља и који зрелије реагују на повремене налете слабости. Прихватајући теоријски као тачан, а из личног искуства се уверавајући у практичну вредност древног захтева мудраца: "Упознај самог себе!" – ови људи су корисно заинтересовани да сазнају порекло споменутим налетима унутарње слабости. Помно испитујући корене човекове инфериорности и компензаторног осећања супериорности, општељудске и личне, испитивачи стижу до истог одговора: човек је најслабије биће у природи, али човеков ум чини човека господарем природе!

Овај трагично доживљени расцеп између чињенице човекове слабости и смртности и потребе његове за бесмртношћу, тражи одговор од човека, (када човек стекне храброст да овако пита), какав је смисао оваквог расцепа и да ли га уопште има. И не знајући, људи су се одувек делили на три групе када су себи постављали слична питања и на њих хтели да одговоре. Док су једни негирали сваки могући смисао људском постојању, усклађујући, некад, с великом муком, лични живот са оваквим уверењем, други су признавали своју душевну и духовну неспособност да на оваква суштинска питања одговоре (агностици), док су људи из треће групе, верујући у Творца света, у хришћанству у Свету Тројицу, преко вере добијали и одговор који их је испуњавао миром, неке и великом радошћу. Тако смо стигли до одлучујућег питања, како искрени хришћански верник одговара или треба да одговори на доживљај своје немоћи?

Већ смо раније, у више махова, наводили речи апостола Павла из његове *II посланице Коринћанима* "када сам слаб онда сам силан", јер се Божија сила најбоље показује "у немоћи људској". Шта треба да значи ова чудна, парадоксална чињеница? Она не може, најпре, никако да значи – била би то, збиља, антропоморфна представа – да Бог, сличан тиранским родитељима или таквом истом народном владару, жели да има људе, покорне робове који слушају из страха. Бог је створио човека, заиста, како би Сартр рекао, апсолутно слободним, уз то владоцем над Земљом и њеном природом, стваралачко биће "осмог дана" стварања. О "осмом дану" стварања, човековом доприносу поправљања палог човечанства, о човеку као "Божијем пријатељу", Сину, а онда и сараднику, најпре је говорио (колико је мени познато), из свога мистичког искуства у XIV веку, св. Григорије Палама, потом у XIX руски религиозни мислилац Теодор Бухарев (1829-1871), а онда у XX веку Николај Берђајев.

Доживљај сопствене слабости и немоћи, код правог хришћанина, не буди "осећање инфериорности", страх, агресију, пркос, резигнацију, очајање и меланхолију. Сва ова и друга слична "реактивна" осећања човека, када доживљава, на разне начине, и разним поводима, неиздрживо осећање немоћи, управо и битно разликују агностичара или атеисту од аутентичног хришћанина (овде је реч само о хришћанском свету). Тек овакав хришћанин у стању је да своју, на време препознату немоћ доживи као Божију милост, као позив Бога љубави човеку да му се без страха или пркоса обрати за помоћ. Сваки човек завапи бар неколико пута у току свога живота искрено, из дубине душе, за помоћ. Али коме се човек најчешће обраћа за помоћ? Родитељима, брачном другу, пријатељу, друштву, најређе Богу или, на крају, *и* Богу. Доживљајни хришћански човек зна одмах коме се *једино* може обратити да га спасе, свеједно да ли о себи мисли као о "палом, грешном човеку" који се никако не може сам спасти, или, једноставно, о човеку као смртном бићу чију чежњу ка бесмртности може утолити и остварити једино Онај који је сам бесмртан, односно Који је као Богочовек васкрсењем савладао смрт.

Биће нам сада, претпостављам, лакше да схватимо речи св. Исака Сирина о благодати и искушењу. Не доживевши никад Божију благодат, јер Му се није никад искрено обратио за помоћ, нехришћански човек, искушења која га у животу сналазе, не доживљава као хришћанска искушења, већ као непознато зло које се на њега, недужног, обрушава, као зло које долази од других људи, рђавог друштва и њихових установа, или као зло које је слепи случај, или судбина, против које су незаштићени и немоћни, и људи и богови. Најчешћи одговор на оваква, у њиховој суштини непрепозната искушења, исказује се од нехришћанских људи бунтом или очајањем.

На другој страни, хришћанин, кад год бива изложен искушењу, захвалан је Богу Који га кроз искушења опомиње да је опет једном "почео мислити о себи много". Свети Исак Сирин сигурно не мисли да хришћанин не треба да мисли много о Божијем бићу (јер таквог мишљења никад није много), већ се у оној изреци светитеља јасно каже да искушења долазе ономе ко о себи мисли много. Спасоносно искушење у томе случају трајаће онолико дуго (некад само неколико сати или дана, некад много дуже) колико је потребно док човек, још једном, како се каже у светитељевој поруци "не упозна своју немоћ".

Човеку је тешко као природном бићу, и када је ово природно биће постало хришћанско, да непрестано носи Бога у срцу. Да би ово једном постигао, можда после много година упорног труда, а и тада само уз Божију милост, доживотном непоколебљивом хришћанском подвижнику поклоњена је од Бога "Исусова молитва", позната, цењена и негована стотинама година, нарочито у православном свету (посебно у Светој Гори, а онда и у Русији). Само такав Божији изабраник, коме је ум сишао у срце и коме је молитва "Господе Исусе Христе, Сине Божији, смилуј се на мене (грешника)" постала саставни део телесно-душевно-духовног бића његовог, што значи, која је ушла у састав дисања и крвотока молитвеника, доживљава непрекинуту радост Божијег присуства, бескрајну љубав према Богу, али и према свима људима и, како је свети Исак на једном месту писао, "за сваку ствар... и за природу гмизаваца", и у исто време, оваква љубав је испуњена великом жалошћу за све "док се сви не уподобе Богу".

Сви остали, и примерни хришћани, нужно и природно заборављају повремено Бога и Његову благодат, поклоњену им, "ни за шта, бесплатно", занимајући се, опет једном, пре за свет, него за Бога, опхрвани светским бригаама и многобрижношћу палог човека, како би рекао свети Теофан Затворник. Само хришћанин зна да цени и не престаје да захваљује Богу што му је послао искушења која га опомињу да је човек Божији, а не светски, да је рођен на Земљи, у историји, али да није створен само за Земљу и историју (свога народа, своје породице). Светитељи су се некад жалили да им Бог већ дуго није послао ни једно јаче искушење. Ово су сматрали знаком богоостављености и молили су усрдно Бога да их не лиши искушења која ће их учинити савршенијим хришћанима, још ближим Богу. Стегне се зато човеку срце од бола када помисли како има злих људи који зло чине, а који су дуго физички здрави, наизглед, задовољни и мирни. За овакве људе, у једној Толстојевој причи (*О злом снахији*) каже се (тако народ о њему мисли), да су од таквог човека дигли руке "и Бог и ђаво".

Велика је, отуд, милост Божија када *одмах* после неког учињеног греха стигне и опомена, у виду неког искушења. Оваква милост нарочито је велика када се излије, после неког престапа неком нехришћанину или хришћанском почетнику, и то у виду релативно брзе "казне" било које врсте. Јер овакав брз "бумеранг", после неког престапа, могао би да послужи нехришћанину, збиља, као "знак одозго", као подсећање заборавног човека на његово стварно порекло.

Психоаналитичари би могли да на ово примете да сва "кажњавања" или "искушења" и "опомене", стижу човеку од њега самог, од његовог морално развијеног или, чешће, прејакно развијеног над-ја. Мада смо ми у више махова у нашим ранијим списима подвлачили разлику између психоаналитичког појма над-ја и хришћанског појма савести, можемо мирно прихватити овакву психоаналитичку примедбу, изједначавајући у случајевима које смо овде наводили, оба споменута појма. Јер, чак и када у примерима истинских хришћана, не бисмо хтели да по сваку цену у искушењима која их сналазе – у случају када почну о себи "да мисле много" – видимо директну Божију интервенцију, сасвим је довољно да се сложимо да их то њихова савест упозорава, подсећајући да је Христос у нама, и према речима самог Исуса Христа и према савету св. Јована Кронштатског: "Имај у виду да је Бог у теби као Његовој слици и прилици, увек и на сваком месту присутан; ти мислиш посредством Оца, говориш посредством Сина (Речи), делујеш кроз Духа Светог". Чистећи непрестано своју унутрашњу духовну посуду од греха, човек се приближава, и у једном тренутку открива Духа у себи. То је тренутак примања благодати о којој св. Исак Сиријин говори. Када је једном Дух Божији, Свети Дух у човеку показан, пробуђена је у њему и савест, као "глас Божији у нама", преко које човек, све даље и даље, препознаје смисао, и искушења и немоћи, јер кроз њих "Бог испољава Своју силу" да би човека спасао, како каже св. Исак Сиријин.

Недовољно развијен хришћанин у нама или нехришћанин, такође је рођен са савешћу, као и сви људи. Није битно што неки психоаналитичари не признају ову савест као урођену, већ је сматрају стеченом, путем интројекције моралних забрана родитеља од стране детета, називајући је над-ја. Битно је да је ово над-ја развијено у човеку, јер оно онда и код нехришћанина опомиње, кажњава и производи искушења, све као реакција на грехове које овакав човек чини, приближавајући га тако, за свест човека невољно, хришћанској вери и хришћанском појму савести. Болесни случајеви јављају се код људи махом онда када је њихова савест (или над-ја) неразвијена или претерано развијена, јер ће у првом случају, збиља, остати равнодушни пред злим делима која чине (али колико дуго и да ли стварно без последица по телесно и душевно здравље човека?), док ће у случају сувише строге савести осећати стално, на болестан начин, кривицу, развијајући у себи склоност ка телесним болестима или разним физичким оштећењима (трауматофилија). Опет је само здрав доживљај хришћанске вере, наде и љубави у стању да недовољно развијену савест подстакне на развој, а претерано испољену ублажи и врати у границе милосрдног и благотворног примања и реаговања на искушења.

Најзад, последњу реченицу св. Исака да "никад човек не познаје силу Божију у миру и слободи", треба разумети тако што се под миром не узима као пример "Мир Божији" који нам се у молитвама даје, већ мир овога света, односно наше инертне, конзервативне природе (сада збиља "пале природе"), за коју наука каже да она увек тежи статичности и најмањем утрошку енергије у акцији, а француски филозоф Анри Бергсон пише: "Живот је напор да се попне уз стрму раван низ коју силази материја". Да ли ћемо материју схватити као, још увек, Духом неоплемењену енергију, "нагон ка смрти" Сигмунда Фројда, као "чудовишну конзервативност човека" (К. Г. Јунг), сатанску силу која нас заробљава у непокретност мртве материје (мада наука каже да нема мртве материје), – није толико значајно. Много је важније бити освешћен за овај негативан вид "мира" из кога, без Духа, што у исто време значи без искушења (невоље, борбе), не можемо ни поћи на дуг пут усавршавања и богопознања. Један други Сиријац, свети Јефрем (из IV века) поручује: "Нема одмора на земљи онима који желе спасење", а једна римокатоличка светица, много векова касније, св. Тереза од Авила (из

XVI века) писала је нешто слично: "Борите се док не умрете у борби, јер нисте овде ни за што друго већ да се борите".

Када свети Исак Сиријин у поменутој реченици коју анализирамо додаје да човек не познаје силу Божију не само у миру, него и у слободи, онда реч слобода овде не може да значи човекову слободу савести, слободу избора или слободу народа, дакле, ону слободу која се узима као Божији дар човеку и која се цени као једна од највећих хришћанских врлина. Као што постоји у човеку "мир" који му никад неће помоћи да позна силу Божију, јер је реч о лажном миру који умртвљује човека, тако има и "слободе" коју себи човек ствара, по принципу "све је дозвољено" јер је све у животу "релативно"; тако и неки народи имају спољашњу слободу, живећи у релативном материјалном благостању, али слободу која не погодује ни појединцу ни народу да позна "силу Божију", јер је таква слобода, у најбољем случају, слобода *од*, али не и слобода *за* – Христа. Тек оваква слобода, унутарња слобода избора за хришћански пут спасења, произвешће у човековом животу ону бурну динамику "дозваних" невоља и искушења, падова и уздицања, "жалости по Богу" и страха Господњег, које ће хришћанину на Путу, после крштења водом, донети крштење Огњем, кога је Исус Христос бацио у свет пре две хиљаде година, палећи душе хришћана све до данашњег дана.

II О СТРАСТИМА И О БОЛЕСТИМА

**КО ЈЕ БОЛЕСТАН
И ЗНА СВОЈУ БОЛЕСТ,
ТАЈ ТРЕБА ДА ТРАЖИ ЛЕЧЕЊА.
КО КАЗУЈЕ ДРУГИМА
О СВОЈОЈ БОЛЕСТИ,
ТАЈ ЈЕ БЛИЗУ СВОМЕ ИЗЛЕЧЕЊУ
И ЛАКО ЋЕ ГА НАЋИ.**

Мада св. Исак Сиријин мисли овом поуком у првом реду на наше моралне болести, односно сагрешења наша која доводе до болести, ми бисмо могли да проширимо ову његову мисао на све наше болести.

У први мах може да изгледа чудно, али је чињеница да је већина људи болесна, а да не зна за своју болест. Без обзира на привидно складно функционисање свих наших органа у сагласности са централним нервним и вегетативним нервним системом, затим и са респираторним, циркулаторним и дигестивним системом, човек је смртно биће подложно од рођења кварењу и умирању, самим тим и најразноврснијим болестима ("Тјело стење под силом душевном, колеба се душа у тијелу", вели Његош). Независно од утицаја цивилизације која може да делује и позивно и негативно на целокупни људски организам, човек се троши и замара у току живота, па и поред непрестане обнове сложеног метаболизма у његовом телу, старост неумитно стиже, а са њоме и постепено умирање ћелија у телу, ћелија, која је, и по хришћанском уверењу и према научном сазнању, по себи и за себе – бесмртна.

Шта човека, заправо, најчешће и најпре чини болесним бићем? Осим нехигијенских услова у којима живи, нездраве хране и нечистог ваздуха, најопаснији проузроковачи већине болести човека потичу из његовог емотивног живота; Исус Христос је у *Јеванђељима* рекао да су то зле мисли које излазе из човековог срца. Хаотични емотивни живот човеков, у коме се неритмично смењују осећања и мисли, често оптерећени страхом, гневом, сумњом, жалошћу, претераном бригом, временом, што дуже трају, одређеним нервним путевима, које је неуро и патофизиологија испитала, негативно утичу на рад појединих органа у људском телу, слабећи њихову отпорност, доводећи, постепено, (мада некад и нагло, у току само једног дана) до функционалне, а онда и органске болести.

Овај процес разбољевања појединих, или и више органа у телу, некад траје дуго, годинама, а да човек једва примети да се већ разболео или да је на сигурном путу да се разболи. Пошто је овакав процес психосоматског разбољевања веома раширен код готово свих људи, не сматрамо ли с правом да је сваки човек болестан, и то, најпре, духовно, затим душевно и на крају и телесно болестан? А да ли човек зна да је болестан? Најчешће не зна и не жели да зна. Занет и понет, најчешће полусвесним процесом живљења, устремљен да задовољи нагон самоодржања, сексуални и агресивни нагон, са циљем да постигне моћ над околином да би тако савладао често неподношљиво осећање своје биолошке, психолошке и социјалне немоћи и слабости, човек пролети кроз живот, некад дуг живот, а да није постао свестан свога посланства. Каква трагичност живљења за човека, круну Божијег стварања, створеног од Духа и за Дух, намењеног од Бога да буде господар природе – "Човек је створење, али има налог да постане бог", пише св. Григорије Богослов – што значи стваралац који ради на делу усавршавања себе, према лику савршеног човека Исуса Христа, послатог му од Бога да му буде вечни узор и идеал!

Први, дакле, услов стварног буђења човека из његовог, некад, доживотног дремежа (чак је и неурофизиолошким истраживањима потврђено да човек највећи део свога живота проведе у спавању или дремежу, повремено активирајући само један, минималан део огромног потенцијала своје мождане активности), јесте препознавање себе болесног, препознавање и признање ове чињенице, упркос големе повреди свога нарцизма, и темељног кварења слике о себи као "грандиозном селфу". Другог избора као да уистину нема. Или ћемо продужити да живимо и умремо као природна бића несвесна свога порекла, положаја и сврхе живљења, одлазећи после смрти, можда, у Ништа, јер нам је Ништа представљало алфу и омегу живљења, или ћемо се пренути, најчешће захваљујући баш болестима и разним другим невољама и несрећама живота, крикнути тада за Смислом живљења, завапити за просветљењем ума и срца у Онога који нам једини може пружити такав одговор на наш вапај, који нас трајно може умирити и управити наш живот у другом, супротном правцу од дотадашњег пута.

Чест доживљај, не увек освешћен, сопствене инфериорности и потребе да се овај најмучнији могући доживљај надвлада (компензује) "тежњом ка моћи", Ничеовом "вољом за моћ" (одлично разложеном и објашњеном у "индивидуалној психологији" Алфреда Адлера), манифестован, најчешће, агресивном жељом да се овлада другим човеком, а и другим народом, што је све до данас чинило трагично језгро свеколике људске историје, не може се друкчије поништити него вољним и свесним прихватањем и признањем своје личне и општељудске слабости, болести (чак "болести на смрт" о чему оштроумно пише велики Данац, Серен Кјеркегор), али и своје личне грешности. Овакво прихватање свога и општељудског "страха и дрхтања" (други наслов једног од Кјеркегорових књига), незамисливо је (ако немамо изванредну обдареност једног

Ничеа, Хајдегера, Сартра или научника Жака Моноа, а и тада је то трагична обдареност!) без "скока у веру", без препознавања Бога и Христа у себи, јер Бог, Јесте – јесте у нама. Тек у Богу и са Богом, што значи са Христом, ако смо и када смо рођени у хришћанском народу (конкретно у православном, српском народу), доживећемо и онда ћемо и разумети величанствене, парадоксне речи апостола Павла у *II посланици Коринћанима* (12, 10): "Зато сам добре воље у слабостима, у ружењу, у невољама, у прогоњењима, у тугама за Христа: *јер кад сам слаб, онда сам силан*" (подвукао В. Ј.).

Можда смо се сада тек приближили разумевању одломка из дела св. Исака Сирина: Ко је болестан (а сви смо болесни) и зна своју болест (открио је, значи, њено порекло, не само у општој људској слабости и смртности, већ у личном греху, живећи емотивно и мислено хаотично) – такав човек тражи лечење, вели св. Исак. Од кога треба да тражи лечење човек коме се Бог смиловао откривши му узроке његове болести и са њоме повезане патње које га наизменично, у току живота, чине бесним и осветољубивим, а онда клонулим, резигнираним и депресивним? Зар не од Исцелитеља душа и тела наших, Исуса Христа, сигурног Лекара коме се обраћамо када смо освешћени, и за нашу болест и за овог правог Лекара болести наших? Ово нам, на скривен и фин начин поручује други део поруке св. Исака Сирина која гласи: "Ко казује другима о својој болести, тај је близу свом излечењу и лако ће га наћи".

Шта ова тачна порука друго значи него опомену, прво, да никако не ваља сакривати, своју једном препознату болест – а често је скривамо из сујете, из страха да ће се окрњити свемоћна слика коју гајимо о себи, а коју смо слику, и несвесно, наметнули и својој околини (драме Луиђи Пирандела!) – и, друго, да када, једном, истински савладамо своју гордост (која опет, није ништа друго него наличје наше слабости) и кажемо другима о својој болести, лако налазимо, онда, и излечење. Ко је тај други коме се, најзад, уз много претходног отпора, поверава освешћени болесник? Овакво поверљиво лице може да буде свако оно лице коме болесник верује, кога воли и од кога се нада помоћи. Такво лице може да буде отац, мајка, муж или жена, пријатељ или психотерапеут, а за хришћанског верника најбоље је да то буде духовно лице, исповедник Цркве који је сам себе претходно, уз помоћ Христа, лечио и излечио. Овакав човек, најпре сам очишћен, спроводник је Духа Светог, помоћу кога ће наћи, открити и излечити наше, и духовне и душевне и телесне болести.

**СВАКА СТРАСТ
КОЈА СЛУЖИ НА КОРИСТ,
ДАТА ЈЕ ОД БОГА.
И ТЕЛЕСНЕ СТРАСТИ
СТАВЉЕНЕ СУ У ТЕЛО
НА ЊЕГОВУ КОРИСТ
И УСПЕВАЊЕ;
А ТАКВЕ СУ
И СТРАСТИ ДУШЕВНЕ.**

Релативно је мало мисли у светоотачкој литератури сличних овој, смелој, св. Исака Сирина. Научени својом природом да осећамо и мислимо на дуалистички начин, манихејски поједностављено делећи човека, природу, па и самог Бога на добро и зло, анђеле и ђаволе, таму и светлост, ми тако заборављамо, или за собом остављамо, саме основе хришћанског учења. Као што би требало да знамо, јудео-хришћанска религија није дуалистичка религија, попут зороастризма и од њега изведених религијских учења, као што су гностицизам и манихејизам, који су утицали на појаву и ширење јеретичких

учења павликијана и месалијана, потом богумила, као претеча протестантизма, унутар византијског православља. Хришћанство, као монотеистичка религија, слична јудаизму и исламу, представља Бога као јединог Творца "и неба и земље", што значи и духа и материје, све видљиве и невидљиве природе, човека и свих нижих живих бића, све до кристала, за које наука данас претпоставља да нису мртва материја, јер и нема ничега мртвог у космосу.

Ако је, дакле, Бог, према хришћанском уверењу, Творац свега "видљивог и невидљивог", Онај, који према речима пророка Исаије "прави светлост и ствара мрак" (45, 7), онда, није исправно претпоставити, попут гностичара, да је демијург, неко ниже божанство, можда отпало од Бога, створило овај несавршени и пали свет и њиме даље влада. Ако већ нисмо увек у стању да, слично Лајбницу, сматрамо овај свет "најбољим од свих могућих светова", осећајући се добро у теодицеји, није добро неговати у себи и за друге ђаводицеју, пројектујући сопственог унутарњег ђавола на све људе, природу и историју.

Не улазимо овом приликом у сложено питање првог људског сагрешења или пада у грех, Адамовог и Евиног "угриза јабуке" у рајском Божије врту, превременог кушања плодова са "дрвета добра и зла" и последичног умирања човека и целог људског рода. Не можемо сада расправљати, такође сложено и тешко питање, примарне и секундарне људске природе, или природе човекове пре и после почињеног "прародитељског греха". Останимо радије на једноставној и прецизној мисли св. Исака Сирина који нам каже да "свака страст која служи на корист дата је од Бога". Наш светитељ не каже да је свака страст дата од Бога, па због тога служи на корист, већ она страст која служи на корист, од Бога је. Оваквим истинским хришћанским изразом, св. Исак нас упозорава и подсећа да страстима не ваља прилазити једнострано, као априорно ђавољим искушењима и, друго, да је човек слободно биће које, практично, целог живота стоји пред избором. "Све ми је дозвољено", вели апостол Павле у *I посланици Коринћанима* (6, 12) "али све не користи, све ми је дозвољено, али не дам да ишта овлада мноме".

Како би требало разумевати појам "страст" код св. Исака? Мада се страсти код светих Отаца најчешће изједначавају са "седам смртних грехова", познатих широм хришћанског света, у религијском ткању у каквом је Исак Сирин употребио ову реч, пре сам склон да овога пута страсти поистоветим са људским нагонима, најпре, нагоном самоодржања, затим сексуалним и агресивним нагоном. Амерички психолог Мек Дугал, оснивач хормичке психологије, сматрао је да човек поседује и многе друге нагоне или нагонима блиске делатности; споменимо нагон игре (*homo ludens*), скупљачки нагон, али и нагон ка сазнању ("воља за смислом" Виктора Франкла), нагонска потреба за стварањем (*homo creator*) итд.

Не улазећи у расправу да ли су сви ови нагони (страсти) настали *post factum*, као последица "пада у грех", или, што ми изгледа вероватније и прихватљивије, да је Бог створио човека са овим нагонима, следећући развојну мисао св. Исака, значајније за нас је питање шта човек чини, или шта треба да чини са својим страстима (нагонима). Неће нам ништа сметати ако библијско казивање о постанку човека из "праха земаљског" и Духа Божијег, пренесемо на вековна научна расправљања о односу материје и енергије. Сводећи ову расправу, нешто поједностављено, на научну претпоставку да су материја и енергија два вида једне исте прасупстанције, да космичка материја стално прелази у енергију, а ова се потом згушњава у материју – што се готово у потпуности уклапа у смелу мисао Карла Густава Јунга да су и материја и дух једног корена – могли бисмо рећи да су и природа и човек као њен део (а и део Бога јер је и

природа створена од Бога), диновски акумулатор испуњен материјом и енергијом. Ако сада под Еросом схватимо, у првом реду Божију љубав за човека и све живо што је Бог из љубави створио, а потом силан енергетски резервоар у коме су садржани сви људски (и целе природе) нагони, онда смо још једном, заобилазним путем, стигли до човека и његове личне могућности да слободно одлучује шта ће чинити са својим страстима (нагонима) и њиховом непроцењиво великом енергијом. Ова енергија (невидљива, а ипак донекле мерљива) сваком је човеку очевидна и приступачна, нарочито када је реч о агресивном и сексуалном нагону. Када св. Исак Сирин каже да су "телесне страсти стављене у тело на његову корист и успевање" онда је дозвољено претпоставити да је наш писац у првом реду имао на уму управо ова два најјача нагона у човеку. Када су ови нагони на "корист и успевање"? Зар не онда када човек њима влада, када их држи под контролом воље, када њихову енергију користи да упозна природу, да је умножи и обожи, следећући Божију заповест и благослов да рађањем и множењем учини Земљу плодном и срећном!

На изазовно питање хришћанина да ли је сексуални нагон у човеку само израз и потреба људске природе за репродукцијом, или служи човеку и као полно задовољство у браку, (али у браку у коме постоји телесно-душевно-духовни склад у љубави, види: *I посланицу Коринћанима* а. Павла, 7, 5-7), опрезан одговор који смо добили још од св. Јована Златоуста (V век), али и од савремених хришћанских теолога (међу њима и православних: Сергије Тројицки, Димитрије Богдановић, Павле Евдокимов, види књигу: *Света тајна љубави*, Православни мисионар, Београд, 1988), за многе хришћане је изненађујући. И неки свети Оци наине, као и неки савремени теолози, не мисле да брак мушкарца и жене испуњава у потпуности своју божанску намену само у стварању потомства, тј. да полни нагон код човека има исте квалитете и функцију као код нижих живих бића. Наместо оваквог начина размножавања живих бића, односно коришћења сексуалног нагона, какво је и код човека у његовој преисторији, десетинама хиљада година трајао, од времена Божијег Објављивања Мојсију, а онда, нарочито, од времена доласка Богочовека Исуса Христа, препорука љубави међу људима, односила се свакако и на љубав мушкарца и жене у браку. Зар није ова Христова препорука апостолима и свима људима, да постоји само један брак и да је свака прељуба у браку грех и чак једини разлог допуштене раставе брака, доказ хришћанског уверења да је првобитна политеистичка и полигамна људска природа (стари Јевреји били су се ослободили политеизма, али не и полигамије) облагорођена Христом који од човека тражи, ако хоће да буде хришћанин, чврсту личну одлуку да полигамну природу заувек замени моногамном. Позивајући се на Бога и његову препоруку да ће човек напустити родитеље своје и "прилепити се жени својој и од двоје постаће једно", Исус Христос нас враћа у правреме постанка човека коме је сам Бог "од почетка" наменио да буде моногам и монотеист!

Полна страст у човека, једном речи, може и данас да у њему остане на нивоу анималне страсти употребљене искључиво у сврху размножавања; она се може изопачити у грешну страст праве опседнутости човека полным нагоном који се немилице задовољава *без љубави*, чак са избегавањем стварања потомства и, полна страст, може бити на "корист и успевање", када у *љубави*, у хармоничном споју телесне, душевне и духовне љубави, мушкарац и жена, у браку, збиља испуне Божију препоруку да "од двоје начине једно". Обострани и истовремени оргазам у полном односу мушкарца и жене, представља, у исто време, подсећање на "рајску љубав" Адама и Еве пре сагрешења, а онда и зачетак плода међусобне љубави које испуњава и другу Божију заповест о "рађању и множењу". Не заборавимо да је Ева изашла из Адамовог ребра у екстази, како се од светих Отаца преводи "тврђ сан" који је Бог послао Адаму када је од

његовог ребра градио жену. Ваља, такође, обратити пажњу да ће глагол *познати* бити употребљен у *Светом Писму* на два начина, али са једним истим дубљим смислом: у библијском језику ова јеврејска реч (познати) значи љубавни однос мушкарца и жене ("Адам позна Еву жену своју"), а јеванђелист Јован (17, 3) каже: "А ово је вечни живот да познају тебе једнога истинитога Бога и кога си послао Исуса Христа". Кроз екстатични Ерос, дакле, али увек само у љубави, и мушкарац и жена могу да се нађу у Божијој близини, јер је однос Бога према сваком човеку исти као што је био са његовим изабраним народом, љубавни однос, и то је једини разлог, према мишљењу савременог грчког теолога Христа Јанараса "да једна чисто љубавна песма *Песма над песмама*, нађе место међу књигама *Старога Завета*. Отуд није необично да се и у отачком предању могу наћи оваква места: "Нека ти телесна љубав буде слика жудње за Богом", или: "Блажен онај који има љубави према Богу колико има безумни љубавник према својој вољеној". Руски православни теолог у XX веку Павле Евдокимов дао је наслов једној својој књизи *Луда љубав Божја*.

**ЈЕДАН, И ОНИМ ДЕЛИМА
КОЈА ЧИНИ ЛЕВИЦА,
СТВАРА ЖИВОТ
У ПРЕМУДРОСТИ БОЖИЈОЈ,
А ДРУГИ ПРОДАЈЕ ГРЕХ
ПОД ВИДОМ
НЕЧЕГА БОЖАНСКОГ.**

Много шта у једном људском животу, релативно кратком, остане скривено, непознато, неразјашњено. Некад тако остане заувек, а некад, чудним стицајем околности, ускоро или много касније, после смрти неког човека, открива се стварно биће тога човека, као и његова дела: у позитивном светлу, каква се светлост човека и дела његова није наслућивала док је овај човек живео, или у негативном смислу препознавања злог мишљења и делања човека, о коме су његови савременици имали добро мишљење. Као што се, дакле, добар човек и његова добра дела не морају препознати и признати као такви за живота оваквог човека, тако и рђав човек и таква иста дела његова не морају се показати свима или никоме, из ближе и даље околине таквог човека. Човек је сложено биће које се не одгонета лако; за човека је увек тајанствена, никад довољно тачно протумачена Божија промисао, не само у историји, чији катастрофални миленијумски ток може да збуни и највећег верника, већ је Она таква и у личном животу појединог човека.

Да ли овим одређивањем желимо да релативизујемо проблем "добра" и "зла", као што то већ одавно многи људи разних занимања чине? Никако. Без обзира, или управо зато што смо сви "прародитељским грехом" окусили "забрањено воће" са "Дрвета познања добра и зла", ми смо и даље помућеног погледа који не разликује здраво од отровног плода са Дрвета из Божије баште, према коме смо једино били дужни да останемо у строгом посту. Ако је човек хтео и још увек, и све више хоће, да живи без Бога, Бог неће да остане без човека, па је зато, према речима једног хришћанског мистичара, постао човек, Богочовек Исус Христос, да би људе, вољно одбегле, а онда пламеним мачем Арханђела отеране из Божијег врта, опет привео к Себи, радујући се повратку сваког, појединачног "блудног сина" Очевог дому. Ако смо, дакле, и даље остали збуњени и у магли и пред разликовањем плодова добра и зла, релативизујући их данас више него икада, одричући се на регресиван начин монотеизма у корист политеизма (који се, између осталог, карактерише сједињавањем добрих и злих особина унутар једног божанства, као што је то случај у индијских божанстава, донекле, још увек, и у

лику амбивалентног Јахвеа), и поред јасних јеванђелских порука Христових проповеди које су људима имале да помогну у разликовању плодова са једног истог Дрвета, онда све невоље и несреће које нас сналазе, и као народ и, поготово, као појединце, падају на нас, и последица су, све чешће, наше свесне одлуке да одбацимо Христа и хришћанство, у коме смо ми и наши преци рођени. Али да се вратимо на тајанствено питање човекове "левице" и "деснице" и претешко питање Божије "левице", на која нас нагони да мислимо св. Исак Сиријан.

Још једном, о сложености човековог бића. Ова сложеност или, психотерапеутским језиком речено, конфликтност, рекло би се, саме суштине човековог бића, потиче, хришћански говорећи, од Адамовог сагрешења, што би значило од самог почетка постојања људског рода. Психолози, конфликтност човековог психичког живота сматрају последицом, с једне стране, његове "мешовите" генетике, с друге, несклада, између далеко већег пространства човековог несвесног живота (самим тим непознатог, али посредно могућег да се упозна, према давнашњој препоруци мудраца: Упознај самог себе!) и његове свести, као носиоца Ја-принципа, увек угроженог, према мишљењу психоаналитичара, од нагонских побуда које надиру из несвесног, од утицаја спољашње средине и од, некад преслабог, а некад прејаког унутарњег цензора, названог Над-ја.

Када је реч о утицају наших гена на наш, најчешће хаотични душевни живот, узимам као пример различиту генетику Достојевског; као што је познато, очева страна великог писца била је оптерећена душевним болестима, самоубицама и убицама, док су мајчини преци, махом, били монаси, свештеници, свети људи. Не носи ли, питам се, сваки човек собом, када долази на свет, мешавину "добрих" и "злих" гена, наравно без генијалног талента Фјодора Михајловича, који није постао ни убица ни светитељ, јер је могућности својих гена на најбољи начин преточио у ликове својих романа.

Зашто наглашавамо човекову конфликтност која га чини дуалистичким бићем, рекло би се од зачећа, а свакако од рођења? Управо због неразмрсивог сплета његове "левице" и "деснице"! Овај колоплет, међутим, узрок је стравичном рату у човеку, најчешће невидљивом, унутарњем рату који воде осећања и разум, тело и душа, душа и дух, несвесно и свесно, добро и зло. Никоме, који целог живота, хтео-не хтео бије овакву битку, са потпуно неизвесним исходом, није могуће, чак и када уз Божију помоћ води подвижнички живот (монашки или лаички монашки) да остане борац само унутар себе. Не морамо се чудити зато, да се повремено, код неких често, а код рђавих бораца најчешће, унутарња борба пројичира споља, преносећи се на борбу са најближом родбином, суседима, а онда и граничним народима. Људске свађе, једном речи, ратови и грађански ратови, најчешће су пројекције човекових унутарњих конфликта, увек изнова неуспео покушај да се ови конфликти разреше споља, путем револуција и ратова. Деструктивност и самодеструктивност човека (једно не иде без другог) кроз читаву људску историју, нарочито изразите у народа монотеистичких религија, која је, једном за увек, поставила егзистенцију ових народа у знаку религиозног искушења – борба Добра и Зла биће унутар човека и његове историје све жешћа, са све јаснијим опредељењем *слободног* избора људи за Добро или Зло – трагичан је исход људске немоћи да без помоћи Божије, Кога не признаје, доведе своју унутарњу борбу до доброг краја. Да је овакав добар исход човековог рата са самим собом могућ, речито говоре животи познатих и још много више непознатих хришћанских светитеља (и не само светитеља) у току две хиљаде година хришћанске историје. Али савладати успешно "мешовиту" генетику, и "аморално и асоцијално" несвесно, одолети искушењима Кушача "од почетка века", могуће је само са Богом. Само тада "левица" неће бити у

сукобу са "десницом", ако "десница", према јеванђелским речима и не буде увек знала шта ради "левица" и – обратно. Пошто смо сви далеко од оваквог хармоничног удруживања свих "удова" нашег тела, које је Бог тако опремио да они природно хармонично раде, све док их наша узбуркана, расцепљена душа не поремети (стварајући онда низ психосоматских болести од којих мало ко од људи може да утекне), упитајмо се поново шта је св. Исак Сириј мислио када је рекао да и човекова левица може да "ствара живот у премудрости Божијој", а да тобожњи верник, човекова десница, дакле, "продаје грех под видом нечега божанског".

Још је свети Августин писао: "Бог има многе које црква нема и Црква има многе које Бог нема", а један хришћански теолог у нашем веку рекао је нешто слично: "Не будимо сигурни да је Бог у цркви. Он је са свима који истински верују. Чувај се онога ко доказује или тражи да му се докаже Бог. Бог се не доказује, већ показује! Чувај се онога за кога је Бог на небесима. Бог је или у другом човеку (наравно, и у мени) или нигде".

[* НАПОМЕНА: Црква је овде схваћена као институција, отуд је писано малим словом, за разлику од Цркве као мистичног тела Христовог и есхатолошке заједнице у историји - примедба В. Ј.]

Сви знамо да је увек било и да и данас има оних који носе велике и мале крстове око врата, метанишу, редовни су посетиоци цркве, посте и причешћују се, док се у свакодневном личном, приватном животу (у породици, на послу, када их нико не види) понашају нехришћански. Позната јеванђељска прича о понашању двојице Јевреја у храму (један гласно показује своју побожност презирући другог, а овај други, признајући своју грешност, смерно стоји пред Богом молећи за опроштај) сведочи да су и пре две хиљаде година (а сигурно и много раније) постојали људи – "окречени гробови", или људи који држе само спољашњу страну чаше чистом, да се послужим Христовим примерима из *Јеванђеља*. За овакве и сличне људе Данте је у *Паклу* нашао одговарајућа места мучења, док их је св. Исак Сириј назвао онима који продају грех "под видом нечега божанског".

Теже ће нам бити да препознамо оне друге људе, претпостављам, такође бројне, који чине добра и тако стварају живот "у премудрости Божијој", поступајући по јеванђелском савету, да када чинимо добра дела, нека наша десница не зна шта чини левица, да се не бисмо погордили и не послушали савет светих људи који нам поручују: "Не бележи своја добра дела, јер ако их забележиш, брзо ће избледети; ако их пак заборавиш, биће уписана у вечност". Мислим на оне људе који себе не сматрају хришћанима (да ли би их требало назвати неосвешћеним хришћанима или скривеним теистима?), неки од њих чак истичу свој агностицизам или атеизам, а оним што чине у животу, као да потврђују, и невољно, постојање Бога.

Пошто св. Исак Сириј изричито помиње човекову левицу која чини дела из којих произлази живот "у премудрости Божијој", не могу да не помишљам и на Божију левицу, којој Бог, преко мефистофелског духа у човеку и ван човека, према Гетеовим речима из *Фауста*, увек хоће зло, али заврши добрим. У монотеистичким религијама света, као што смо то раније истицали, велики је проблем како у једном, свемогућем и сведобром Богу објаснити порекло зла. Зло је, збиља, и сувише видљиво и присутно, да бисмо га могли олако прогласити "одсуством добра" (*privatio boni*), привидом или нашом илузорном представом, још мање нам је као монотеистима дозвољено да замишљамо другог бога, Сатану, и то као независни принцип, онако како представљају

себи борбу добра и зла све дуалистичке религије или поједине, кроз сва хришћанска времена увек присутне, гностичке јереси.

Не мислим никако да могу и да претпоставим решење ове тешке загонетке коју нису могли да реше, две хиљаде година, и најбољи хришћански и нехришћански философи, теолози и разни други мислиоци. Довољне нам мислене муке задаје св. Исак Сирињ када нам, говорећи о левици, дозвољава да претпоставимо да има људи који чинећи другим људима зло, наводе ове људе да постану Божији, или ако су то већ, да их учине јачим верницима. Добро су нам позната разноврсна и многобројна искушења која сналазе у животу, понајвише, Божије људе. Неки од њих малаксавају под притиском искушења и напуштају даљу борбу за Добро, док се други оснажују у вери. Ко куша човека кроз зле људе? Бог, Сатана (Сатана са дозволом Бога као у чувеној причи о Јову, донекле поновљена у генијалном делу светске књижевности Гетеовом *Фаусту*), или то куша себе сам човек, једноставно из сопствене злоће, накупљене, које рђавом генетиком, које рђавим условима живота, почевши од раног детињства? Није ли најбоље, у духу хришћанске уздржаности, на ово вечно, а стравично питање, одговорити са – не знам! Оно што ми изгледа важније, па и пресудније, када су у питању учинци почињеног зла од једног човека другом човеку, *одговор* је човека *на изазов* зла, не распитујући се превише, откуд зло и ко га шаље човеку. Оригинална теорија, можда највећег хришћански оријентисаног историчара у XX веку, Арнолда Тојнбија о "изазову и одговору", сасвим се добро може применити, не само на историјска збивања са народима и њиховим цивилизацијама, већ и у животу човека као појединца, као индивидуе на путу ка личности. Зар човек није непрестано изазиван? Од кога изазван? Од Бога, ђавола, природе, другог човека, друштва, мушкарац од жене и жена од мушкараца, од народа коме човек припада, од другог народа? Још једном, није нам одговор на ово питање оно битно у проблему којим се бавимо, битан је и одлучујући наш одговор на изазов. Да ли смо, најпре, свесни да смо изазвани, што би хришћански размишљајући требало да значи, позвани? Јер када смо већ дозвани у овај живот без наше воље и одлуке, нисмо ли у исто време изазвани и позвани да живот осмислимо и обогатимо? Како? Вером, надом и љубављу у Богу. Али и вера и нада и љубав само су "искре у камену", без спољашњег удара оне би "у кам очајале". Шта је спољашњи удар? Све могуће невоље овога света, укључујући и ударе злих људи на нас. Карл Густав Јунг је једном с правом написао да је човек чудовишно конзервативно биће и да га само крупна невоља може подстаћи на активност. Па, мада је Ниче, на свој подругљив начин рекао да "болест (узимам овога пута болест и невољу као синониме – примедба В. Ј.) може бити подстицај за живот, али за такав подстицај треба бити довољно здрав", управо су вера, нада и љубав у Богу једино здравље у човеку које ће на изазов невоље или болести (телесне, душевне, социјалне, општечовечанске, јер је човек, збиља, према Кјеркегору, "болест на смрт") одговорити активним животом бескрајног усавршавања, према Христовом позиву човеку из *Матејевог јеванђеља*.

А шта ће бити са људима који, и несвесно нас искушавајући Злом, силно доприносе увећању Добра у нама? Не знамо. Да ли су они били оруђа у Божијим рукама (попут Сатане када је кушао Јова или Мефиста када је склопио савез са Фаустом), или су чинили зло по сопственој слободној одлуци (Јуда)? Не знамо. Христос нас непрестано опомиње да будемо благи са нашим непријатељима. Није ли то зато што су нам ови непријатељи (према Божијем промислу) скривени пријатељи које ћемо као такве, благосиљајући их, препознати једном, много касније, можда тек на крају живота? Ако је тако са појединим људима, који као да нам стално стављају "штап у точак", а у ствари нас подстичу да, или брже ходамо, или да нам точак на животним колима не зарђа, зашто би другачије било са тзв. непријатељским народима? Требало би да нам

као вечна парадигма послужи, и када су у питању народи са којима смо вековима у сукобу, на пример улоге Јевреја у хришћанској историји, коју нам је Богом надахнуто протумачио апостол Павле у *Посланици Римљанима* (11. глава, 25, 28, 30, 31, 32).

На крају, хоћемо из свег срца и ума да поверујемо, заједно са светим Оцима, да збиља "све воденице мељу у Божију корист. Бог не ствара из зла добро, него пробуђеним злом буди успавано добро. Зло боде као мамуза и буди својим бодилом успавану душу да пође Богу". При свему томе не смемо заборавити да као што изазов "мамузе" није подједнако јак (још код Тојнбија се каже да изазов може бити прејак, преслаб и умерен, управо какав треба да буде да би одговор био прави), тако ни одговор "успаване душе" није једнак: некад се душа људска на изазов пробуди управо колико треба да би пошла Богу, други пут она продужи да спава, а некад "бодило зла" узбуди душу тако да она и сама остане или постане зла.

Јесте Христос тражио од људи да опраштају и љубе своје непријатеље, али је рекао и следеће: "Тешко свијету од саблазни; јер потребно је да дођу саблазни, али тешко човјеку оном кроз кога долази саблазан".

Ш

О НАВИКАМА, О ОГОВАРАЊУ, О ОСУДИ ДРУГИХ ЉУДИ

**ВИШЕ СЕ СТРАШИ НАВИКА,
НЕГО НЕПРИЈАТЕЉА.
ОНАЈ КОЈИ ГАЈИ У СЕБИ НАВИКУ
- ИСТО ЈЕ ШТО И ЧОВЕК
КОЈИ БАЦА ДРВА У ОГАЊ;
ЈЕР СЕ МЕРА И У ЈЕДНОМ И У ДРУГОМ
САСТОЈИ У КОЛИЧИНИ ОНОГА
ШТО ИХ ПОДРЖАВА.
АКО НАВИКА ЗАХТЕВА НЕЧЕГА ЈЕДАНПУТ,
И ЊЕН ЗАХТЕВ НЕ БУДЕ ИЗВРШЕН,
ТО ЋЕШ ЈЕ ДРУГИ ПУТ НАЋИ СЛАБИЈОМ.
АКО ЈОЈ ЈЕДАНПУТ ИСПУНИШ ВОЉУ,
ТО ЋЕШ ДРУГИ ПУТ ОПАЗИТИ,
КАКО ОНА НАПАДА НА ТЕБЕ
СА МНОГО ВЕЋОМ СНАГОМ.**

Сви знамо: навика је наша друга природа. Навике се, путем условног рефлекса, стичу врло рано. Човек не може да живи без рано створених навика. Навике су део природног ритма, космичког и земаљског. Навике које се одмах после рођења брзо и лако створе, као да су зато тако лако пријемљиве, јер у нама постоји одавно уходани филогенетски пут небеског и земаљског ритма. Одвајкада се верује и зна да је човек небеско и земаљско биће, микрокосмос у макрокосмосу, сићушан део огромног природног кретања. Постоје још увек неки чудесни људи на земљи који живе живот јединственог ритма, једногласног певања, небеског и земаљског. Они устају зором, у сумраку лежу,

обедују онолико пута дневно храну какву им организам тражи; прилегну са женама онда када то њихов непогрешиви Ерос зна да треба; моле се вишим силама за које знају да постоје, да су им удахнуле дух живота и да ће им га у једном одређеном часу њиховог живота, кога не знају нити желе да знају, узети од њих и вратити га Великом Духу. Е, од оваквих људи и само код оваквих – а већ рекосмо да је таквих мало и све је мање – навике нису непријатељи људски и од њих се човек не мора да страши.

А зашто онда свети Исак Сирин поручује да треба више да се страшимо навика него непријатеља? Светитељ очевидно мисли на наше рђаве навике, од којих смо неке стекли у детињству, па их онда вучемо у себи и за собом целог живота, мало их уопште освешћујући, а и када их постанемо свесни, ослобађамо их се с муком или никако. Када одојче не добија, из разних узрока, редовно своје оброке хране, када због нехатости или неритмичности родитеља не упозна одређено време спавања и буђења, оно је тако већ стекло услове да почне рано да трпи од несанице или и од поремећаја органа за варење. Касније, када дете пође у школу, учење задатих лекција може на рђав начин да повеже са принудним узимањем хране или неком другом рђаво наученом присилом, као што је сисање прста, чачкање носа, чешкање по глави или телу, неким тиком, као што је кривљење уста, невољно подизање рамена, жмиркање, или и са безброј других невољних радњи. Почетак природне онаније на почетку пубертетског доба или почетак неприродног пушења и употребе алкохолних напитака, скоро увек под утицајем околине, могу прећи у тип рђаве навике која прати човека, каткад целог живота. Такав је случај када је онанија требало одавно да буде замењена нормалним сексуалним односима, а ипак се наставља, чак и када је човек створио брак и породицу; пушење и злоупотреба алкохола, дроге или таблета за умирење болова, или оних против несанице, и поред тамног увида у њихову штетност, са већ озбиљно начетим здрављем човека услед њиховог дугогодишњег коришћења, не напуштају се, јер је рђава навика постала део човекове природе. Стога је народна пословица: Навика је једна мука, а одвика двије – сасвим на месту да је се овде сетимо.

Рекосмо да је рђава навика постала део људске природе, а шта ако је људска природа рђава, а рђава навика, која се и брзо и лако стиче, само природан наставак или природна последица зле људске природе? Вреди ли обнављати давно познате људске расправе о првобитно злој, доброј или неутралној људској природи? Обнављањем сећања на овакве претпоставке религиозних мислилаца, философа, научника, али и простог народа, који је изразио своје искуство о људској природи кроз пословице, доскочице и скаске, ми се у ствари враћамо на онај део нашег казивања о човеку као небеском и земаљском бићу које је спремно да већ од рођења, а вероватно, према новијим изучавањима пренаталне психологије, и пренатално развије у себи добре и рђаве навике, сходно клици добра и зла коју носимо у себи, као људи, од постанка света, или од правремена-невремена загонетног пада човековог у грех. Као дуалистичко биће збиља због тога прасхизофрено и поред свих детерминизама (генетских, пренаталних и постнаталних), човек је према хришћанском уверењу, у непрекинутом, слободном избору; слободном, парадоксално од самог рођења, када "бира" да ли ће се определити, пре или чешће, за "добру" или "злу" дојку мајке, у ствари за принцип добра и зла у њему самом. Како, зар је човек збиља слободан и када још није развио у себи свест о избору? Сагледавам у мислима, три могућа одговора на ово, наизглед, немогуће питање. Покушаћу да их развијем.

Први одговор, строго детерминистички, самим тим песимистички, пружио нам је протестантски покрет у XVI веку и то у својој Калвиновој и Цвинглијевој варијанти о предодређености човека за добро и зло, самим тим и за његово постмортално стање раја

или пакла. Ова два протестантска религиозна мислиоца од којих је један (Цвингли) погинуо на бојном пољу као активан ратник за своју веру у борби са католицима у нечему фанатичнији од њиховог узора Мартина Лутера, са којим се нису у свему слагали, само су доследно, иако једнострано, развили до краја учење блаженог Августина о човековој немоћи и Божијој милости од које све зависи, а пре свега наше опредељење за добро или зло. Збиља, велики и опитни хришћански мислилац Августин, који као да је у првој половини свога живота прошао све фазе "индивидуационог процеса" – онако како га је описао у психологији Карл Густав Јунг, а у литератури, још упечатљивије, Херман Хесе (нарочито у романима "*Сидарта*" и "*Нарцис и Златоуст*") – остављајући за собом за сва времена и за све узрaste, незаобилазну књигу "*Исповести*", у другој половини живота постао је узоран монах и зрео хришћански философ са двоструко развијеним аршином када говори о људској природи. Сам са собом и на себи искусивши све зле стране људске природе, Августин је, као и сви страсни хришћански мислиоци (још од Тертулијана и Оригена, преко Паскала до Кјеркегора и Достојевског), дошао до радикалних, и то радикално негативних закључака о људској природи. Ова природа, према Августину, већ од рођења сваког детета, у сваком времену, апсолутни је носилац "прародитељског греха", па је као таква и апсолутно неспособна да саму себе спасе без Божије милости. Блажени Августин је умро 430. године и ми бисмо могли мирно рећи да ће сваки човек, и онај који је талентом, интелигенцијом и образовањем далеко заостајао за Августином, али који је имао храбрости, снаге и жеље да ступи на "луди камен индивидуације", да се препусти вртлогу живота, а да при том не допусти, захваљујући сачуваном Добру у себи, као и природној интроспекцији, да га тај вртлог повуче у дубине мутне воде из које више нема повратка – да ће сваки такав човек, велим, дати за право блаженом Августину. У чему? У опитном доживљају да је човек зао, или, како се још у Давидовим *Псалмима* (58) каже: "Од самога рођења застранише безаконици, од утробе материне тумарају говорећи лаж", а у *I Књизи Мојсијевој* (8, 21): "Мисао је срца човечијега зла од малена". Прастаро је, дакле, искуство да је човек зао, да другима непрекидно смишља и чини зло, али на крају обично не пропушта, и не знајући зашто, да и самог себе уништи. Језгровита формулација Томаса Хобса, тек у XVII веку: *Ното homini lupus*, могла је бити изговорена, не само у XI веку, после ослепљивања поражене бугарске војске од стране православног византијског цара Василија II, или после испијања вина из лобање византијског цара Нићифора од бугарског кана Крума у IX веку, већ је могла бити постављена и много, много раније од стране неког асирског, вавилонског, јудејског или римског Томаса Хобса старог века. Сасвим је непотребно, мислим, оној Хобсовој мисли додавати нова агресивна и самоагресивна сведочења из репертоара ратовања и мучења људи у току целог XX века, до најновијих грозота на Балкану. Неко проклетство, давно су га јудео-хришћани назвали "прародитељским грехом", као да почива над сваким човеком појединачно и над читавим људским родом и његовом историјом.

Шта је било природније, али и спасоносније за истински преображај манихејца Августина када је постао хришћанин (не заборавимо да је хришћанином постао и под утицајем своје узорне мајке хришћанке, дакле под утицајем чисте љубави мајке према сину и сина према мајци), него да се сав преда Богу и Богочовеку Христу, очекујући само и једино од Њега спасење и ослобођење из верига греха, урођеног греха, од кога се сам човек – наравно онда када у пуној мери освети, не само општу грешност људске природе, већ и свој сопствени почињени и много пута поновљени грех – никад ослободити не може.

Пошто човек негде у дубини себе слути, а можда већ и зна, да годинама и деценијама гомилани греси у њему, не могу волшебном ишчезнути, а у себи самом човек не налази снаге да их почне из себе гонити, он се вољно или невољно, свесно или несвесно, одлучује да не жели, а онда и да неће да се греха ослободи. Овако започиње у човеку дуг период уживања у греху, свеједно коме: крађи, корупцији, прељуби, среброљубљу, увек, наравно, зависти и љубомори. Тек пред крај живота, и то не увек, овакав грешник, постепено, а онда све жешће, доживљава силно гађење над собом и животом, више му се ништа не мили, разбољева се од психосоматских болести, а понеко обољева од клиничког облика депресије и меланхолије. Оваква духовно-душевно-телесна криза грешника, добро је дошла као последња прилика, опомена и изазов да се све још може променити и на добро изаћи. Како? Потпуним предавањем себе Богу уз искрено, покајничким молитвама испуњено срце грешног човека, који вапије Богу попут давленика који виче из свега гласа, тражећи или већ и угледавши свога спасиоца. Тек овај и само овај пут преумљења (метаноје), постао је спасоносан, не само блаженом Августину, већ и бројним хришћанским светитељима, мушког и женског рода (и не само светитељима), који су и када су, у ранијем добу свога живота, проводили живот као тешки грешници.

Други могући одговор, од малочас три предложена на вечно и, како би Достојевски рекао, "проклето питање" о слободи људској, која започиње већ у првој години живота одојчета, био би потврдан, тј. да је слобода одлучивања могућа, присутна и индивидуална већ од узраста малог детета. Овакав наизглед немогући одговор, почива и на неким данашњим достигнућима пренаталне психологије која учи о специфичностима индивидуалног реаговања фетуса у мајчиној утроби независно од мајке, односно њеног, иначе природног и углавном стално присутног физичког и психичког утицаја на плод своје утробе.

Најзад, трећи могући одговор на питање о могућностима или немогућностима слободног људског одлучивања потиче, можда први пут од ирског монаха Пелагија, осуђеног због јеретичког учења на незваничном православном сабору у Картагини 418. године. Пелагије је, наиме, смело устао против Августиновог учења о наследности "прародитељског греха" и његовом силном утицају на читав ток човековог живота, залажући се за слободу воље, која је јача од прародитељског греха и која може да постане одлучујућа у савладавању последица овога греха. Овакав став Пелагијев, на почетку IV века, можда бисмо могли означити као револуционаран, у смислу претече свих каснијих и много каснијих слободоумних ставова различитих религиозних и философских мислилаца Запада који су писали позитивно о човековој слободној вољи и њеним одлукама. Друго је сада, нимало неважно, питање зашто се и како, у току средњег и нарочито новог века, идеја о слободи човекове воље све више изокретала у људску гордост, самодовољност човека на земљи, да би се завршила у нашем веку, распрострањеним атеизмом и агностицизмом, управо међу запаженијим европским и америчким научницима и философима, наравно и међу совјетским.

Проблем слободе воље, најзад, можемо заштрирати, ако појачамо супротности између следећа два, до сада већ изнета става, и то: човек нема слободну вољу јер је, према хришћанским поборницима оваког става, тешко оптерећен "прародитељским грехом", и без Божије милости не може се спасти и – човек је (према Сартровом мишљењу) апсолутно слободно биће, он и "јесте слобода", мада је у исто време осуђен да буде слободан. Човек се, тврди Сартр, у сваком тренутку одлучује и својом одлуком ангажује. Он тако постаје одговорно биће. Пред ким одговорно и од кога осуђен, Сартр не каже, или се претпоставља да пошто Бога нема да би пред Њим био одговоран, а и

људска савест је колебљива, релативна и поткупљива, онда остаје једино да буде одговоран пред другим људима, пред друштвом, историјом и својом изабраном атеистичком хуманошћу.

У оваквом нашем супротстављању два става о људској слободи, нисмо узели у разматрање став Сигмунда Фројда, као и неких сличних мислилаца, пре и после њега, који на основу својих философских (Шопенхауер, на пример) или научних ставова (Жак Моно, нобеловац у нашем веку) заступају учење о илузорности људске слободе. И док блажени Августин намерно појачава сумњу у далекосежну могућност коришћења људске слободе, да би утолико више истакао своју неограничену веру у Божију помоћ слабом и јадном човеку, дотле атеистички мислиоци типа Сигмунда Фројда, или у литератури Алберта Камија, траже од човека став "апсурдне немогућности", то јест, да упркос случајности настанка живота и бесмислености човековог постојања, треба да негује стоичку атараксију и покаже слепој судбини пркосну, али достојанствену храброст до краја!

С правом се, сада, можемо упитати, не постоји ли нека Аристотелова "златна средина", која није ни лажни компромис, ни конформизам, а ни млакост млаких, већ која би нам могла задовољити потребе и захтеве ума, али и очекивања и жеље срца. Зар није један такав философ био Имануел Кант који је, с једне стране, посумњао у могућност сазнавања "ствари по себи", чиме је индиректно, детерминистичку ограниченост људске природе прихватио као чињеницу, с друге стране, није одрекао човеку његову слободну вољу са којом се одлучује или не одлучује да васпитава себе на моралном закону категоричког императива? Слично умно решење које не противречи основним постулатима хришћанства, можемо наћи и код Макса Шелера (и поред његове критике Кантовог формализма), Николаја Хартмана, а од нама временски ближих философа, код тзв. десних егзистенцијалиста (Јасперс, Маритена, Марсела и других).

Пратећи веру и мисао православних теолога и философа, нарочито руских из друге половине XIX и прве половине XIX века, а од тога времена до данас првенствено грчких, можемо уочити схватање које преовлађује у православљу, да човеково биће јесте слабо и немоћно, изложено, као трска на ветру, безбројним и непредвиђеним олујама и ураганима, али да је и у оном најслабијем човеку међу свим слабима, сачувана слобода воље, односно слобода избора између добра и зла. Парадокс хришћанске вере и јесте у томе, према личном искуству апостола Павла, што је у слабости истински верујућег хришћанина, његова највећа сила, јер "све могу у Исусу Христу који ми моћ даје" (из *Посланице Филипљанима*, 4, 13) или (у *Посланици Јеврејима*, 13, 6): "Господ је мој помоћник и нећу се бојати; шта ће ми учинити човек?" Али да би Господ постао "мој помоћник" и пастир ("Господ је пастир мој и нечега ме лишити неће", почетак XXIII Давидовог псалма), да бих престао да се бојим земаљских и небеских богова као идола, или људи као идолских слугу, да бих осетио моћ у себи која ми неоториво показује и доказује да ме је Бог усинио и да "не живим више ја, него Христос живи у мени" (*Посланица Галатима* а. Павла, 2, 19, 20) – неопходно је да учиним одлучан, у слободи вољног избора учињен корак, да поверујем и заволим "свом душом својом, свим срцем својим, свом снагом својом", Бога као Оца.

Сада ће нам бити, верујем, приступачнији и схватљивији свети Исак Сирин, када каже да "онај који гаји у себи навику – исто је што и човек који баца дрва у огањ". Ако примимо као неопходност разликовање добре од рђаве навике (гајимо их, наравно, сви обе врсте, па ипак једна преовлађује), онда је и "бацање дрва у огањ" различито у последицама. Ко од хришћана (и не само хришћана) не зна да је "бацање дрва у огањ"

неке добре навике, не само потребно и корисно, већ је и неопходно, како се наше хришћанске врлине не би охладиле и на њима се онда, брзо, нахватала плесан? Ко од хришћана није искусио да је када је, и за кратко, занемаривао молитву, која чини срж хришћанства, с чуђењем и зебњом могао да примети како му се срце брзо хлади, а празнословље разума брзо (компензаторно) јача? А у случају преовлађивања негативних или рђавих навика? "Бацање дрва у огањ" у оваквих навика неминовно разбуктава ватру страсти (свеједно којих, агресивних, сексуалних, или и многих других), које онда, збиља, постају наши љути непријатељи против којих смо све немоћнији што смо мање у стању да их уопште препознамо као непријатеље. Како се ослободити рђавих навика? Не бацајмо на њих ново гориво, већ, бар једном, не испунимо њихов захтев! Тако их једино можемо почети слабити, а када приметимо лагано слабљење рђавих навика, удвостручиће нам се снага да их и дотучемо. Чиме и како? Наравно, уз помоћ Онога у кога смо поверовали да може, не уместо нас, него са нама, да победи непријатеља који нам је једном оробило целу кућу, а сада видимо како се срамно повлачи и бежи. Убрзаћемо овај процес повлачења и протеривања непријатеља из наше куће, ако свакој рђавој навизи са којом смо отпочели непоштедну битку, одмах, још у току битке, која некад мора да траје дуго, супротставимо једну добру навику, управо онако како нас је хришћанство од почетка учило: да сваком од "седам смртних грехова" противставимо "седам хришћанских врлина" – гордости смиреност, прождрљивости уздржљивост, блуду апстиненцију, очајању "тугу са Христом и у Христу" итд. Ни космос ни људска душа не трпе празнину. Христос свуда жели да се усли, али тек онда када му ми отворимо врата.

**СВАГДА БЛАГОСИЉАЈ УСТИМА,
И НИКАД ТЕ НЕЋЕ ОГОВАРАТИ;
ЈЕР СЕ ОД ОГОВАРАЊА РАЂА ОГОВАРАЊЕ,
А ОД БЛАГОСИЉАЊА – БЛАГОСИЉАЊЕ.
У СВАКОМ ПОСЛУ СМАТРАЈ СЕБЕ
ОСКУДНИМ, РАДИ ТОГА, ДА СЕ УЧИШ – И ЦЕЛОГ СВОГ ЖИВОТА БИЋЕШ
ПАМЕТАН.
НЕМОЈ САОПШТАВАТИ ДРУГОМЕ
ОНО ШТО САМ НИСИ ПОСТИГАО,
ДА СЕ НЕ СТИДИШ ОД САМОГА СЕБЕ
И ДА СЕ, ПРИ УПОРЕЂЕЊУ ЖИВОТА
ТВОГА, НЕ ОТКРИЈЕ ЛАЖ ТВОЈА.
КО, СЕЋАЈУЋИ СЕ БОГА,
УВАЖАВА СВАКОГ ЧОВЕКА,
ТАЈ, ПО НАРЕДБИ БОЖИЈОЈ,
ТАЈНО НАЛАЗИ СЕБИ ПОМОЋ
КОД СВАКОГ ЧОВЕКА.**

Мада је Сигмунд Фројд пројекцију, заједно са осталим појавама тзв. механизма одбране (интројекција, негација, преокретање у супротно, потискивање итд.) сматрао знаком неурозе, убрзо се показало да сви ови процеси представљају нормалне знаке прилагођавања, али и сазревања човека, а да могу прећи у психопатологију и тада постати део неурозе, тзв. граничних случајева и психозе.

Пројекција је такав психолошки и психопатолошки феномен у којој ми, несвесно, премештамо, преносимо сопствене мане, пороке и грехове на другог човека, чак и на цео један други, обично блиски и нама у нечему сличан народ. Класичан пример пројекције је када муж или жена, гајећи у своме несвесном, повремено и у свесном

бићу, жељу за браколомством (мада и онда када су прељубу већ остварили), почну да испољавају љубоморна осећања према партнеру. Љубомора може остати у нормалним границама, постати абнормална или патолошка. Могуће је, наравно, да и било које друго наше снажније осећање (повређен нарцизам, на пример) постане повод за пројекцију, при чему су објекти пројекције обично блиски нам људи, чланови породице, рођаци, суседи, мада некад, обично у патолошким случајевима, и потпуно непознати људи.

Свима људима добро позната појава, названа од св. Исака оговарање, толико је раширена код свих слојева становништва у једној земљи и код једног народа, готово подједнако присутна и код школованих и високошколованих као и код нешколованих људи, да је многи не сматрају, не само болесном појавом, већ ни вредном веће пажње, нпр. психолошких или психијатријских стручњака. Да ли је стварно тако? Ако је, на пример, вишечасовно дневно гледање телевизијских програма у већини земаља света, дрогирање већег дела школске омладине, такође у више земаља и на свим континентима, или распаљивање шовинистичке мржње према другом народу, општераширена појава код разних народа и раса, без обзира на њихов степен цивилизације, да ли је ова општа распрострањеност довољан разлог да се овакве и сличне појаве прогласе нормалним, обичним и увремењеним појавама? Тешко да би се неко разуман, и ко није верујући човек могао да сложи са оваквим (не само за мене као психопатолога) болесним појавама и прими их, као неминовност "духа времена".

Вратимо се на оговарање. Зашто људи оговарају једни друге, свеједно да ли то чине јавно и без стида, или прикривено, не увек свима приметно, или, чак, уопште отворено не оговарају, а испуњени су препознатом или у себи непрепознатом жељом да то учине? Мој одговор на ово битно питање упрошћен је и директан: људи оговарају једни друге или из зависти, или што су и сами исти као они које оговарају. У првом случају, они које оговарамо, једноставно су паметнији, лепши, богатији или у свему бољи од оговарача; у другом случају, типичне пројекције, оговарамо друге људе због оних њихових индивидуалних особености које и сами носимо у своме скривеном бићу, а које нам сметају, којих се чак и стидимо, а да тога нисмо никако или смо недовољно свесни.

Шта рећи о психолошким коренима оба најчешћа споменута узрока оговарања? Ништа утешно. Људска природа, у најдубљим својим коренима, назвали је ми, хришћанском "палом природом" или стварном, ужасно дугом еволуцијом, завидљива је и љубоморна. Ова чињеница лако је препознатљива од сваког објективног, искуснијег педагога, психолога и психотерапеута, о њој би дуго могли да причају родитељи који имају децу; завидљивост и љубомора бич је који витла над главама људи свих професија и у свим установама; завист је узрок, каткад, правих трагедија у породицама и ван њих. Не заборавимо да се господарећи лик Луцифера, присутан под разним именима и околностима у митологијама многих народа света, у јудео-хришћанској религији прихвата као одлучујући чинилац који је допринео, не само сопственом паду, већ и паду човека у грех. Позната библијска прича о завођењу Еве и Адама у рајском врту преко змије, прича је о, већ тада, у правремену, палом, врхунском, још и светлосном бићу Луциферу (лучоноши). Ако је, дакле, завист, сматрана од хришћана, заједно са гордошћу, врхунским људским грехом, није ли она присутна у човеку из правремена постанка његовог, постала нераскидив део људске природе? Ако сви, једном речи, носимо у себи последице тзв. прародитељског греха (чији урођени троугао чине, по моме мишљењу, завист, гордост и полна страст), или се завист појављује веома рано код детета, још у стадијуму одојчета, како нас уверавају психолози, зашто не признати да смо сви завидљиви, као што смо сви грешни, наравно, на различите начине и

различитог интензитета! Тек нам предстоји тешка расправа како се борити са завишћу и са каквим изгледима на успешан исход борбе.

Потражимо сада други корен узрока оговарања који се манифестује пројекцијом, дакле, придавањем и лепљењем сопствених рђавих навика, па и греха, другом човеку. Можемо ли, најпре, одрећи да је и овакав тип клеветања, не само распрострањен код свих народа и раса и у свим временима, већ и да чини "психопатологију свакодневног живота" (да се присетимо наслова једне добре књиге Сигмунда Фројда) код већине људи и данас. Већ је било речи да пројекција може да буде нормалан, абнормалан и патолошки процес, зависно од раног васпитања детета у породици, као и степена освешћивања овог природног, несвесног механизма одбране. Подсећајући да је пројекција код човека несвесна одбрана, као да смо одмах стигли и до корена пројекције; то би била мучна и од сваког човека тешко прихватљива чињеница слабости човекове, његово рано осећање инфериорности и поред касније развијаног разума и ума, и поред привидног господарења и овладавања природом.

Све што је било битно да знамо о природној људској инфериорности, о компензацији и наткомпензацији урођене људске слабости, могли смо прочитати код великог, доста занемареног психијатра и психотерапеута у XX веку, Алфреда Адлера. Треба рећи, ипак, да Адлер није ништа ново рекао о човековој слабости, о инфериорности сваког малог детета, као и о неодољивој човековој тежњи ка моћи, владању и власти (увек само као успешном или неуспешном обештећењу осећања инфериорности присутном код сваког човека, свесно или несвесно, врло често у току целог живота) што јудео-хришћанска религија није знала, потврдила и објавила; при томе, са значајним налазима, упутствима и саветима човеку како да на хришћански начин изађе на крај са својим осећањем инфериорности, без болесне наткомпензације или насилне промене друштвене неједнакости која је, такође, са своје стране (према Адлеровом мишљењу) доприносила јачању природног осећања инфериорности у човеку, па и у читавом једном народу.

Ако смо релативно задовољавајуће одговорили на два суштинска питања о коренима двоколосечног људског оговарања (из зависти и механизмом пројекције), вратимо се св. Исаку Сирину и потражимо од њега, као хришћанског светитеља, помоћ, избављење, спас од демонски јаке страсти, присутне у свима нама јаче или слабије – оговарања.

Треба ли, најпре, посумњати у емпиријску чињеницу, познату свима људима који су сачували у себи иоле интроспективности и објективности, да ће онај који оговара – бити оговаран. Међусобне људске свађе које се некад заврше трајним прекидом односа (брачних, суседских, рођачких, па и међународних), али, каткад, и убиством, самоубиством, ратом, почињу готово увек, наизглед безазленим оговарањем. Ако је тако у стварности, а јесте тако, шта је простије него послушати савет хришћанског светитеља да престанемо са оговарањем, јер нас тада нико неће оговарати? Ако нам свети Исаак Сирин није довољно убедљив у овој препоруци, упитајмо мудрије и старије људе од нас, из наше ближе и шире околине, не мисле ли они, можда, као и овај светитељ. Најзад, ако нећемо никога да послушамо, експериментишимо сами са оговарањем. Пошто смо се већ безброј пута уверили да је оговарање заразна појава која има, као свака заразна болест, тежњу ширењу и непрестаном оштећивању (телесном и душевном) зараженог, освестимо до краја оно у шта смо се сами могли уверити – да оговарање није шала, малограђанска лакрдија или, за хистеријске људе, хистеријско задовољство – па вољним напором покушајмо, проба ради, да за неки дужи период

времена никога више не оговарамо. Док нам овакав користан опит још траје, учинимо и други, не мали напор, који нам препоручује св. Исак, а то је благосиљање људи устима. Шта то значи?

Пошто не постоји на свету човек који би био само оличење ђавола, већ, карактером и понашањем, и најгори човек носи у себи, и за себе, често скривено, и нешто добро и племенито (јер је сваки човек, првобитно, слика и прилика Божија, а не ђаволова), потрудимо се да у томе човеку ког смо до тада оговарали (нека буде с правом, мада, хришћански посматрано, никакво оговарање не може бити оправдано), откријемо и тај његов скривени, Божији део, који ћемо, онда, према речима светитеља, "благосиљати устима". Треба пазити да у таквом, по нашој оцени рђавом човеку, кога смо, по субјективном мишљењу, с правом оговарали, тобож да би се поправио, стварно откријемо нешто добро, јер ћемо, ако ово добро у њему не видимо, а ипак га устима благосиљамо, личити на лицемере. Следујући савет св. Исака идем и тако далеко, па кажем, чак и у случају када се још нисмо уверили да онај кога смо оговарали поседује и неке добре особине, благосиљајмо га устима, јер ћемо понављањем таквог благосиљања брже и успешније доћи до открића његових стварно добрих одлика. Зар није и сувише лако и угодно благосиљати оне које волимо и који нам чине добро, када нас Христос упозорава да ће нам то бити "узалудна плата" јер, "тако чине и сви грешници"? Хришћанство тражи од нас нешто много теже, али узвишеније и дубље, да потражимо добре особине и код наших непријатеља и њих благосиљамо, некад најпре срцем, па онда устима, а некад обратно. Јер, како нас самоопитни старац Исак Сиријин учи, као што оговарање рађа оговарање, тако благосиљање рађа благосиљање. Не одбацујмо лакоислено овај савет док нисмо сами извели пробу!

Нова порука св. Исака Сирина природан је наставак оне већ изречене и овде тумачене, о оговарању и благосиљању, а она нас учи доживотној скромности у тражењу Бога и учењу живота, које ће нас (тражење и учење) учинити временом, још скромнијим, јер ћемо све боље схватати, колико не знамо ништа, или, ако смо тек стекли коју мрвицу знања о тајни и Бога и живота. Паметан човек је због тога, за св. Исака, само онај човек "који сматра себе оскудним", значи онај, да се подсетимо још старозаветног језика, "који зна да ништа не зна" и који је због тога целог живота спреман, вољан и отворен да и даље учи; наравно, не залудне ствари овога света (плима информација на крају XX века!), већ да стиче знања која помажу човеку да жеђ гаси водом са Извора, а глад да утољује маном небеском, не би ли тако молитвеније мислио и чистије живео. Древна је мудрост, изговарана и пре хришћанства, да нема човека од кога човек нема ништа да научи. Ову искуствену древну мудрост св. Исак Сиријин хришћански изговара овако: "Ко, сећајући се Бога, уважава сваког човека, тај, по наредби Божијој, тајно налази себи помоћ код сваког човека".

Није могуће, докле год смо пуни себе, да се сетимо Бога, нити да уважавамо другог човека. Ово исто вели и јеврејска народна изрека: "Нема места за Бога у ономе ко је пун самог себе". Гордост нам не да да увидимо сву дубину нашег незнања и наше вапијуће празнине, јер тек овакав увид почиње да нас учи нашем душевном и духовном сиромаштву; ризичан је овакав увид – зато га и избегавамо – јер нас води очајању или резигнацији и доживотној агностичкој скепси. Тек онај трећи пут са раскрснице, на којој смо стекли увид у сопствену слабост и апсурдност даљег неговања гордог надимања увек и свагда оскудног знања и почетак истинске скромности, из које сада можемо с надом да се обратимо Богу. Али не само Богу, већ и људима које нам Бог, тајновитим путевима, само Њему познатим, шаље, да би у сусретима са њима, каткад и у необичним и неочекиваним догађајима открили Божије планове са нама; то су

догађаји и сусрети од којих добијамо помоћ, утеху и окрепљење, што нас чини сигурнијим да смо, најзад, ступили на прави пут.

И на крају хришћанске поруке св. Исака Сирина, светитељ нас опомиње да не саопштавамо другима оно што сами нисмо постигли, да се не бисмо касније стидели самих себе када се открије наша лаж. Ову поруку не зовем хришћанском само зато што је карактеристична само за хришћанство или само за православно хришћанство, већ је сматрам општеважећом поруком, резултатом вишехиљадугодишњег искуства човека, али сажетом и преточеном, пре две хиљаде година у јеванђељску истину, коју је проповедао и њоме живео Богочовек Исус Христос. Већина људи, и хришћана и нехришћана, управо чини оно на шта нас упозорава свети Исак да не чинимо. Нисмо још напустили ни тридесету годину, тек што смо завршили студије, ступили у брак, запослили се, тек што смо открили лепоту и дубину хришћанства, Божијом благодати нашли себи исповедника, почели редовно да посећујемо недељне литургије на којима се повремено причестимо, а већ смо се погордили, постали другима учитељи и проповедници, саопштавајући им оно што тек и сами наслућујемо, што још у нама никако није ухватило корена, а питање је да ли ће и када, такви какви смо, горди и неискушани, уопште корена бити! Сваком драгом камену који треба да засија, сваком бисеру у шкољки, треба много времена док се не изгладача и не убисери, отуд и земља и шкољка дуго скривају драгоценост, док она не заблиста пуним сјајем, свима.

Више пута сам у предавањима наводио речи Исидоре Секулић о српском песнику Милану Ракићу, кога је наша мудра Исидора нарочито ценила, а које сам речи чуо из њених уста: "Прво се унутра чисти, па се онда манифестуј!" Овакве речи могла је да изговори само хришћанска личност у Исидори Секулић. Мало ко их чује, још мање их је који послушају. Допустимо бар себи да семе које је пало у нас умре, да би донело плода!

**КАД НЕКО У ТВОМ ПРИСУСТВУ ПОЧНЕ ОСУЂИВАТИ БРАТА СВОГА,
САГНИ ЛИЦЕ СВОЈЕ. ЧИМ ОВО УЧИНИШ, ПОСТАЋЕШ ОПРЕЗАН И ПРЕД
БОГОМ
И ПРЕД ЊИМ... УЗИМАЈ УЧЕШЋЕ
У СТРАДАЊИМА СВАКОГА;
АЛИ ТЕЛОМ СВОЈИМ БУДИ ДАЛЕКО
ОД СВИХ. НИКОГА НЕ ИЗОБЛИЧАВАЈ,
НЕ РУЖИ ЧАК НИ ОНЕ КОЈИ СУ
ВЕОМА РЂАВИ ПО СВОМ ЖИВОТУ.
ПРОСТРИ ОДЕЋУ СВОЈУ ПОД ОНИМ
КОЈИ ПАДА И ПОКРИЈ ГА. АКО НЕ МОЖЕШ УЗЕТИ НА СЕБЕ ГРЕХОВЕ
ЊЕГОВЕ
И ПОДНЕТИ ЗА ЊЕГА КАЗНУ И СТИД,
ТО БУДИ БАР СТРПЉИВ
И НЕМОЈ ГА ЗАСТИДЕТИ.**

За крај мојих психолошких анализа Одабраних места из дела светог Исака Сирина издвојио сам она његова упутства која су за човека, и када је овај човек врли хришћанин, можда најтежа да буду у потпуности прихваћена и у животу примењена. Њихово искрено прихватање и свакодневно упражњавање подразумева неку незлобиву, светитељску природу човека, од рођења благог, тихог и разумног, или преображај зле и грешне природе људске доживотним хришћанским подвигом, наравно, уз обилну благодат Божију. Хришћански подвиг треба да је доживотан зато што су и наше страсти

и свих "седам смртних грехова" (гордост, завист, блуд, прождрљивост, среброљубље, очајање, гнев) доживотне страсти које нас не напуштају ни у старости. Отуд је и борба са нашим противником, што би Његош рекао, борба "непрестана". И велики Гете је ову истину исказао у другом делу *Фауста* овако: "Ко трудом стреми сваки дан, тог можемо и спасти".

Као што нема двоје људи једнаких отисака прстију или линија на длановима, тако нема људи који би били на истој лествици душевно-духовног развоја, без обзира да ли је реч о људима ван сваке религије или о православним монасима у манастирима Свете Горе. Али треба да се подсетимо: свако наше достигнуће, свака нова освојена лествица у земаљској или небеској хијерархији, није трајно, једном заувек освојено место које се не може, већ у идућем часу да изгуби. Државници губе освојену власт, управници своја имања, епископи и игумани своју паству и монахе, а сваки човек губи, још лакше и брже, трпеливост и стрпљивост до које је једва стигао, снагу молитве и радост од ње за којом је годинама чезнуо и најзад је од Бога добио, верност мужа, жене или деце коју није знао да цени. И хришћански светитељи су знали да читав њихов доживотни труд да испуне вољу Божију, одричући се своје воље, може у последњем часу њиховог живота, нараслом гордошћу због стечених дарова, небригом или малодушношћу да буде развејан у ништа; отуд стална актуелност старозаветне опомене: Судићу те у онаквом стању у каквом те затекнем! Зато, Господе, знам, да ме нећеш питати ко сам био (светац или разбојник), већ ко сам сада! У XIII псалму (3) моли се псалмопевац: "Очи моје просвијетли, да не заспим на смрт". Као што се на наше телесне очи, у старости, лагано навлачи мрена, а опет има људи којима се и у дубокој старости мрена није навукла, тако је важно увек се молити Богу и непрестано ревновати, како би наше духовне очи постале и остале просветљене, јер у сваком часу могу да се затворе на смрт.

Овакав духовни напор који Христос тражи од својих следбеника може да се неком учини као неприродно, мазохистичко каштиговање људског бића. Али не; када сазнамо из сопственог искуства, затим, двехиљадугодишњег хришћанског, а и наука нам данас исто каже, да је човек, једним делом своје природе, пасивно-зависно, статично и тромо биће које би да живот проведе са најмањим могућим утрошком енергије, које се креће кроз живот опрезно и лагано "линијом мањег отпора", које би радо да се негде склони где не дувају ветрови, нити река тече, онда, збиља, морам да мамузам свога парипа тако паметно, да ово моје енергетско гориво, нити брзо изгори, нити да га постепено ухвати плесан, што ће се сигурно догодити ако га не гоним на корисне акције. Зато напрегнимо слух да чујемо апостола Павла када нас у *II посланици Коринћанима* (6, 2, 12, 14) опомиње: "Ево сад је вријеме најбоље, ево сад је дан спасења... јер не тражим што је ваше, него вас".

Нагласак у овом позиву апостола Павла је на садашњости, на свакодневном нашем труду да неприметном мрвицом или зрном корисне акције допринесемо прављењу укусне погаче нашег бића која ће се делити свима који зажеле да је окусе, а погача ће давањем себе постајати све већа и укуснија. За истинског хришћанина нема током целог живота "заборава бића" (подесан израз Мартина Хајдегера), јер "Ако заборавим тебе, Јерусалиме, нека ме заборави десница моја", пева Давид у СXXXVII псалму. Нека Јевреји мисле на земаљски Јерусалим, а хришћани на небески, средли су се и још ће се у будућности срести и у земаљском и у небеском Јерусалиму, јер и почетак и завршетак градње Јерусалимског храма и у њему друге скиније, назване Светиња над светињама, у којој се налази Ковчег завета у коме леже Мојсијеве таблице, а у истом невидљивом ковчегу, од времена Христа, и његових Блаженстава – на земљи је, за небо је.

Читав овај мој опширни увод за речи светог Исака Сирина – "Када неко у твом присуству почне осуђивати брата свога, сагни лице своје" јер "чим ово учиниш постаћеш опрезан и пред Богом и пред њим" – био би сувишан и непотребан, када би ове свете речи Христовог апостола из VII века биле сваком одмах разумљиве, природне и прихватљиве. Али, авај, колико пута у току једног дана само осудимо речима, често грубим и неправедним, брата свога рођеног, у истом селу или граду у коме смо и сами рођени, или ако неком срећом или случајем то не учинимо, са задовољством и, збиља, грешном страшћу дочекамо и прихватамо када се неко други обруши својим немилосрдним судом на некога, нама познатог човека или читаву породицу, али и на савршено непознатог нам представника другог народа и нарочито друге вере!

Више пута сам скретао пажњу на проверену психолошку чињеницу да иза готово сваке наше активне или пасивне осуде другог човека или и другог народа, нарочито када је ова осуда праћена афектом беса, лежи у нашем сопственом несвесном бићу препознати (али зато у другог пројектовани) грех, страст, мана. Препознавањем сопственог "брвна у оку", уместо "трна у оку брата свога", већ је зато достигнут, уз Божију помоћ и сопственим напором, један значајан, виши ступањ на Јаковљевим Лествицама. Сагни зато, бар једном, лице своје пред човеком који у твоме присуству грди другог човека, не истражујући да ли је у праву или не, када суди. Довољно ће бити да се неколико пута уздржимо од саглашавања, активног саучествовања у осуди брата, па да пробудимо у себи замрли глас савести која најпре суди самој себи, па ако нешто уопште преостане за другог, онда се тек обраћа другом, опет не да суди, већ да исправи. Свети Серафим Саровски добро каже: "Старај се да познаш себе и нећеш имати воље да осуђујеш друге", а ава Стратигије, давно пре руског светитеља, вели: "Ко види себе, тај не види недостатке брата". Овако тек, мислим, да постајемо опрезни пред Богом (према речима св. Исака), јер тек када погнемо главу и скријемо лице пред човеком који осуђује другог, ми се с болом и стидом у томе тренутку подсећамо колико смо пута и сами у прошлости на исти начин као онај који се осуђује, поступали, говорили или само рђаво мислили. И тек када смо достигли ову лествицу обожења, постаће нам природни и приступачни даљи савети св. Исака када каже: "Никога не изобличавај, не ружи чак ни оне који су веома рђави по своје животу". Не ружимо их, јер тако нећемо никад преобразити сопствену, некад истоветну злоћу, која, ако је јавно и не испољавамо, тиња и даље у нашем подсвесном и несвесном бићу, разбуктавајући се повремено, као агресивна помисао од које се сами уплашимо, или и као агресивно делање у сну, за време спавања. Управо нас убилачка и самоубилачка збивања у сновима, као и сваковрсни доживљаји сексуалне природе, и онда, када проводимо морално и честито будан живот, довољно убедљиво подсећају да још ни из далека нису све наше деструктивне тежње и похлепне сексуалне фантазије преображене, пошто и процес обожења тешко да може и у току једног дугог живота да буде успешно завршен. Није од суштинског значаја, сматрам, да ли ће хришћански подвижник (монашко лице, лаички монах или монахиња, или цивилно лице) своје сексуалне и агресивне пориве које препознаје као такве, било само у сновима или, некад, и у дневној свести, приписати утицају демона или своје индивидуалном или колективном несвесном битију. У оба случаја повремено појављивање оваквих нагона доказ су њиховог присуства, упорности и трајности постојања.

Не изобличавај и не ружи рђаве људе и због тога што ће ти прећи у навику овакво понашање, па уместо да у рђавим делима рђавих људи препознамо наша сопствена дела или само исте такве мисли из прошлости, болно се подсећајући да се и сами још нисмо од блата довољно очистили, осудом, ми даље потискујемо сопствене грехе, гордећи се у себи да ми нисмо као они други, рђави људи.

Можемо помислити зар је добро да баш нико, па ни врли хришћани не треба да јавно изобличавају зла дела рђавих људи; неће ли тако људска неваљалства остати покривена и некажњена? У сваком времену постојали су, и данас постоје, Божији и људски изобличитељи зла, порока и греха. Ако нас и када нас Бог позове, не умишљајући сами да смо позвани (а стварних изабраника увек је било мало), одазваћемо се на позив и према Христовим речима говорићемо, не из себе, већ како нам Дух Божији буде рекао да говоримо. Ван ове мале и одабране Божије чете, сви други нису у духовној моћи да ружећи друге људи избегну голему штету и себи и другима.

Разобличавање рђавих људских поступака и речи одувек је представљао мучан, сложен и незахвалан чин. Овакву мучнину познаје сваки родитељ када је разголићавао лаж, или и многа друга неваљалства своје деце; некад остане трајна горчина у души и деце и родитеља, нарочито у случајевима када су деца, или већ и адолесценти, јавно од родитеља постиђивани. Психологија деце и адолесцената добро је данас проучила негативизам младих (страст за одрицањем и противречењем), нарочито у случајевима јавних изобличавања њихових порока; наравно да овај негативизам још више долази до изражаја у случају неправедног раскривања или и кажњавања починитеља неког дела. Много је неплодног бунта и трајно болесног негативизма присутног код одраслих људи, па и читави народа, као последица погубно непедогошких поступака нестрпљивих, гневних, емотивно неуравнотежених родитеља према својој деци. Чему чуђење пред чињеницом да је много наших људи (и не само наших православних и неправославних Срба) који не знају шта је то грех, а и када за њега чују од меродавних лица, упорно одричу његово постојање у себи, отежавајући овако, или и онемогућавајући обављање свете тајне исповести и причешћивања.

Треба се чувати да из оваквих размишљања не проишаје погрешан закључак како децу и младе не треба суочавати са злом у њима самима, већ преко зла, у име хришћанског опроштаја прелазити и тако га заташкавати, самим тим јачати. Да се упитамо још једном, ко је позван да разобличи зло код другог? Најпре онај, мислим, који је препознао, разобличио и преобразио зло у себи. Наравно да ћемо рећи да је то тешко изводљиво и да је таквих људи мало, па ипак, то је једини исправни пут васпитања, препоручен како од стране званичне психологије и педагогије, тако још и од стране људи хришћанског погледа на свет.

Узмимо сада у разматрање доброг хришћанског духовника и доброг и искусног психотерапеута. И један и други тип исповедника сусреће се свакодневно са људима различитог узраста, пола и занимања који *добровољно* долазе онима које цене, очекујући од њих да их ови науче мучном процесу упознавања себе, односно препознавања и разликовања "кукоља од пшенице", у манифестном и скривеном душевно-духовном животу човека.

Идеални тип хришћанског исповедника, односно духовника који се сопственим процесом обожења доживотно приближава идеалу Христове савршености, увек изнова у себи препознаје остатак старих и помалање нових порока, преображавајући их (не потискујући) у врлине, које сада добијају енергетску вредност доживљајног, самим тим и убедљивог преношења (ових врлина) другоме; овакав тип хришћанског исповедника познаје поступак лаганог и постепеног приближавања тамној страни бића човека који се исповеда. Никад не плашећи и онако уплашеног и несигурног човека, који се једва једном решио да се исповеди, ни паклом ни обећањем раја, у случају покајања, не појачавајући у њему већ довољно присутне мазохистичке тежње самокажњавања. Искусни хришћански исповедник ће на благ начин – а истински благ је само онај који

има љубави у себи – навести неприметно, у току више поновљених духовних разговора и исповедања онога ко му се исповеда, да сам у себи препозна своју Сенку, демона, зло (различно називамо једно исто грешно стање људске душе). Зашто је потребно да овакав поступак вођења духовног разговора, или и исповедања, протиче релативно споро и равномерно? Зато што сваки наглији и преурањени поступак духовника при скидању једног од "седам велова" који покривају "седам смртних грехова" човекових, изазива код овога отпор који се показује као негативизам, бунт и одрицање своје грешности. Човек неће, једном речи, да га неко други огласи грешним, чак ни када је то, по сопственој вољи, изабрани духовник, када то овај чини грубо или преурањено. Човек мора сам да стигне, али уз неопходну помоћ духовника, до доживљајног сазнања о несумњивом постојању зла или греха у себи.

Готово све што смо показали да је потребно да у себи има добар духовник (свештеник или монах), треба да има и добар психотерапеут. Као што је ваљан духовник научио у младости много од свога оца-духовника, тако је већ одавно познато сваком младом психотерапеуту-кандидату да је услов признавања његове будуће психотерапеутске делатности пролажење кроз вишегодишњу тзв. школску или дидактичку анализу код неког старијег, искусног психотерапеута. Истоветан је, отуд, и идеал одличног психотерапеута коме овај тежи, као и идеал духовног исповедника. Тумачења (интерпретације) свих садржаја, свесних и несвесних, које испољава клијент, све богатије и обилније што психотерапија дуже траје, треба да буду правовремена, никако, ни преурањена нити закаснела. Психотерапеут се, такође, као и исповедник мора брижљиво да чува од сваког свесног или несвесног заплашивања клијента, пазећи да у њему не ојача, већ и онако присутан отпор према психотерапији и психотерапеуту (без обзира што је клијент вољно дошао на психотерапију), који (отпор), ако постане јак, активираће, у сваком човеку, од раног детињства спремљену садо-мазохистичку клацкалицу. У случају активирања ове природне људске клацкалице, агресивност према терапеуту смењиваће се са аутоагресивношћу, што прети да се претвори у зачарани круг (*circulus vitiosus*). Најзад, као што добар хришћански духовних постепено јача добро код исповедајућег верника, указујући му на Божији лик, Христов лик, присутан у сваком (и најгорем) човеку, јер ће само уз помоћ Христа одолети моћном злу, такође присутном, од малена код сваког човека, тако и добар психотерапеут, лагано, у току дуге психотерапије, јача човеково Ја, које ће, довољно ојачано, само препознати човековом Ја надређен принцип Сопства, у чијем се средишту, у хришћанских народа, налази архетип Исуса Христа.

Не бих желео да из овога излагања читалац изведе једностран закључак како је једини начин да човек упозна себе и тако се поправи, одлазак код духовника или психотерапеута (односно, некад, и код једног и код другог). Безброј је других начина и могућности које сам живот и Божија Промисао створе и тако припреме тле које човек треба да окопа, преврне неколико пута земљу испод површине тла, залије је новом, свежом водом и уз молитву Богу, препусти сунцу и киши да на таквом земљишту никну сочнији и хранљивији плодови. Ваља ипак рећи да је за правоверног, цркви оданог хришћанина, испуњавање тајне исповедања и причешћивања, његова доживотна не само обавеза, која се драговољно па зато и радосно испуњава. За многе друге људе, неверујуће или недовољно верујуће, нарочито када западну у дуготрајна неуротична или психотична стања, психотерапеуту, или и психијатру, неопходан је прилаз или и улаз у збркани унутарњи лавиринт људске душе из кога човек не може сам да се извуче, пре него што му психотерапеут стави у руке Аријаднин колац.

Да се вратимо, закратко, на родитеље и њихов однос према деци и младима. Ако су добри духовници и психотерапеути прошли кроз школу све бољег познавања себе, а онда и владања собом, какво школовање је потребно родитељима, како би и они, попут добрих духовника и психотерапеута, на благ, постепен и разуман начин указали својој деци на грешке које они поновљено чине, не изазивајући у њима негативизам и бунт који, некада, видели смо, остану трајно, рђаво обележје одраслих људи? Нема бољег помагача родитељима да поступају са својом децом тако да их подстичу на сазревање и самосталност, од љубави: међусобне љубави родитеља најпре, а онда и љубави коју непрестано гаје, и поред повремених и тежих разочарења, за своју децу.

"Блажен је човек коме Господ не урачуна гријех", пише апостол Павле у *Посланици Римљанима* (4, 8). Мада нам је воља Божија често недокучива, природно је да размишљамо да Бог неће да гледа на грех оног човека који се и сам труди да не гледа грехе својих ближњих, који ће, да се подсетимо речи св. Исака Сирина, сагнути главу пред неким који осуђује брата свога. Ако смо и када смо једном достигли овај ступањ самопознавања, од нас се тражи, на све даљем и тежем путу обожења, нешто, збиља, узвишено и Христа достојно: "Простри одећу своју под оним који пада и покриј га", а онда, да ли већ на једној од последњих, од тридесет степеница св. Јована Лествичника, стиже добровољно узимања на себе грехова грешника и прихватање за њега и уместо њега, казне и стида. О, бескрајне лепоте хришћанског подвига, о, непојмљиве узвишености уподобљавања човека Христу и Његовој жртви! Познато нам је из живота неких хришћанских светитеља, као и највећих светогорских исповедника, да су неки од њих узимали на себе најтежи подвиг – не онај, појављивање голготских телесних рана Христових на телу молитвеника (стигматизација), православној мистици дубоко стран и непознат начин прослављања Христа, а познат и прихваћен код неких римокатоличких мистичара – преузимање на себе неког тешког греха несрећника који вапије за помоћ Богу и Његовом земаљском заступнику. Реч је најчешће о греху поновљеног блуда, хроничног алкохолизма и наркоманије, изједајуће завидљивости према другом човеку, или о неком другом од познатих крупних људских грехова. Преузимајући овакав грех на себе, ослобађајући тако овог греха грешника који је дуго са њиме живео, дотадашњи грешник постаје доживотни благодарни слуга Господњи на земљи, а онај старац, збиља Христов светитељ или апостол, бориће се и уз Божију помоћ избориће се, у дужем или краћем временом периоду, са једним од оних тешких порока или и греха.

Сећам се дивне приче руског писца Николаја Љескова (1831-1895) *Зачарани путник* у којој се каже: "Знаш, драги пријатељу, никад никог не треба потцењивати, јер нико не може знати због чега је ко и којом страшћу кажњен и мучен. Ми који смо опседнути патимо, али је зато другима лакше. И ти сам, ако трпиш од какве страсти, немој самовољно да је се отресаш, да је други не би преузео и патио, него потражи човека који би добровољно од тебе ту ману примио". Не знам да ли се у некој другој светској књижевности, осим у православној, могу наћи оваква дубока и узбудљива места.

А где одлази, питам се, изгоњени зао дух из човека? Према Христовој причи из *Јеванђеља*, у свиње, али најчешће – у другог човека.

Зло шета светом и премешта се из човека у човека, из једног народа у други народ. Ако већ не можемо да "узмемо учешћа у страдањима свакога", нити да "простремо одећу своју под оним који пада", а поготово смо немоћни да преузмемо на себе грех онога кога волимо или који нам се, са истинским вапајем, као Христу, обраћа за помоћ, онда бар, према речима светог Исака Сирина, будимо стрпљиви и никог не постиђујмо.

IV

О ЧИСТОТИ СРЦА

И О ОНОСТРАНИМ "СТАНОВИМА"

**ДУША КОЈА ЈЕ УЗЕЛА НА СЕБЕ БРИГУ
О ВРЛИНИ И КОЈА ЖИВИ У СТРОГОСТИ
И СТРАХУ БОЖИЈЕМУ, НЕ МОЖЕ БИТИ БЕЗ ТУГЕ НИ ЈЕДНОГ ДАНА;
УСЛЕД ТОГА ШТО СУ ВРЛИНЕ
СКОПЧАНЕ С ТУГОМ...
НЕМОГУЋЕ ЈЕ ДА КАДА ИДЕМО ПУТЕМ ПРАВДЕ НЕ СРЕТНЕМО ТУГУ,
ДА ТЕЛО НЕ ИЗНЕМОГНЕ У БОЛЕСТИМА И У РАДУ И ДА ПРЕБИВА
НЕПРОМЕЊЕНО... КО БЕЖИ ОД ТЕШКОЋА,
ТАЈ СЕ НЕСУМЊИВО РАСТАЈЕ
И С ВРЛИНОМ. АКО ЗАЖЕЛИШ ВРЛИНУ, ТО БУДИ СПРЕМАН НА СВАКУ
ТЕШКОЋУ, ЈЕР ТЕШКОЋЕ РАЂАЈУ СМИРЕЊЕ.**

Човеков живот на Земљи проглашаван је од свих мислећих људи, философа, религијских предводника, песника и уметника сваке врсте, у свим временима, од када су настали египатски, кинески, вавилонски, као и митови других народа Старог века, све до нашег времена – мучним, жалосним, па и трагичним (отуд свест о нужности догађања и Судбини која је изнад и највећег бога!). Јудејска религија следовала је донекле оваква схватања о човеку и његовом трагичном положају у свету, пре свега везујући их за неминовност смрти (*Приче Соломонове, Књига Проповедникова*). Тек је хришћанство осмислило, сјединило и отелотворило (кроз божанску личност Исуса Христа), све оно значајно, истинито и божанско што се налазило, само у одломцима и траговима, у митологијама и религијским системима већине народа света, њихове цивилизације и културе, до појаве Мојсија и Исуса Христа.

Човек је од јудео-хришћанске религије објављен боголиким и палим бићем, створеним од Бога да буде господар природе и бесмртан, али који је, сагрешивши, из непослушности и гордости прогнан из Божије близине да би, од тада, као смртно биће "у зноју лица свога јео хлеб свој", а жена у "мукама рађала децу своју".

Допадала нам се ова библијска прича или не, разумевали је ми буквално, алегоријски или симболично, или не разумевали, она нам саопштава истину о човеку коју су наслућивали, на различите скривене начине и исказивали, као што малочас рекосмо, готово сви народи света, од најстаријих времена историје, на свим континентима. А ова истина је била у томе да је једном давно, у праисторији, еонима далеко, човек, несумњиво створен од Бога или богова (у сваком случају, од духовних бића већих и моћнијих од њега, никако неком постепеном еволуцијом од нижих живих бића) стајао у непосредној близини Божијој, доживљавао је и знао за Његово постојање, а онда, незнано увек како (у разним митолошким представама различито), отпао је од свога Створитеља (својом вољом, из охолости следујући гордог отпадника Луцифера, наговорен од силе Зла итд., итд.) и нашао се, смртан, уплашен и немоћан, на тврдој и негостољубивој Земљи коју је тек требало обрађивати, припитомљавати и натерати да човеку пружи плодове хране, како би преживео онолико година колико му је било одређено. У човеку је остала непрекидно присутна богочежњивост, силна жеља за повратком Богу, али је у њему истрајавала и упорна тврдоћа срца, пркосна према Богу

све до Његовог негирања постојања, смењивана са доживљајем апсолутне немоћи пред Богом, природом и неумитношћу смрти. Клатно човековог живота, збиља, као да зна само за две крајње тачке: за младалачку онипотенцију, с уверењем да ће човек, сопственим прегнућем, уз помоћ силно развијеног разума и ума савладати све препреке и постати једног дана и господар смрти, и за старачку немоћ (физичку, душевну и духовну) која са тугом, иронијом, неком гњилом зрелошћу на прагу смрти, посматра смирено, резигнирано, депресивно или саркастично, сав "вашар таштине" сопственог живота, живота свога народа као и историју целог света.

Од оваквог, еонски дугог смењивања, рекло би се, увек истог, кружног понављања људског живљења, појединачног и народног, који почиње рођењем, достиже свој климакс у младим и средњим годинама живота, а онда незадрживо почиње да опада, да би у немоћи, болести и смрти завршио (човек и народ) своје постојање од овакве свирепе нужности постојања, једино што ослобађа и човека појединца и народ, било би препознавање и следовање у себи "воље за смислом", чврсто усађене у сваког човека, јаке попут нагона, стављене од Виктора Франкла у исти ред важности, као и сексуални или агресивни нагон. Зашто онда ова "воља за смислом" није присутнија, видљивија и делотворнија и код људске индивидуе и у једном народу, питамо се.

На шта најчешће личи човек који није у себи открио и активирао "вољу за смислом"? Једна слика оваквог човека креће се на широко отвореној лепези могућности: од скученог живота, једва до самосвести усправљеног човека, заробљеног послушаника нагона (самоодржања и размножавања, сексуалног и агресивног), преко самосвеснијег човека, али који живи само за садашњост, кога као да никада нису мучила питања о Богу и човеку, животу и смрти, смислу и бесмислу, човека хедонисте који тражи сваку врсту уживања с уверењем да човек "живи докле живи", да више ништа не остаје за њим после смрти, па до човека "закон" који мрављом упорношћу стиче и скупља, испуњава дан у непрестаном раду и труду, задовољан што оставља за собом потомство, кућу, новац, неку своју фотографију...

А они други, изгледа малоборојнији, који откривају у себи "вољу за смислом", какав садржај у њој налазе? Треба рећи да је сама "воља за смислом" празна (архетипска) посуда која тек треба да буде нечим испуњена. Чиме? Проналажењем друге карике, од три које чине основу споменуте архетипске посуде, буђењем "нагона за сазнањем". Воља за смислом, подстакнута на даље тражење нагоном за сазнањем (тежњом за вредношћу), некад уз драгоцен помоћ урођеног талента, у животу даље развијаног стрпљивим неговањем, чини од човека да постане уметник, философ или научник. Иако знамо да ниједан истински научник, философ или уметник није био у потпуности задовољан оним што је створио, јер што је више и боље стварао ницали су пред њим нови непознати светови – крај живота оваквих људи могао је да буде спокојан, без страха од смрти, чак и онда када су неки од ових научника, философа и уметника остали целог живота атеисти или агностичари, јер су у себи носили доживљај испуњености свога живота.

Морам да кажем, као хришћанин некад се и чудећи, како има људи у свету, и у нашој српској средини који су дочекали дубоку старост и умрли мирно, иако нису никад, или су само ретко прешли праг своје цркве, упалили у њој свећу, или се један или два пута у животу причестили. Таква је била бака једне моје познанице, проста, полуписмена сељанка, добра и блага целог живота, још спокојнија и милосрднија у старости, умрла тихо и

нечујно у селу, у сну. Моја познаница каже да не памти да је њена бака некад ишла у цркву или се причестила; славила је, додуше, са мужем и децом славу, постила је када се пости, али за исповест и причест као да није знала. На моје питање овој познаници, иначе доброј православној жени, која воли и често иде у цркву, како објашњава своју баку, одговорила ми је да је она једноставно живела, ником није чинила зло, није била завидљива, нити преносила "аброве", деца коју је родила створила су добре бракове и имала своју децу, у породици није било скандала било које врсте. Она је тако, мисли моја познаница, "испунила свој живот живећи по Богу, без Бога".

Споменули смо да постоји и трећа, вероватно најзначајнија карика у трочланој подели архетипа *homo religiosus-a* у свима нама. Ова карика која је у стању да дефинитивно учврсти осовину и до врха испуни ону божанску посуду коју сви рођењем доносимо на свет, јесте наше религијско сазнање и морал, у тесној вези са овим сазнањем. Не морамо остати равнодушни, али није нам најпречи задатак да као хришћани рођени у православној Србији испитујемо, процењујемо, или се и заносимо будистичким, браманистичким, или које друге светске религије учењем људи који су рођени и проводе, непознатим Божијим Промислом, цео живот у Ирану, Индији или на Цејлону, на пример. Ако се Бог већ на нас смисловао и међу многим другим народима пружио нам прилику (шансу) да се родимо у православној Србији, нисмо ли онда од Бога позвани да добро упознамо православно хришћанство, српску, народну, али нарочито црквену, српску историју, не бисмо ли узели, свесно, вољно и радосно, "на себе бригу о врлини", која и према св. Исаку Сирину није ништа друго него живот у "строгости и страху Божијем?"

У чврстом уверењу, без трунке догматског фанатизма, православан човек, свуда у свету у коме као православни верник живи, сматра да је од Бога почаствован што се родио, или у току живота, чврсто и трајно стекао православну веру, за коју држи да је најверније сачувала само језгро божанске поруке Исуса Христа. Каква је онда жалост Христова и каква опасност за оног православног (али и сваког другог искреног верника) кога Христос позива на Своју вечеру, а човек се извињава да не може да дође јер је заузет бригом о стоци, трговином, женидбом сина итд!

Видели смо већ како је мало људи стварно спремних да пођу за Христом. Зашто? Сам нас је Господ упозорио да само "узана врата" воде у Царство небеско, што значи да се без непрестаног одрицања (пре свега и стално свога себичног, јер и уплашеног "ја") и узимања *свога* крста, не можемо надати Васкрсењу. Св. Исак Сирин додаје овоме, сваком хришћанину, познатом голготском путу, још и тугу.

Човек тугује и жалости се из много разлога, најчешће сувишних и безначајних. Један се жалости зато што је изгубио новац, други зато што није задовољан у браку, са женом или децом, трећи није намирин на радном месту, јер није добио онакво и онолико признања како је замислио да треба да добије; готово нико се од ових људи не пита за стварне узроке своје туге. Апостол Павле је све наше разноврсне туге тачно сврстао рекавши: "Јер жалост која је по Богу доноси покајање за спасење, за које се не каже; а жалост овога света доноси смрт" (*II посланица Коринћанима, 7, 10*).

Човек је тужан Дон Кихот, мање или више, целог живота. Хедониста и рационалиста у њему, Санчо Панса, увек изнова покушава да разведри господара, да га врати на земљу,

у реалност, да му покаже да су "два и два четири" (блистава размишљања Достојевског у *Записима из подземља*). Некада овај наш естетски заводник (естетски стадијум развоја човека код Серена Кјеркегора) и успе, за краће или дуже време да одвоји човека-трагаоца и човека-боготрагаоца од његовог, у слободи изабраног пута, на коме "не може бити без туге ни једног дана". Обично са осећањем дубоког стида, хришћански подвижник се потом враћа на Пут који је, у исто време, и Истина и Живот. Ако ће још који пут у току живота и бити поново преварен од Кушача, сваки повратак биће смишљенији и сигурнији, са доживљајним знањем св. Исака да "ко бежи од тешкоћа, тај се растаје с врлином". Све јасније постаје боготражитељу да нема брзог избављења, већ да су и наше болести (телесне и душевне, данас бисмо рекли, психосоматске) драгоцени део нашег чишћења, чак нашег понижења и слабости, јер тек у болести и тузи наслућујемо величанствене, парадоксалне речи апостола Павла да "када смо слаби, онда смо јаки".

Има најзад још један разлог, о коме св. Исак Сирин не говори директно, али га познајемо из свеколиких светитељских списа, због чега човек-на-Путу не може да проведе ниједан дан без туге. Разлог лежи у подвижничковој сапатњи са свим тугама људи где год они живели. Христом просветљен ум и срце човека, не може више никад да престане да осећа жалост због несрећа које сналазе људе свуда, сваког дана, сваког минута.

Не треба, међутим, замишљати, да Христов апостол проводи цео свој живот и сваки свој дан само у сузама и жалости због грехова својих, своје породице или свога народа, мада и грехова целог света. Радосна је туга православног Христоносца, најбоље изражена у једној московској цркви посвећеној Богородици "всјем скорбјашчих радости". То је радост Васкрсења, радосно-тужна молитва православних Богу да се "сви људи спасу и да дођу у познање истине" (I *Посланица Тимотеју*, 2, 4).

**СПАСИТЕЉ ГОВОРИ ДА СУ МНОГИ
СТАНОВИ КОД ОЦА СПРЕМЉЕНИ
ПРЕМА РАЗЛИЦИ ДУХОВНИХ ВРЛИНА.
НИСУ РАЗЛИЧИТА МЕСТА
ВЕЋ СУ РАЗЛИЧИТИ
САМО СТУПЊЕВИ ОВИХ ВРЛИНА.**

Овај занимљив одломак из дела св. Исака Сирина тумачење је једног загонетног места, присутног, карактеристичног, само у *Јовановом Јеванђељу* (14, 2) које наводи Христове речи упућене ученицима: "У кући Оца мојега станови су многи. А да није тако, зар бих вам рекао: Идем да вам припремим мјесто".

И без познавања психологије и психолога, сваком је човеку који и мало уме да посматра људе јасно да се ови веома међусобно разликују. Разлике су расне, класне, националне, генетске, а и карактерне, уколико под карактером разумемо скуп наследних и стечених особина. Отац или мајка искрено су некад зачуђени како је могуће да су родили два тако, у свему, различита сина или кћери; добар учитељ већ у основној школи уочава индивидуалне одлике сваког ученика; муж и жена, што су дуже у браку, нарочито у оном мање успелом, са разочарењем, жалошћу и гневом примећују да од илузије међусобне сличности или и једнакости у фази заљубљености, после неколико година брака, остају само поразне разлике. И тако се непрестано понавља тужна истина да због недовољно или касно уочених разлика, муж не разуме жену, нити жена мужа, родитељ своје дете, ни деца или млади људи своје родитеље, сусед суседа,

један народ неће или не може да разуме други народ, једна раса другу расу. Када би неразумевање остало само на коректном удаљавању једних од других, па и поштовању постојања разлике, веће несреће међу људима и народима могле би се још избећи. На жалост, ово се ретко дешава. То, што су људи различити, помислио сам једном, саблазан је за човека! Највероватније да су овом узрок, у сваком човеку присутне, архајске, биолошке црте ксенофобичности. Све што је друкчије него што је у мојој породици, племену, верској опредељености, изазива у човеку сумњу, презир или мржњу, док је у основи свих ових осећања – страх.

Пошто је ова различитост или другост, ипак, код неких чланова некадашњих примитивних племена будила и стваралачку радозналост, могли бисмо смело рећи да оваквим, генијалним појединцима у племену можемо мирне душе да захвалимо, што је човек изашао из ендогамике у егзогамију, што је дошло до забране инцеста и убиства, једном речи, што се цивилизација, па и култура уопште, почела да развија.

Природа, коју је, као и човека, створио Бог, изобилна је у различитостима сваке врсте, у биљном, животињском, а највише у људском свету. Библијско казивање да је човек створен "из праха земаљског", али и по слици и прилици Божијој", треба да значи две битне ствари: човек је природно и духовно биће. Као део природе, човек носи у своме телесном бићу све основне елементе из којих се састоје минерали, биљке и животиње. Човек је као природно биће микрокосмос, али у њему се сабирају још много непознатих утицаја микрокосмоса. Када не би било данас толико злоупотребе са астрологијом, могли бисмо, опрезно, рећи да неког, науци још увек непознатог, утицаја Месеца, планета и звезда на човека мора да има. Узмимо само Месец као пример. Ако је његова привлачна снага толика да он ствара у океанима и морима плим и осеку, а пошто знамо да се човеков организам састоји 80% од воде, тешко је негирати месечев утицај на телесни, али и душевни организам човеков. Какве је врсте и какве су последице таквог утицаја на човека, можда ће нам наука у догледно време открити.

Човек није, као што смо рекли, само природно, већ и духовно биће. Рођен из "праха земаљског", али одушен Духом Божијим, човек је постао душевно и духовно биће које се разликује од сваког другог живог бића у природи, управо по својој трочланој подели, као биће тела, душе и духа. У апсолутној немогућности да негира постојање свести и самосвести (који су у ствари израз духовног постојања човековог), човеку је једино остало да заузме теистички, агностички или атеистички став о пореклу и исходу свог духовног бића. Свесно или несвесно, сваки човек у току живота, заузима један од ова три могућа става (дешава се да се ови ставови диљем живота мењају), али онда се обично и понаша тако у свакодневном животу, према себи, другим људима и природи. Човек не може, иако то често жели, да негира своју одговорност пред Богом, људима и природом. Подељен на природно и духовно биће, смртно и бесмртно, свесно и несвесно, добро и зло, човек, као најсавршеније биће у природи, у исто време је најнемоћније. Нема човека који није у току свога живота, једном или много пута, доживео апсолутну немоћ и слабост. Услед непрекинутог, свесног или несвесног доживљавања своје инфериорности, и то како у односу на природу и природно нижа бића, савршено опремљена инстинктима и нагонима, тако и у односу на Бога, недостижног и непојмљивог, човек је уплашено биће, биће страха. Инфериорност и страх главни су разлози човекове рђаве конзервативности, која има и биолошке основе, у инертности, статичности, можда и у Танатосу који вуче све живо у пропадање, нестајање, ништавило вечне смрти.

Сада смо се више приближили одговору на питање, откуд у човеку толики страх од сваке различитости, од сваке промене, у себи и око себе. А промена је неизбежна онда када се човек свесно сретне са Другим, другачијим, и у себи и око себе другачијим или различитим. Пошто је живот сваког живог бића у природи, почевши од једноставног, на изглед, живота биљке, па до живота сваког човека, а нарочито хришћанског или стваралачког човека богат у динамици догађања, непредвидив и ризичан, човек је у непрестаној одлуци, вољној и невољној, или да се препусти "чудовишној конзервативности" (како Јунг с правом зове један део човековог бића) која га вуче смрти, условно рефлексним понављањем истог, или да се пробуђеним духом у себи (духом који се у клици налази присутан код свих људи) почне да уздиже пут Бога Лествицама Јаковљевим, или и оним св. Јована Лествичника. Ако је Бог у човека утиснуо Свој Лик, онда прилика Божија у човеку, позив је Божији човеку на вечно усавршавање, јер је и човек бог, и према старозаветној и према новозаветној Божијој поруци човеку. Трагове божанског назначења човека и путеве достизања савршенства, налазимо и у свим другим, прехришћанским или премонотеистичким религијама.

Није потребно даље, како мислим, доказивати, не само непојамно велике разлике које постоје између људи, које, при свим тим разликама уједињује један Бог, али и једна, неизбежна смртност, већ и свима људима уочљиве разлике које постоје у душевно-духовном усавршавању људи. Карл Густав Јунг је природну потребу људи за напредовањем, поправљањем себе и усавршавањем, према несвесној архетипској слици Сопства у себи (ова слика, опет, није друго него Божији лик у нама, а у центру сопства, према Јунгу, за народе хришћанске двехиљадугодишње културе налази се утиснут лик Исуса Христа), назвао индивидуација или "индивидуациони процес". Код Јунга ова идеја није оригинална, јер, као што је идеју архетипова Јунг позајмио од Августина и Дионисија Ареопагите, а од Лукреција појмове Анимуса и Аниме, тако је индивидуација други назив, истина у нечему и друкчијег садржаја, хришћанског појма обожења (*theosis*).

Изазован је Јунгов став, који пред нас као хришћане поставља низ нових тешких питања, да, иако је индивидуациони пут природан, сваком човеку дат и задат пут (Јунг је осим неизбежних детерминистичких збивања у људском животу заступао и веру у финални циљ живота сваког човека), ово не значи, *eo ipso*, да сваки човек индивидуира. Апсурдно би изгледало наше питање, колики је број људи данас, од пет или шест милијарди становника Земље, који напредује у индивидуацији, или се и обожује у хришћанском свету. Када нас повремено, посматрајући данашњи хаотични свет спопадне умор, скепса и песимизам, учини нам се да је све мањи број људи у свету – које због пораста материјалне беде, болести и ратова, које из других разлога – који свесно раде на поправљању себе, који су свесни верници, одговорни и етични, који живе у хармоничном складу онога што мисле, говоре и чине. Када се уз Божију помоћ опет придигнемо са земље на коју смо пали, када нам се вера у смисао и вечност живота поврати, када са Достојевским, успламтело и искрено, понављамо његове речи: "Бесмртан сам, моја бесмртност је нужна једном чињеницом да Бог неће хтети да угаси заувек пламен љубави који се запалио за њега у моме срцу" – тада, у таквим тренуцима вере, наде и љубави, постајемо опет сигурни да наш Бог није деистички бог који је створио свет, а онда се незаинтересовано из њега повукао, већ је Бог који је постао човек да би својом Промисли и даље владао светом и људском историјом. Па, иако нам је тешко схватљива Божија промисао у историји, мање нам је она непровидна и неразумљива, ако пажљиво пратимо живот сваког, наизглед и најбезначајнијег човека на земљи. Тада је могуће да препознамо да сваки човек индивидуира, и тако стиже до неког, у овом животу за њега могућег ступња душевне и духовне зрелост. Ако тако не

мислимо, а сматрамо себе религиозним, још и хришћански и хришћански православно религиозним људима, наћи ћемо се у готово безизлазном положају. Ево зашто.

Када ми је недавно један мој пријатељ, православни теолог, поставио питање које ја постављам себи и другима већ више деценија – шта ће бити с оне стране гроба са милијардама људи који су били равнодушни према религији, а међу којима су неки живели узорним и моралним животом, још једном сам се узбудио и замислио. Сваком хришћанину добро су познате ове Христове речи: "Ја сам пут истине и живот; нико не долази Оцу осим кроз мене" (*Јованово Јеванђеље*, 14, 6); "Ја сам чокот, а ви лоза. Ко остаје у мени и ја у њему, тај доноси многи плод, јер без мене не можете чинити ништа" (Јован, 15, 5); "Уђите на уска врата, јер су широка врата и широк пут што воде у пропаст, а много их има који њиме иду. Јер су уска врата и тијесан пут што воде у живот и мало их је који га налазе" (Матеј, 7, 13, 14); "Не бој се, мало стадо, јер би воља Оца вашег да вам даде Царство" (Лука, 12, 32); "Будите, дакле, савршени, као што је савршен Отац ваш небески" (Матеј, 5, 48).

Како ове и сличне Христове речи, испуњене силом енергијом када се њима молимо или их гласно изговарамо, ваља тумачити? "Не бој се, мало стадо", вели Христос. Нису ли то они малобројни хришћански људи које ће Христос, када буде поново у слави долазио на земљу, затећи верне и Богу одане! Нису ли то они изабрани Христови апостоли кроз векове, за које је Христос, још док је био на земљи, говорио: "Ја се за њих молим, не молим се за свијет, него за оне које си ми дао, јер су Твоји" (Јован, 17, 9)! Зар Исус Христос, обећани Месија, није дошао за све људе на свету и зар се није Његова реч проповедала свима народима као што је Он наложио Својим ученицима?

Уместо даљих опасних питања, опасних за сваки људски ум који није просветљен очишћеним срцем, а тада и задобијеним даром Духа Светог, вратимо се на св. Исака Сирина и упитајмо се за његова тумачења тајанствених и дубоких речи Исусових о "многим становима припремљеним код Оца". Које су, најпре, намењене ове Христове речи: свима људима без обзира на њихова верска убеђења, или само онима који су примили Христа као Месију, следили у току свога живота Његов пут и преселили се у вечност са Христом у срцу и на уснама? Судећи по другом делу поменутих Христових изрека: "Идем да вам припремим мјесто", а и према тумачењу св. Исака Сирина, Христове речи о "многим становима", односе се само на хришћане. Не помажу нам много нове умне спекулације, које могу, истина, потећи и из срца љубави неког истинског хришћанина: Оригена, на пример, или св. Григорија из Нисе, преко многих и несвесних "оригениста" међу светитељима, али и обичних људи "чиста срца", у току низа векова хришћанске историје, све до савременог православног мислиоца Сергеја Булгакова који се одриче "казнене, терористичке" теологије и предвиђа, после смрти, за време еона, чишћење човека. Коликогод били и сами склони оваквим визијама молитвених и моралних хришћана кроз векове, који су се усудили да из срца пуног љубави завапе у бога милосрђа и љубави апокатастазу за све људе, потврде за овакве узвишене жеље ми, на жалост, не можемо да нађемо у *Јеванђељима*, *Делима апостолским*, *Посланицама апостола Павла*, па ни код већине хришћанских светитеља кроз векове.

Ако тврдоглаво, па макар из искрене љубави према људима, поставимо, не само јововско питање о праведницима који страдају на земљи, и злим и неправедним који благују, већ и људско, "одвећ људско" питање, шта ће бити у вечности са припадницима других народа и религија који нису никад, до данашњег дана, чули за име Исуса Христа, Спаситеља света, а живели су чистим и праведним животом –

питање које не постављају људи само данас, већ које је било постављано и у прошлости хришћанске историје – одговор можемо тражити, како од неких ретких хришћанских мислилаца који су се овим питањем бавили, тако и у религијским учењима народа нехришћанске вере. Као што нам је познато, када је реч о неким азијским религијама, учење о карми и реинкарнацији релативно задовољава огромне масе азијских народа. Осим код будиста и неких побочних грана произишлих из будистичког учења који проповедају гашење воље за животом, и достизање нирване, и то одрицањем од жеља и страсти које ове жеље код човека хране, у осталим религијама Азије, постоји, слично као у хришћанству, идеја непрестаног усавршавања човека, како би човек, после низа живота у којима се чисто од зла, достигао Брамана, односно како би Атман (дух у човеку), најзад, схватио и доживео, да је "Атман – Браман".

Што се тиче ретких хришћанских мислилаца које је такође, слично нама данас, мучила судба оних нехришћанских људи који су живели хришћанским животом, не знајући за Христа, или судба хришћанских људи који су смирено и скромно проживели свој век ван православне Хришћанске цркве, преовлађивало је мишљење међу оваквим хришћанским мислиоцима, међу њима и калуђерима и теолозима, да је ствар Божије мудрости, Божије правде и Божије милости како ће се и да ли ће се спасти и они ван Цркве. Њихово хришћанско уверење је било, а за такво уверење нашао сам потврде и код нашег изврсног апологетичара професора др Лазара Милина, "да Божија милост неће бити ускраћена никоме ко је од свег срца буде желео и тражио" (Л. Милин, *Српски Сион*, 5, 1995, С. Митровица/С. Карловци). Више и даље, нити имамо права да знамо, нити смо у стању да сазнамо.

Нећемо пропустити да кажемо коју реч и о оним људима у свету и код нас који, било вољно или невољно, намерно или ненамерно, са злом вољом или без икакве воље, нису хтели у животу ништа да знају о Богу и Христу, о животу и његовом смислу овде, и о могућем животу после смрти; о безименим, па и рђавим људима који су, опет да кажемо, вољно или невољно, западали из једног порока у други, из једног зла у неко још горе зло. Шта ће бити са њима, ко је одговоран што нису и они пошли бар оним својим, индивидуационим путем, ако већ нису стигли и да се обожују? Зле људе – прељубочинце, убице, крадљивце, богохулнике и друге сличне грешнике – према речима Христовим, из сва четири *Јеванђеља*, чека зла смрт и, с оне стране, "друга смрт". Не знамо да ли помажу наши повремени искрени вапаји и молитве да се тешки грешници око нас (па и они у нама) поправе, и тако себе, макар и у последњем часу свога живота, попут оног другог разбојника на Голготи, спасу. Православна и римокатоличка вера, уздају се, додуше, у молитве живих праведника за умрле грешнике – док у протестантском свету није уобичајено да се чак верује у неки живот после смрти, све до "судњег дана" општег васкрсења мртвих, приликом Другог доласка Исуса Христа на земљу – али колико је на земљи праведника чије су молитве толико јаке да стижу до душа живих грешника с оне стране, ублажавајући им тамошње јаде! Нехришћанско је строго узето, веровање неких полухришћана који се, најчешће из искреног сажалења и проживљене сапатње са умрлим грешницима – нарочито самоубицама, а данас сапатње и са бројним младим људима који су се из бројних, смео ли да кажемо, објективних разлога (потеклих из растављених, болесних, на разне начине убогаљених породица) одали рано алкохолу и дроги, криминалу и сваковрсном преступу и као такви и завршили живот – уздају у Божије милосрђе, надајући се у могућност дугог, еонима дугог (како је рекао Сергије Булгаков) чишћења оваквих несрећних душа, начинима савршено непознатим нама људима. Занимљиво је подсетити да је Платон, а вероватно и нека ранија учења која су на њега утицала,

веровао да су реинкарнације намењене само рђавим људима и палим душама који на овакав начин добијају шансу да се очисте.

Бојим се да све овакве и сличне спекулације, гомилане у људским главама вековима, у мучном труду људи да докуче недокучиво, могу код неких атеиста да ојачају њихово уверење да су сва људска размишљања о животу после смрти савршено непотребна, сувишна и смешна, из једног јединог разлога (они мисле простог разлога), што никаквог живота после смрти нема. Како су, међутим, психологија и антропологија данас, добрим делом, потврдиле уверење свих верујућих људи кроз историју људског рода да је човек својим последњим основама, религиозно биће, па да и атеиста само верује да нема Бога, далеко смо од помисли да су атеисти задовољни својим убеђењем и да човек, иоле сложеније душевне грађе, може остати поштеђен од вечних, како би Достојевски рекао, "проклетих питања".

Да се вратимо на крају овог излагања на "многе станове код Оца", у тумачењу св. Исака Сирина. Већ смо указали на чињеницу да св. Исак, у своме прилазу познатим Христовим речима, мисли само на хришћане и то хришћане који су и у току живота свесно и вољно одлучили да верују и да живе хришћанским животом. Подсећајући на велике разлике које постоје међу људима, у њиховој укупној телесно-душевно-духовној грађи, неће нас изненадити када од св. Исака сазнамо да и за правоверне и праведне хришћане нису сви станови *post mortem* исти. Претпостављајући и верујући да су појмови време и простор, само наши људски, овоземаљски појмови, који као да губе сваки смисао "с оне стране" (карактеристично је да и атеиста Сигмунд Фројд тврди да наше несвесно не зна за време, простор и смрт, наводећи снове као пример), и св. Исак Сирин не говори о различитим местима (па и становима) душа после смрти, већ само о различитим ступњевима духовних врлина које су изнеговали људи док су живели хришћанским животом на земљи. Па, као што се свако наслађује стварним сунцем овде на земљи, у оној мери, у којој му моћ гледања допушта, тако и у будућем веку, вели св. Исак "сви праведници настањују се у једној истој области, само што се сваки у својој мери осветљава једним истим мисленим сунцем".

А за сам крај, још једно питање (опет, признајем, брзоплето и недостојно) које нам је свима који верујемо у пост-мортални живот, на уму. Шта бива са људима који су се удостојили да населе (увек се, изгледа, морамо послужити људским појмовима) Божије станове, кроз вечност? Људима је савршено страна свака статичка представа душевног или и духовног живота човековог. Зато им је незамисливо и вечно блаженство праведних људских душа у рају, и вечно мучење грешних душа у паклу. Од давнина су се људи питали нису ли хришћанске објаве о рају и паклу "педагошке објаве", које су имале и још увек имају за циљ да вечно непунолетно човечанство, па, на жалост, и хришћански део човечанства, оштрим супротстављањем раја паклу и обратно, приведу (збуњеног и неодлучног) човека Цркви; јер Црква је та која објављује људима Христову поруку, како благе вести љубави, каква се од Христовог објављивања Себе људима никада у историји људског рода није чула у таквом виду, али и Христове објаве Последњег суда, када ће кукољ бити свезан у снопље "да се сажеже, а пшеницу одвезите у житницу моју". Ако, дакле, објаве Христове Цркве о рају и паклу и јесу "педагошке мере" које хришћанска Црква две хиљаде година свесно користи, не би ли, увек колебљиве људе привела себи, оне (објаве), заиста, почивају на самим Христовим речима из *Јеванђеља*.

[* НАПОМЕНА: Не треба заборавити да Христос тражи од нас да оставимо кукољ да расте заједно са пшеницом до жетве, да не би "чупајући кукољ почупали заједно с њиме и пшеницу" (Матеј, 13, 29, 30).]

Нисмо, међутим, ни овим удаљавањем од главне теме наше расправе умакли разумљивом (да ли и оправданом?) људском питању: А шта даље са човеком, и праведником, кроз целу вечност?

У мојој књижици *Разговори са православним духовницима* (I и II, допуњено издање, Врање, 1995), описао сам сусрет који сам имао у младости са нашим великим православним духовником оцем Јустином Поповићем. На моје питање зашто хришћанство не прихвата логичну идеју азијских религија о карми и реинкарнацији (касније у животу много пута сам се уверио да људска логика није исто што и Божија "логика"), отац Јустин ми је одговорио да и свети хришћански Оци уче о продужавању и усавршавању нашег живота, али не поново овде на земљи, већ у духовном свету, после смрти нашег земаљског бића. Сваки од нас, говорио је отац Јустин, наставља да се усавршава на оном ступњу духовне лествице до које је стигао овде на земљи. Овакав одговор оца Јустина, иако се он не налази, овако формулисан, ни лако ни често у делима светоотачке хришћанске литературе, задовољио ме је, готово у потпуности и онда, пре више деценија, као што ме и данас задовољава, у мојим позним годинама. Био сам збиља обрадован када сам, релативно скоро, пронашао сличан одговор и код тако цењеног хришћанског светитеља из VII века, св. Исака Сирина. На једно питање, наиме, које му је неко упутио: "Где је предео тежњи код онога који следује премудрости?", св. Исак је одговорио: "Уистину није могуће на своме путу доћи до овог предела, јер и свети у овоме нису дошли до савршенства. Путу премудрости нема краја, она се уздиже све више и више, док не споји свог последовача с Богом. По томе се и препознаје она (премудрост – примедба В. Ј.), што је постигнуће њено безгранично, јер је премудрост сам Бог". А како би друкчије и могло бити када Христос тражи од нас да будемо савршени, као што је савршен Бог, сигурно знајући добро да је ово практично немогуће постићи у току једног кратког људског живота!

**УПИТАЛИ СУ ЈЕДНОМ СВ. ИСАКА
СИРИНА: АКО ЈЕ КО ПОСТИГАО
ЧИСТОЋУ СРЦА, ПО ЧЕМУ МИ ТО ЗНАМО? И САЗНАЈЕ ЛИ ИКАД ЧОВЕК
ДА ЈЕ СРЦЕ ЊЕГОВО ЧИСТО?**

**ОДГОВОР: "КАДА СЕ КОМЕ СВАКИ ЧОВЕК ЧИНИ ЧИСТ, И НИКО МУ СЕ
НЕ
ПРЕДСТАВЉА НЕЧИСТИМ
И ОСКРВЉЕНИМ, ТАДА ЈЕ УИСТИНУ
ТАКАВ ЧИСТ У СРЦУ".**

У току сваке хришћанске литургије, већ две хиљаде година, певају се *Блаженства*; то су, у ствари, чувене проповеди на Гори Исуса Христа, међу којима једна гласи: "Блажени су чиста срца јер ће Бога видети"! Али, ко је од људи чиста срца, питаћемо се с правом.

Људска природа, и према хришћанском уверењу и према гледишту савремене психологије, и, шире, антропологије, још је увек, до краја неупозната мешавина духовних, психолошких, социјалних и биолошких састојака. Старост данашњег човека наука непрестано помера у све даље миленијуме далеке прошлости, све мање налазећи

потврде за еволуциону теорију настанка човека од нижих бића, јер се празнине ("прелазни облици") између врста, чак и једне исте врсте (хоминида), не испуњавају успешно неопходним карикама у ланцу претпостављеног развоја. Једном речи, мистерија настанка човека, ако нисмо у стању да се потпуно у вери "чистог срца" ослонимо на библијско казивање, обавијена је и даље са "седам велова". И само је на *вери* у науку, и код научника и код лаика, да ће даљи њен напредак, постепено, скидати велове са тајни живота, што ни у таквом претпостављеном напредовању науке не јемчи, не само да ће бити скинут и последњи вео са Тајне, већ ни да је до сада разодевена Тајна науком тачно објашњена. Од чега или од кога заправо зависи наше истинско разумевање Тајне живота и смрти, Бога и човека и природе?

Светоотачка Књига живота (Доброљубље, Филокалија) једногласно нас опомиње да "ум који почиње да философира о божанским стварима, не може то ни почети без вере" (св. Максим Исповедник) и да "Пут ка сазнању води кроз смерност, без овога нико неће видети Господа" (св. Исихије), а наш отац Јустин Поповић, верни настављач учења светих Отаца у XX веку додаје: "Интелигенција без доброте, казна је Божија. А велика интелигенција без велике доброте, неподношљиво је проклетство".

Ових неколико навода врлих хришћана у прошлости и садашњости довољни су, мислим, да укажу шта, колико и, нарочито, од кога од научника у свету, можемо да очекујемо, не само чувену научну "објективност", којом се сви они с правом поносе, већ и "објективно" усклађивање научних открића са Истином хришћанске вере. При свему томе, када и као хришћани тежимо да останемо непристрасни у односу на нова научна открића, као и у односу на морални лик самог научника, поука, најпре, св. Василија Великог из IV века, а затим, много разрађенија, истоветна поука и порука св. Григорија Паламе из XIV века, да су "енергије разне, а суштина једна", односно да човек може и треба да проучава Божије енергије, али да ће му Божија суштина остати неприступачна – треба да лебди непрестано пред духовним погледом сваког човека, научника посебно. Многи научници су ову светоотачку поруку, и не знајући за ове хришћанске светитеље, следујући само унутрашњи глас хришћанске интуиције, верно испуњавали, и није случајно, да су управо овакви научници оставили за собом општепризнато дело и светло лично име. Мислим на Исака Њутна, на пример, чијег би искреног узвика ваљало да се присећају и данашњи научници: "Све могу заборавити, али две ствари никада: да сам ја велики грешник и да је Исус Христос велики Спаситељ". Иако пореклом и уверењем даљи од овако узбудљивог исповедања Њутновог хришћанства, ближи пантеистички схваћеној религиозности, и Алберт Ајнштајн није далеко од јудео-хришћанске традиције св. Василија Великог или св. Григорија Паламе, када каже: "Најлепша ствар коју можемо искусити је мистериозност. Она је извор сваке истинске уметности и науке".

Мада је свака подела људи вештачка и наивна, јер је сваки човек за себе мали космос, неиспитан и непредвидљив, склон сам да међу људима који мисле, који су у току живота неговали мисао, сагледам три врсте људи које могу бити различитих занимања; останемо, ипак, код научника. Једни међу њима – ови могу бити свесни или "скривени" хришћани, или и религиозни мислиоци уопште – живећи у "природном" страху Господњем, тачније, у страхопоштовању пред Тајном, смерни су и скромни када истражуј тајне атома, ћелије или људске психе, неприметно и за себе се труде да им лични, приватни живот буде честит, моралан и хармоничан. Налазимо веома значајним откриће савремене науке и научника да и у најегзактнијим експериментима у области физике, хемије, математике или астрономије, субјективни чинилац онога ко експериментише, није неважан у завршном резултату експеримента. Шта би друго

овакво уверење најпознатијих научника из разних области егзактних наука значило, питам се као психијатар и психотерапеут, него да објективност и тачност експеримента зависи од склада између основних психичких функција човекових, његових осећања, мисли и воље. Не изгледа ми једном речи, могуће да неки научник који се труди, да сходно своме научном знању стигне до неког вредног резултата, овај успех и оствари, уколико је лично раздиран унутрашњим (често несвесним) психичким конфликтима (несрећен и незадовољавајући породични и професионални живот испуњен страхом, мржњом или депресијом) и, с њима у вези, некад, неморалним личним животом.

Друга врста научника, да ли по својој "природи", лошем наслеђу, или и личним гресима стеченим, а неокајаним у току живота, носе у себи, често невољно и не знајући зашто, пркос, охолост и богоборачку психологију. И не желећи свесно да "доказују" како нема Бога, како је живот настао случајем, а онда се (признају то и овакви научници) чудесно уредио (остављајући још увек, истина, довољно "хаоса", хаоса који је можда само привидан, или који захтева *од човека* да га претвори у ред), научници из ове групе, и када су у својој грани науке прилежни и трудољубиви, искрено желећи да увек остану "објективни", ипак, због оног субјективног чиниоца о коме је била реч, и невољно уплићу своја субјективна, атеистичка уверења у строгу објективност своје науке.

Трећа група људи (и научника), можда најбројнија, у упорној и, вероватно, претераној тежњи да остану објективни, неутрални и по сваку цену само егзактни када износе своје научне резултате, припада тзв. агностичарима који остају на Ди Боа-Реимоновом убеђењу: *Ignoramus et ignorabimus*.

Било би опасно и никако хришћански, када би ко од хришћана (нарочито теолози или хришћански лаици) почео да разврстава и суди научнике (али и све друге људе) детективски им истражујући лични живот; нарочито људи из наше претпостављене друге и треће групе. Па, ако ми и остајемо при нашој претпоставци да неморалан лични живот неког научника (да ли и уметника који су и поред хаотичног личног живота донели свету велика књижевна дела, у ликовним уметностима, или у музици?) може да буде озбиљна препрека при научном разоткривању Тајне, није на нама да "судимо" о Божијим плановима и са оваквим научницима, као и са објавом њихових научних открића.

Вратимо се на крају нашег досадашњег излагања св. Исаку Сирину, остављајући по страни научнике, философе или уметнике, обраћајући пажњу и на све друге људе (и оне без школе или са малом школском спремом) који имају једину жељу и циљ у животу да уз Божију помоћ и благодат (без ње савршено добро знају не могу успети) постигну блаженство "чистог срца".

Нема сумње да је људи "чиста срца" било увек и у свим временима мало, јер како би се ценила Врлина (према речима Спинозе) када би се лако и од свих могла достићи! Једна јеврејска легенда (мени драга, коју ми није досадно да често наводим) вели да свет држе тридесет и шест праведника, од којих ниједан не зна да је праведник, и да када би само један од њих нестао, цео свет би се одмах распао. Подсећам на ову легенду и зато што она, по моме мишљењу, најбоље одговара на онај део питања упућен, у нашем почетном наводу, св. Исаку Сирину које гласи: "Сазнаје ли икад човек да је срце његово чисто?" Није само одговор јеврејске легенде на ово питање јасан, већ је истоветан одговор и свих хришћанских светитеља кроз векове. Искуство хришћанских светитеља у целом свету, и прошле и садашње његове историје, познатих и признатих праведника, и сигурно много више, заувек непознатих (али Богу познатих), јединствено

је: што се више хришћанским подвигом човек приближава Богу, све је дубље и потресније свестан својих грехова, прошлих и садашњих, своје слабости и немоћи. Али чак и онда када хришћански монах или аскет (а сви смо од Бога позвани да на различите начине будемо и доживотно останемо монаси или аскете) у радости доживи своје ново рођење и осети да му је уз Божију помоћ очишћено срце, овакав хришћански праведник и даље тугује, плаче и моли се, не више за себе, него за цео свет. На једном другом месту у својим списима, св. Исак Сирин ово сазнање хришћанског подвижника исказује дивним речима: "Шта је срце милостиво? Горење срца за сваку ствар: за људе, за птице, за животиње, за *демоне* и за сва створења" (подвукао В. Ј.).

Један дивни хришћански пријатељ, недавно ми је рекао – не знам да ли је он ово негде прочитао или је сам до ове истине дошао, што и нема важности – "На почетку времена Бог је упитао Каина: Каине, где ти је брат Авељ? А на крају времена Бог ће питати човека: Авеље, где ти је брат Каин?"

По чему још можемо назрети да је неки човек чистог срца? Све док смо сами нечисти, а то смо најчешће сви, некад, на жалост, у току целог живота, неће нам се дати да чистог човека уопште приметимо. Овакав човек нам се учини, не само обичним, сличним многим другим људима које сусрећемо, већ нам се учини и нижим и безначајнијим од других људи, некад нам изгледа смешан (налик јуродивом), чудан, можемо помислити да није душевно здрав. Уверен сам да Бог сваком човеку, бар неколико пута у животу, а некима и много чешће, уприличи сусрет са једним од "тридесет шест праведника". Ако нисмо превише огрезли у злу, ако нисмо починили теже грехе због којих се нисмо покајали, сваком другом човеку, мање упрљаном грехом, задрхтаће срце у сусрету са праведником Божијим, сузе ће му саме, не знајући како, грунути на очи, цело биће човека обузеће нека, до тада непозната топлина и унутарње миље. Ово су сигурни знаци да је човек срео Човека, Христа у другом човеку. Нека не испушта никако овакву Божију посету из срца, нека захваљује Богу и нека Га умоли за нове и увек нове сусрете са оваквим Божијим гостом.

Апостол Павле у *Посланици Титу* (1, 15) пише: "Чистима је све чисто, нечистима и невернима ништа није чисто, него је нечист и њихов ум и савест". Познавајући, и у сопственом опису преживљавајући речи апостола Павла из ове Посланице, свети Исак Сирин одговорио је, збиља ми се чини, свима и за сва времена: Чист је онај човек коме је све што види, чује, окуси и омирише, све што помисли о другом човеку, све што види у другом човеку – чисто. Овакво "гледање" другог човека, никако, наравно, не значи да светитељ неће да види (да "потискује", како би рекли психолози) и оно што је грешно у човеку. Очистивши се сам, уз Божији благослов, овакав светац једноставно "види" још само Бога, лик Божији и Његову Лепоту и Љубав, баш – у сваком човеку. Св. Исак Сирин зна за грех, али изнад греха у њему пламти љубав за грешника.